

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**ÂLÛSÎ'NİN RÛHU'L-MEÂNÎ TEFSİRİNDE ÂDEM VE YARATILIŞ
KISSASI ÇERÇEVESİNDE İSRÂİLİYYÂT**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**Hazırlayan:
Mehmet ERGÜN**

**Tez Danışmanı:
Yrd. Doç.Dr. Bilal GÖKKİR**

Isparta, 2006

ÖNSÖZ

Başta Yahudilik ve Hıristiyanlık kaynaklı olmakla birlikte diğer inançlara ait olup İslâmî konuların açıklanmasında başvurulan İsrâiliyyât türünden rivayetler, özellikle tarih, hadis ve tefsir kaynakları olmak üzere İslâmî literatürün hemen her alanında karşımıza çıkmaktadır.

Kimileri bu tür rivayetleri tümünden reddetme yolunu tercih ederken, kimileri daha objektif bir yaklaşım içerisinde davranıp onları belli ölçütler ışığında değerlendirmeye tabi tutmuşlar ve bunun sonucuna göre tavır almışlardır. Özellikle ilk dönemlerdeki bazı ilim adamları ise bu rivayetleri sadece nakletmekle yetinmişler ve değerlendirmeyi okuyucuya bırakmışlardır. İsrâilî rivayetler Müslümanlar –özellikle halk tabakası- tarafından o kadar benimsenmiştir ki, bazı müellifler yanlış olduklarını bile bile yine de onları eserlerinde nakletmekten vazgeçememişlerdir. Bu rivayetler hiçbir zaman İslâm ilim dünyasının tartışma gündeminden düşmemiştir.

Biz bu çalışmamızda Osmanlı'nın son dönemlerinde Bağdat'ta yaşamış olan Ebu's-Senâ Şihâbu'd-dîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-ÂLÛSÎ(v.1270/1854)'nin en önemli eseri sayılan Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesâni isimli tefsirinde İsrâilliyyât kaynaklı haberlere karşı olan bakışını değerlendirmeyi ve bunu yaparken de özelde Âdem ve yaratılış kıssası ile ilgili ayetlerin tefsirini ele almayı amaçladık.

Âlûsî, sufi kimliğiyle ön plana çıkmasına rağmen bazılarınca vehhâbîlikle itham edilmektedir. Dışarıdan bakıldığında böyle iki uç noktada birden kabul edilecek kadar renkli bir kişiliği olan ve ilmi eserler meydana getirme açısından duraklama dönemi sayılan yıllarda Bağdat ilim dünyasına hareket getiren bir müfessirin İsrâiliyyata karşı tutumunu belirlemek gerek müellifin ve gerekse devrin ilmi düşünce yapısını belirlemek için hayli önemlidir.

Çalışmamızın giriş bölümünde öncelikle İsrâiliyyat konusunu tanımı ve tefsir ilmine girişi açısından ele alarak belli başlı tefsirleri bu yönden değerlendirdik, Âlûsî'nin hayatı, eserleri ve ilmi kişiliğini genel hatlarıyla özetledik ve Hz. Âdem hakkında kutsal kitaplarda verilen bilgileri aktararak bunları karşılaştırdık.

Birici bölümde, Hz. Âdem ve yaratılış kıssasının ele alındığı ayetlerin tefsirinde nakledilen hangi haberler İsrâiliyyattır hangileri değildir bunu anlamaya ve bu tefsirde ayetler açıklanırken İsrâiliyyat kaynaklı haberlere hangi amaçla, ne kadar yer verildiği ve bu haberlere değinilirken bir değerlendirme süzgecinden geçirilip geçirilmediği belirlemeye çalıştık. İkinci bölümde Âlûsî'nin İsrâilî rivayetler karşısında takındığı değişik tutumları örnekleriyle beraber gösterdik.

Araştırmamız esnasında Âlûsî'nin naklettiği rivayetlerin kaynaklarını elimizdeki imkânlar ölçüsünde bulup dipnotlarda göstermeye ve böylece Âlûsî'nin tefsirini yazarken başvurduğu kaynakları da gözler önüne sermeye gayret ettik.

Dipnotları gösterirken aynı yazarın birden fazla eseri veya aynı isimle meşhur olan birden fazla yazar olduğundan karışıklığa meydan vermemek için birden fazla yerde alıntı yapılan kaynaklar için a.g.e. (adı geçen eser) kısaltmasını kullanmayıp, ilk dipnottan sonraki yerlerde yazarın ve eserin tanınabileceği şekilde ismini kısaltarak yazmayı uygun gördük. Çalışmamızdaki ayetlerin meallerini tek bir kaynaktan almayı Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı ve Muhammed Esed'in Kur'an Mesajı isimli meallerinden faydalandık.

Bu araştırmam esnasında ilmi ve teknik yönden yolumu aydınlatan danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Bilal GÖKKIR'a ve DİB Selçuk Eğitim Merkezi Öğretmenlerine teşekkürü borç bilirim.

Mehmet ERGÜN

Isparta-2006

ÖZET

ALUSÎ'NİN RUH'UL-MEANÎ TEFSİRİNDE İSRÂİLİYYAT ADEM VE YARATILIŞ KISSASI ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME

Mehmet ERGÜN

Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri
Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 102 sayfa, Ağustos–2006

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Bilal GÖKKIR

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Bağdat'ta yaşamış olan Âlûsî'nin Rûhu'l-Meânî adlı tefsirindeki İsrâîli rivayetleri, Hz. Âdem ve yaratılış kıssası çerçevesinde incelediğimiz bu çalışmamızın giriş bölümünde; öncelikle İsrâîliyyat konusunu ele alarak belli başlı tefsirleri bu yönden değerlendirdik. Âlûsî'nin hayatı, eserleri ve ilmi kişiliğini genel hatlarıyla ele aldıktan sonra Hz. Âdem hakkında kutsal kitaplarda verilen bilgileri aktararak bunları karşılaştırdık.

Birinci bölümde çalışmamızın esas bölümü olan Âlûsî'nin Ruhul-Meânî adlı eserindeki İsrâîli rivayetleri -imkânlar ölçüsünde kaynaklarıyla beraber- aktararak müellifin bunları hangi amaçlarla ve ne kadar sıklıkla eserinde naklettiğini değerlendirdik.

İkinci bölümde ise genel olarak Âlûsî'nin İsrâîliyyata karşı tavrını ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamız sonucunda Âlûsî'nin Hz. Âdem ve yaratılış kıssası çerçevesinde İsrâîli rivayetlere yer verdiğini ama zaman zaman da bu rivayetleri eleştiriye tabi tuttuğunu görmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Âlûsî, Ruhul-Meânî, Âdem, İsrâîliyyat.

ABSTRACT

ISRILIIYYAT in ALUSI's RUH AL-MAANI A RESEARCH on ADAM and CREATION STORY

Mehmet ERGÜN

Süleyman Demirel University, Institute of Social Sciences, Chair of Islamic Studies
MA Thesis, 102 pages, August–2006

Supervisor: Asistant Prof. Dr. Bilal GÖKKIR

The objective of the thesis is to study the Israili narrations on Adam and creation story of the Qur'an in Âlûsî's tafsir Ruh al-Maani. Âlûsî lived in Baghdad in Ottoman era. In introduction, the concept of Israiliyat, Adam and Creation story and Âlûsî's academic life and works, will be introduced in brief.

Chapter One is the main chapter of the thesis. In this chapter, Israili narrations that Âlûsî refers in his Ruh al-Maani will be given in details and the sequence and aim of his use of Israiliyat will be evaluated.

Chapter Two is examining Âlûsî's general attitude towards Israiliyat.

As a conclusion, we observe that Alusi gives place to Israili narrations in his treatment of Adam and creation story. However he criticizes some of these Israili narrations.

Keywords: Alusi, Ruh al-Maani, Adam, Israiliyat.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	İİİ
ÖZET	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR	İX

GİRİŞ

I. İSRÂİLİYYÂT	1
A. Tanımı:.....	1
B. Tefsire Girmesi:.....	3
C. İsrâiliyyâtın Kısımları:	6
D. İsrâiliyyât Açısından Tefsirler	9
II. ÂLÛSÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ.....	13
A. Hayatı:.....	13
B. Eserleri:	15
C. Tefsirdeki Metodu:	18
III. Hz. ÂDEM	20
A. Âdem Kelimesinin Anlamı:	20
B. Semavi Dinlerin Hz. Âdem Konusunda Karşılaştırılmaları	20

BİRİNCİ BÖLÜM

RÛHU'L-MEÂNİ TEFSİRİNDE Hz. ÂDEM VE YARATILIŞ KISSASI

A. Hz. Âdem'in Yaratılışı	23
1. Kâinatın Yaratılış Şekli:.....	23
2. Hz. Âdem İlk İnsan Mıdır?	25
3. Âdem'in Yaratıldığı Yer	29
4. Âdem'in Halifeliği Meselesi:	31
5. Allah'ın Âdemi Kendi Eli İle Yaratması	32
B. Hz. Âdem'in Cennet Hayatı	34
1. Hz. Âdem'e Cennet'te Verilen Nimetler	34
2. Cennetteki Yasak Ağaç	35
3. Havvâ'nın Yaratılması	36
4. Havvâ'nın Yaratılma Zamanı	41
C. Melekler	43
1. Meleklerin Mahiyeti.....	43
2. Âdem'e Secde Etmeleri Emredilen Melekler	45
3. Meleklerin Masumiyeti	46
4. Allah'ın Hitap Ettiği Melekler Hangileridir	48
5. Meleklerin Tartışmaları	50
D. İblis	51

1. Cinlerin Yaratılış Keyfiyeti.....	51
2. İblisin Mensubiyeti	53
3. İblisin Zürriyeti ve Çoğalması	57
4. İblisin Âdem'i ve Havvâyı Aldatma Şekli	59
E. Hz. Âdem'in Dünya Hayatı	63
1. Âdem'in Tevbesi.....	64
2. Hz. Âdem ve Havvâ Dünyada Nereye İndirildi.....	65
3. Hz. Âdem'in Dünyadaki Rızık Temini	67
4. Âdem Ve Havvâ'nın Çocukları Konusunda Allah'a Ortak Koştukları İddiası.....	69

İKİNCİ BÖLÜM

ÂLÛSÎ'NİN İSRAİLİYYATA KARŞI TUTUMU

A. İsrâiliyyâtı Tenkit Eden Alaycı Bir Üslup Kullanması:	72
B. Peygamberlerin Masumiyetine Zarar Veren Rivayetleri Eleştirmesi... 75	
C. Sahih Olarak Kabul Etmediği Rivayetleri Remiz Ve İşaretlerle Açıklaması	77
D. Bazen Bir Değerlendirmede Bulunmadan İsrâiliyyâtı Rivayet Etmesi 80	
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	84
KAYNAKÇA.....	87
ÖZGEÇMİŞ	iii

KISALTMALAR

b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
dnş.	: Danışman
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
İA	: İslâm Ansiklopedisi
m.	: Miladi
mad.	: Maddesi
m.ö.	: Milattan önce
m.s.	: Milattan sonra
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme eden
thk.	: Tahkik eden
trsz.	: Tarihsiz
Ünv.	: Üniversitesi
vd.	: Ve devamı
vs.	: Vesaire
yay.	: Yayınları

GİRİŞ

I. İSRÂİLİYYÂT

A. Tanımı:

İsrâiliyyât; Hz. Yâkub'un ikinci adı veya lakabı olan "İsrâîl" kelimesiyle nispet ismi oluşturan İsrâiliyye kelimesinin çoğuludur.¹

Hz. Yakub'a niçin bu isim verildiği hakkında değişik görüşler vardır. Klasik Arapça sözlüklere baktığımızda "İsrâîl" kelimesinin "Allah'ın esiri, kulu" manasına geldiğini görürüz.² Tevrat'ta ise bu ismin Yakub'a, Allah ile güreşmesi sonucu bizzat Allah tarafından verildiği³ ve Kitab-ı Mukaddes'de bu ismin "Allah ile uğraşan yahut Allah uğraşır" anlamına geldiği belirtilmektedir.⁴ Yine aynı konuda ileri sürülen görüşlerden birisi de; Yakub'un daha anne karnında iken kavgalı oldukları ikiz kardeşi Ays'tan, amcasının yanına kaçarken korkusundan dolayı gündüz gizlenip gece yol almasından dolayı (يسير في الليل) "gece yürür" manasındaki kelimenin bozulmuş şekli olarak İsrâîl denildiği şeklindedir.⁵

Terim olarak ise İsrâiliyyât; "İsrâîli kaynaktan rivayet edilen kıssa veya hadise" demektir.⁶ Bu kelime her ne kadar ilk anda Yahudi kaynaklarından rivayet edilen haberleri ifade ediyor gibi görünse de ilim adamları bu kelimeyi kullanırlarken bundan daha kapsamlı bir manayı kastetmektedirler. Onların kullandıkları terminolojide İsrâiliyyât kelimesi; "tefsir ve hadise girmiş olan ve asıl itibariyle Yahudi, Hıristiyan veya başka bir kaynağa dayanan efsane türünden hikâyelerdir."⁷

¹ Muhammed EBÛ ŞEHBE, *el-İsrâiliyyât ve'l-Mevzûât fi Kütübi't-Tefsîr*, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1992, s. 12; İbrahim HATİBOĞLU, "İsrâiliyyât", *DİA*, XXIII, 195.

² İsmâîl b. Hammâd el-CEVHERÎ, *es-Sihâh I-VIII*, Dâru'l-İlmi'l-Mülâyin, Beyrut, 1984, VII, 2376; IV, 1629; İBN MANZÛR, *Lisânu'l-Arab I-XV*, Dâr Sâdır, Beyrut, 1990, XI, 40; XIV, 383; FİRÛZÂBÂDÎ, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1987, s.1245.

³ Tekvîn 32/28-29: "Ve ona dedi: Adın nedir? Ve o dedi: Yakub. Ve dedi: Artık sana Yakub değil İsrail denilecek; çünkü Allah ile ve insanlarla uğraşıp yendin."

⁴ *Kitab-ı Mukaddes*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1996, s.36.

⁵ A.J., WENSINCK, "İsrâîl", *İA*, V/II, 1128.

⁶ İsmail, CERRAHOĞLU, *Tefsir Tarihi I-II*, Fecr Yay., Ankara, 1996, I, 109.

⁷ AHMED EMÎN, *Fecru'l-İslâm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, s.199.

Hatta Zehebî gibi bazı tefsirci ve hadisçiler bu kelimenin çerçevesini daha da genişleterek genel manada İslâm düşmanlarınca tefsir ve hadise karıştırılan ve sahih bir kaynakta aslı bulunmayan haberlerin hepsini İsrâiliyyât olarak isimlendirmişler⁸ ve Yahudiler hakkındaki bu düşüncelerine aşağıdaki ayeti delil olarak getirmişlerdir.

*“(Ey Muhammed!) İman edenlere düşmanlık etmede insanların en şiddetlisinin kesinlikle **Yahudiler** ile Allah’a ortak koşanlar olduğunu görürsün...”*⁹

Bizler burada Zehebî'den ayrılmakta ve İsrâiliyyât türünden kabul edilen her rivayeti bir tutmamaktayız. Bunların içinde ileride delilleriyle aktaracağımız üzere İslâm dininin özüne uygun olan ve bazı konuların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olanlar bulunabilmektedir. Hatta bu manada Ehl-i Kitap'tan bilgi nakletmenin serbest olduğunu bildiren hadisler varid olmuştur.¹⁰

İsrâiliyyatın başka bir tanımında ise; İslâm'a ve özellikle tefsir literatürüne girmiş olan Yahudi, Hıristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarının etkisiyle gerek İslâm dininin lehine ve gerekse aleyhine uydurulup, Müslümanlar arasında bu görüşlerin benimsenmesi için Hz. Peygambere, sahabelere ve müteakip nesillerden önemli kişilere izafe edilen her türlü haber, İsrâiliyyât kelimesinin manası içinde telakki edilmiştir.¹¹

Bu tanımda İslâm dininin lehine uydurulan haberlerin de İsrâiliyyât kapsamına sokulması ve bunların Müslümanlar arasında hüsnü kabul görmesi için, başta Hz. Peygamber olmak üzere, din büyüklerine isnat edilmesine vurgu yapılması konunun nasıl olup da İslâmi kaynaklara bu kadar nüfuz ettiğinin anlaşılması bakımından önemlidir.

Rivayetlerin kaynağına bakılmaksızın hepsinin İsrâiliyyât olarak isimlendirilmesine gelince; Yahudilerin bu alanda diğer inanç mensuplarına göre

⁸ Muhammed Hüseyin, ez-ZEHEBÎ, **İsrâiliyyât fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs**, Dârul-İmân, Dimeşk, 1985, 2. baskı, s.19.

⁹ Mâide, 5/82.

¹⁰ BUHÂRÎ, **Enbiyâ**, 51; EBÛ DÂVÛD, **İlim**, 11; TİRMİZÎ, **İlim**, 13.

¹¹ Abdullah, AYDEMİR, **Tefsîrde İsrâiliyyât**, DİB yay., Ankara, 1979, s.6-7.

daha çok rivayetleri olduğundan, bu türden gelmiş olan tüm haberleri tanımlamak için İsrâiliyyât kelimesi kullanılmıştır.¹²

B. İsrâiliyyâtın Tefsire Girişi:

İsrâiliyyâtın tefsir alanına girmesinin en önemli sebebi, Müslümanların Kur'ân'da sadece önemli noktalarına değinilen bazı konuların detaylarını merak ederek Ehl-i Kitaptan olan kişilere sormalarıdır. Bunun için de öncelikle Müslüman ve Ehl-i Kitap toplumunun belli bir etkileşim süreci içerisine girmiş olmaları gerekmektedir. Bu etkileşimin seyrinin şu şekilde gerçekleştiğini görürüz.

Arapların, Kureyş suresinde¹³ de bildirildiği gibi kışın Yemene yazın da Şama yaptıkları yolculuklar esnasında daha önceki dönemlerde oralara yerleşmiş bulunan¹⁴ Ehl-i Kitapla karşılaşmışlar ve onların kültürlerinden etkilenmekle birlikte bu etkileşimler sınırlı olmuştur. Cahiliye dönemi Araplarının genel olarak kültür ufuklarının dar olması onların geniş bir kültür ile kaynaşmalarına imkân vermiyor ve ayrıca onları böyle bir şeye yönlentmiyordu.¹⁵ Daha İslâm'ın ilk dönemlerinde İsrâilî rivayetlerin halk arasında rağbet görmesi ise normal karşılanmalıdır. Çünkü Araplar genel itibariyle ümmî bir toplumdur.¹⁶ Şurası da bir gerçektir ki, ilim ve kültür yönünden fazla gelişmemiş olan kişiler her konuya karşı diğer insanlara nazaran daha derin bir merak ve öğrenme arzusuna sahiptirler.¹⁷

İşte bu ve benzeri saiklerin etkisiyle İsrâiliyyât türünden rivayetlerin tefsir ilmine girmesi daha sahabe döneminde başlamıştır. Sahabe, Kur'ân'ın öğüt ve ibret alınması amacıyla sadece zikretmekle yetindiği olayların detaylarını öğrenmek istediklerinde çevrelerindeki Ehl-i Kitaptan soruyorlardı. Ancak onların bu alanda Ehl-i kitaba yapmış oldukları müracaatlar sınırlı idi ve kendilerine anlatılan

¹² ZEHEBÎ, M.H., **İsrâiliyyât**, s.19-20; CERRAHOĞLU, İ., **Tefsîr Târîhi**, I, 109

¹³ Kureyş, 106/1-2.

¹⁴ İBN HİŞÂM, **es-Sîretü'n-Nebeviyye I-VI**, thk: Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1991, I, 145 vd.; Muhammed es-Seyyid el-VEKÎL, **Yesrib Kable'l-İslâm**, Dâru'l-Müctema', Cidde, 1989, s.31 vd.; Neşet ÇAĞATAY, **İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.159-160.

¹⁵ ZEHEBÎ, M.H., **İsrâiliyyât**, s.22-23.

¹⁶ Al-i İmrân, 3/20; Cuma, 62/2.

¹⁷ AYDEMİR, A., **Tefsîrde İsrâiliyyât**, s.44.

haberleri kabul etmede bazı temel şartlar arıyorlardı. Bu sebeple onlara her konuyu sormuyorlar ve anlatılan her şeyi hemen kabul etmiyorlardı.¹⁸

Tâbiîn döneminde Ehl-i Kitaptan nakil işi yaygınlık kazandı. Onlardan İslâm dinine girenlerin sayısının artması ve halkın onların kitaplarında anlatılan ilginç haberleri dinlemeye olan aşırı merakları bunda etkili olmuştur. Hatta bu dönemdeki bazı müfessirler tefsirde boşluk olarak gördükleri yerleri kendilerine ulaşan İsrâîlî kaynaklı rivayetleri kullanarak kapatma yoluna gitmişlerdir.¹⁹

Tâbiîn döneminden sonra İsrâîliyyâta çok düşkün olup bu konuda ifrata düşerek bu tür rivayetlerde zikredilen hiçbir şeyi reddetmeyen bir nesil geldi. Bunlar akılları kabul etmese bile kendilerine ulaşan bu türden her rivayeti Kur'ân'ı tefsir ederken kullanmaktan çekinmediler. Âlimlerden bazıları aldıkları bilgilerin kaynağını Kitab-ı Mukaddes veya Tevrat olarak belirtirken, bazılarının kaynak göstermemesi bir takım yanlış değerlendirmeleri beraberinde getirmiştir. Bu yüzden nakledilen rivayetlerin hangisinin İsrâîliyyât, hangisinin İslâmî olduğunu belirlemede karşılaşılan güçlük; İslâmî kaynaklardaki bu türden bilgilerin ilgililerce farklı şekilde değerlendirilmesine veya ihtiyatla karşılanılmasına sebep olmuştur.²⁰ Bu dönemde müellifler eserlerinde rivayetlerin senetlerini kısaltarak ilgili ayet hakkındaki görüşleri birbiri ardınca naklettiler. İşte bu ortamda sahih ile zayıf görüşler birbirine karıştı ve tefsir alanında herkes her ne surette olursa olsun edindiği bilgileri kitabında yer vermeye ve bunların doğruluğuna güvenmeye başladı.²¹

İsrâîliyyâtın bir kısmı da bizzat Müslümanların eliyle yayıldı. Mesela Abdullâh b. Amr b. el-Âs, Yermük savaşında eline geçen çok sayıda Ehl-i kitaba ait eserleri hayatı boyunca okumuş, onlarda gördüğü ilginç bilgilerin etkisiyle adeta kendini onları öğrenmeye adanmıştır.²²

¹⁸ Muhammed Hüseyin ez-ZEHEBÎ, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn I-III**, Dâru'l-Erkâm, Beyrut, trsz., I, 115-116; MÜSLİM, **Mukaddime**, s.5.

¹⁹ Muhammed Abdulazîm ez-ZERKÂNÎ, **Menâhîlu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân I-II**, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, II, 28; ZEHEBÎ, M.H., **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, I, 119-120.

²⁰ Mustafa ERDEM, **Hız. Âdem**, TDV yay., Ankara, 1994, s.120.

²¹ Celâluddîn es-SUYÛTÎ, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân I-II**, Mektebetu'l-Meârif, Riyad, 1987, II,538; Ignaz GOLDZİHER, **İslâm Tefsîr Ekolleri**, trc: Mustafa İslâmoğlu, Denge yay., İstanbul, 1997, s.85.

²² Ebû Abdillâh ez-ZEHEBÎ, **Tezkiratu'l-Huffâz I-IV**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut, trsz, I, 42.

İslâm'ın evrensel bir din olmasını da İsrâiliyyâtın İslâm kültürüne girmesinin sosyolojik sebepleri arasında zikredebiliriz. İslâm tüm insanları olduğu gibi Ehl-i kitabı da kendisine tabi olmaya çağırmıştır. Bu esnada taraflar arasında yaşanan karşılıklı sohbet ve müzakereler sebebiyle doğal olarak kültürel bir etkileşim yaşanmıştır.²³

Önceleri Ehl-i Kitaptan olup da sonradan İslâm'a girenlerin Müslümanlar arasında güven ve değer kazanmaları da bu rivayetlerin kaynaklara girişini kolaylaştırmıştır. Tâbiînden Vehb b. Münebbih'in söylediği rivayet edilen şu sözler bunun örneklerindendir: “Ben hepsi de gökten inmiş olan doksan iki kitap okudum. Bunların yetmiş iki tanesi şu an mabetlerde ve insanların elinde okunagelmektedir. Yirmi tanesini ise pek az kişi dışında bilen yoktur.”²⁴

İsrâiliyyâtın tefsire girmesi konusunda İbn Haldûn özetle şu şekilde genel bir değerlendirmede bulunmaktadır: İslâm'ın ilk dönemlerinde Araplar kitap ehli değildiler, bedevilik ve ümmilik onların genel özellikleriydi. Bu yüzden, kâinatın varoluş sebepleri, yaratılışın başlangıcı ve mevcudiyetin sırları gibi herkesin bilmek istediği şeyleri öğrenmek istediklerinde kendilerinden önceki kitap ehli Yahudilere ve dinlerinde onlara tabi olmuş Hıristiyanlara soruyorlardı. O dönemde Araplar arasında yaşayan Tevrat müntesipleri ise, Araplar gibi göçebe bir hayat yaşıyorlardı. Ehl-i Kitaptan olan halk tabakası ne kadar biliyor ise, bu kimseler de ancak o kadar bilgi sahibiydi.²⁵ Bunlar İslâm'ı kabul ettikten sonra İslâm diniyle ilgisi olmayan; yaratılışın başlangıcına, olağanüstü hal ve olaylara, fitnelere ve benzeri konulara dair haberler gibi eski bilgilerini muhafaza ettiler. Ka'bu'l-Ahbâr, Vehb b. Münebbih, Abdullah b. Selam gibi kişiler bunların başta gelenleridir. O dönemde yazılan tefsirler bunlardan nakledilen rivayetler ile doldu. Bu rivayetler içinde (Hz. Peygamberden değil de) bizzat bunların kendilerinden rivayet edilmiş haberler yer almaktaydı ve bunlar sahih olsalar bile kendileriyle amel etmenin farz olduğu hükümler ile ilgili konular değildi. Bu yüzden de müfessirler bu tip rivayetler

²³ M. Sait ŞİMŞEK, *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, Yöneliş yay., İstanbul, 1998, s. 134.

²⁴ İBN SA'D, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ I-IX*, Dâru's-Sadr, Beyrut, trsz., V, 543.

²⁵ Bu tespitlere delil olarak Bakara Suresinin 78 ve 79 ayetlerini getirebiliriz: “*Bunların bir de ümmi olanları vardır; Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. Onların bütün bildikleri bir sürü kuruntulardır. Onlar sadece zanda bulunurlar. Vay o kimselerin haline ki, elleriyle Kitab'ı yazarlar, sonra da onu az bir karşılığa değiştirmek için, “Bu, Allah'ın katındandır” derler. Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların haline! Vay kazandıklarından dolayı onların haline!*”

karşısında müsamahakâr davrandılar ve kitapları bu türden rivayetlerle doldurdular. Bu rivayetlerin aslı çölde oturan ve naklettikleri şeyleri araştırıp tetkik edecek durumda olmayan Tevrat ehline dayanmaktadır. Ancak bunlar Müslüman olduktan sonra dinde ve Müslümanlar arasında şöhret bulup güven kazandıkları için onlardan gelen rivayetler de kabul görmüştür.²⁶

C. İsrâiliyyâtın Kısımları:

İlgili kitaplarda çeşitli yönlerden kısımlara ayrılmakla birlikte, bizi ilgilendiren yönüyle İsrâiliyyât türünden rivayetleri İslâm'a uygun olup olmaması bakımından üç grupta ele alacağız²⁷:

1. İslâm'a Uygun Olan Rivayetler:

Elimizdeki Kur'ân ve Sünnetteki bilgilere göre doğru olduğu anlaşılan rivayetlerdir. Zaten Kur'ân diğer semavi kitapların doğru bölümlerini belirlemede bize bir ölçüdür. Kur'ân'a uyan her bilgi doğru, ona uymayan her bilgi ise yanlıştır. Allah, Kur'ân'ın bu özelliğini bizlere şu şekilde tarif etmektedir:

Ve sana, (ey Peygamber), hakikati ortaya koyan bu ilahî kelâmı, geçmiş vahiylerden (bu güne) kalanı tasdik edici ve içinde hangi doğruların bulunduğunu belirleyici olarak indirdik. Öyleyse, (ey Peygamber,) geçmiş vahyin izleyicileri

²⁶ İBN HALDÛN, **Mukaddime**, Dâru İbn Haldûn, İskenderiyye, trsz., s.308.

²⁷ İsmâil b. Ömer İBN KESÎR, **el-Bidâye ve'n-Nihâye I-XIV**, Mektebetu'l-Meârif, Beyrut, trsz, I, 6.

*arasında Allahın indirdiklerine uygun olarak hüküm ver, ve sana gelmiş olan hakikati terk ederek onların mesnetsiz görüşlerine uyma. Biz, her biriniz için (farklı) bir sistem ve (farklı) bir hayat tarzı belirledik. Eğer Allah dileseydi, hepinizi tek bir topluluk yapardı: ama indirdikleri aracılığıyla sizi sınamak için (başka türlü diledi). O halde hayırlı işlerde yarışın! Hepinizin dönüşü Allahadır; o zaman Allah, ayrılığa düştüğünüz şeyleri size gösterecektir.*²⁸

Bu rivayetlerin nakledilmesi ve onların delil olarak kabul edilmesi caizdir. Ehl-i Kitab'a karşı delil getirirken yani onların haksızlığını ortaya koymak için yine onların kitaplarından faydalanmak da yine caizdir.²⁹

Bu tür rivayetlerle ilgili olarak Allah Rasulünden şöyle bir hadis varit olmuştur:

*“Benden bir ayet olsa bile tebliğ edin. İsrâiloğullarından (haberler) rivayet edebilirsiniz bunda bir sakınca yoktur. Her kim benim adıma yalan uydurursa cehennemdeki yerini hazırlasın.”*³⁰

Bu hadisten anlaşıldığına göre; Hz. Peygamber önceleri İslâm dininin kuralları ve hükümleri tam belli olmadan ve yerli yerine oturmadan fitne çıkması endişesiyle Ehl-i kitabın dini kaynaklarından faydalanmayı yasaklamıştır. Ancak zamanla bu konuda endişe edecek hususlar ortadan kalkınca Ehl-i Kitab ile bilgi alış-verişi konusundaki hükümlerde bir genişleme olmuştur. Çünkü onların zamanında yaşanmış bazı tarihi olaylar hakkında bilgileri daha fazlaydı. Burada Ehl-i kitaptan nakledilmesi serbest olan rivayetler İslâm'a uygun olanlardır. Ancak yalan oldukları bilinen haberler ise rivayet edilmez.³¹

²⁸ Maide, 5/48.

²⁹ EBU ŞEHBE, *İsrâiliyyât*, s.106.

³⁰ BUHÂRÎ, *Enbiyâ*, 51.

³¹ İBN HACER el-ASKALÂNÎ, *Fethu'l-Bârî I-XIII*, Dâru'l-Meârif, Beyrut, trsz., VI, 498-499.

2. İslâm'a Uygun Olmayan Rivayetler:

İslâm'a uygun olmadığı başka bir ifadeyle gerçek olmadığı bilinen rivayetlerdir. Bunların doğruluğu hakkındaki bilgiler tam olarak belirtilmeden ve yalan olduğunu ortaya çıkarmak amacı dışında başkalarına aktarılması caiz değildir. Çünkü bu tür bilgiler Ehl-i Kitap'ın Allah'ın vahyini tahrif edip değiştirdiği kısma aittir.³² Allah bu hususu şöylece belirtmektedir:

“Onlar, (vahyedilen) sözleri asıl bağlamlarından kopararak anlamlarını çarpıtırlar...”³³

Bu konuda Hz. Peygamber de sahabelerini uyarmış ve bu tür haberleri nakletmelerini yasaklamıştır:

- -

“Ey Müslümanlar topluluğu! Nasıl oluyor da; Allah'ın, Resulüne indirmiş olduğu en son kitap hiçbir değişikliğe uğramadan ortada duruyorken sizler (bazı konuları) Ehl-i kitaba soruyorsunuz. Hâlbuki Allah size onların Allah'ı vahyini tahrif edip değiştirdiğini bildiriyor. “Onlar kitabı kendi elleriyle yazdılar ve onu az bir bedel karşılığında satmak için bu Allah'ın katındandır dediler.”³⁴ Allah, onlara sorarak öğrendiğiniz bilgileri size yasaklamaktadır. Hayır! Yemin olsun ki; Ehl-i Kitaptan size indirilen (Kur'ân) hakkında soru soran hiç kimse görmedik.”³⁵

³² EBU ŞEHBE, **İsrâiliyyât**, s.107.

³³ Mâide, 5/41.

³⁴ Bakara, 2/79.

³⁵ BUHÂRÎ, **el-İ'tisâm bi'l-Kitâb ve's-Sünnet**, 25.

Başka bir hadis-i şerifte ise şöyle denilmektedir.

“Ehl-i Kitap’a hiçbir şey sormayın...”³⁶

3. Hakkında Kesin Bir Hüküm Bulunmayan Rivayetler (مسكوت عنه):

Bu tür rivayetler, doğruluğu veya yanlışlığı hakkında elimizde kesin bir delil bulunmayan haberlerdir. Bunları gerçekte doğru olma ihtimalinden dolayı yalanlayamayız veya gerçekte yanlış olma ihtimalinden dolayı doğru kabul edemeyiz.

Ebu Hureyre’den nakledilen şu hadiste kastedilen rivayetler bunlardır:

“Ehl-i Kitap Tevrat’ı İbranice okuyorlar ve onu Müslümanlara Arapça olarak açıklıyorlardı. Bu konuda Rasulullah şöyle dedi:

³⁷{ }

Ehl-i Kitap’ı tasdik etmeyiniz ve yalanlamayınız. Ve şöyle deyiniz: “Allah’a, bize indirilene ve size indirilene iman ettik.”³⁸

Bazı âlimler ise bunların rivayet edilmesini caiz görürlerken, bazıları da vaktin onlarla meşgul olarak harcanmaması için rivayetini caiz görmezler.³⁹ Biz de bu haberlerin rivayet edilmemesini tercih etmekteyiz.

D. İsrâiliyyât Açısından Tefsirler

Tefsir Kitaplarını İsrâiliyyâta yer vermeleri açısından değerlendirdiğimizde farklı özellikler taşıdıklarını görürüz.

³⁶ BUHÂRÎ, *el-İ’tisâm bi’l-Kitâb ve’s-Sünnet*, 25.

³⁷ Bakara, 2/136.

³⁸ BUHÂRÎ, *Tefsîr*, 13.

³⁹ EBU ŞEHBE, *İsrâiliyyât*, s.107.

1. İsrâiliyyâtı Senetleriyle Nakledip Bunları Değerlendirmeyenler:

Bu gruba giren eserlerde müellifler elde ettikleri bütün rivayetleri doğru veya yanlış olduklarına bakmaksızın kaynağına kadar kesintisiz bir senet zinciriyle ulaşanları eserlerine almakta ve bu tür rivayetleri tenkit görevini ise genellikle okuyuculara ve bu alandaki araştırmacılara bırakmaktadırlar. Böyle yaparken ise “Senediyle birlikte rivayet eden sana ulaştırmış olur” kaidesine dayanmaktadırlar.⁴⁰

İbn Cerîr et-Taberî'nin (v.310/922) tefsiri bu türden eserlerin en önemlilerindedir.

Bu tür tefsirler hakkındaki bizim kanaatimize gelince; bu gruba giren müellifler kendilerine ulaşan bilgileri kendilerinden sonra gelen nesillere aktarma sorumluluğunu ön planda tutarak fazla değerlendirmeye ve elemeye tabi tutmadan olduğu gibi, ama mutlaka isnat zincirini belirterek nakletmişlerdir. Böylelikle doğru bir bilgiyi yanlış zannıyla yok saymaktan kurtulmuş olmaktadır, yanlış olan bilgiler hakkında ise son sözü okuyucuya, bunu değerlendirmeye yardımcı olacak materyaller ile birlikte bırakmaktadırlar.

Onlar kendi üzerlerine düşen aktarma görevini yerine getirerek tefsir alanında hiçbir bilginin kaybolmaması için çalışmışlar, bu bilgileri ayıklayıp değerlendirme görevini ise başkalarına bırakmışlardır. Bu açıdan bakıldığında günümüz tefsir ilmi onlara çok şey borçludur.

2. İsrâiliyyâtı Senetleriyle Naklederek Değerlendirmeye Tabi Tutanlar:

Bu gruptaki müfessirler, İsrâiliyyâtı isnatlarıyla birlikte nakletmekle birlikte sadece bununla yetinmeyerek rivayetin durumunu ve güvenilirliğini de değerlendirmişlerdir. Bu alandaki çalışmalarda sorumluluktan tam manasıyla kurtulmanın ancak rivayeti değişik açılardan tahlil etmekle gerçekleşebileceğini düşünürler.⁴¹ İbn Kesîr'in (v.774/1372) kaleme almış olduğu tefsir buna güzel bir örnektir.

⁴⁰ ZEHEBÎ, M.H., *İsrâiliyyât*, 119-120.

⁴¹ ZEHEBÎ, M.H.; *İsrâiliyyât*, 120.

Kanaatimizce bu şekilde davranmak halk bazındaki okuyuculara faydalı olma bakımından, ilk gruptaki eserlere göre daha doğru bir davranıştır. Sonuçta bu eserleri okuyan kişilerin hepsi bu rivayetlerin senetlerine bakıp bunların değerlendirmesini yapacak ilmi seviyeye sahip olmayabilirler. Günümüzde de çoğu insan bunu değerlendirmekten acizdir. Öncelikle bu rivayetleri değerlendirmek bu alanda ihtisas sahibi kişilerin yapmaları gereken bir iştir.

3. İsrâiliyyâtı Senetsiz Olarak Naklederek Değerlendirmeyenler:

Bazı tefsirlerde ayetlerle ilgili olarak İsrâiliyyât türünden yaş-kuru ne gelmiş ise hepsini aktarırlar. Öncekilerden farklı olarak rivayetlerin senetlerini hiç zikretmezler, bunlar hakkında bir değerlendirmede bulunmazlar ve rivayetlerde bahsedilen konuların hangi bölümlerinin gerçek, hangi bölümlerinin gerçek dışı olduğunu açıklamazlar. Hatta bu tür rivayetlerin bazılarındaki saçmalıklar açıkça belli olmasına ve bazen hezeyan, bazen de düşünce ve inanç açısından ciddi yanlışlıklar içermesine rağmen sanki bu rivayetler tamamen doğruymuş gibi kitaplardaki yerlerini almaktadırlar.⁴²

Bu bölümle ilgili olarak; Mukâtil b. Süleyman'ın (v. 150/767) tefsirini ve es-Sa'lebî'nin (v.427/1036) el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân isimli eserlerini örnek verebiliriz.

Kanaatimizce bu alandaki en çok dikkat edilmesi gereken eserler bu gruptakilerdir. Bunlar İsrâilî haberleri İslâm'a uygun olup olmama bakımından değerlendirmemekle birlikte bu rivayetlerin güvenilirlikleri araştırmak isteyen kişilere de bir açık kapı bırakmamaktadırlar. Dolayısıyla bunlar daha bir dikkatle okunmalı ve eğer henüz yapılmadı ise ehil kişilerce, rivayetlerin senetleri tespit edilerek eleştiriye tabi tutulmalı ve okuyucular bu konuda bilgilendirilmelidir.

4. İsrâiliyyâtı Senetsiz Olarak Naklederek Değerlendirenler:

Bazı tefsirler İsrâiliyyâtı isnatsız olarak rivayet ederler. Bununla beraber bu türden rivayetlerin zayıflığını göstermek için kesinlik anlamı taşımayan " (قيل)

⁴² ZEHEBÎ, M.H., İsrâiliyyât, 120.

denilmiştir ki;... " ifadesini kullanırlar. Bazen rivayetin sahih olmadığını açıkça ifade ederler. Bazen de hiçbir değerlendirme yapmadan geçip giderler.⁴³

Bağavî (v.516/1122), Zemahşerî (v.538/1143), Fahreddin er-Râzî (v.606/1205), Kurtubî (v.671/1272), Neseî (v.710/1310), Hâzin (v.741/1340), Suyûtî (v.911/1505) ve Ebu's-Suûd (v.982/1574) gibi müfessirlerin eserleri bu gruba girmektedir.

Tefsir kitaplarının genelde bu gruba girdiğini görmekteyiz. Sonuç olarak müfessir ayetleri açıklarken kendi görüşünü ön planda tutmaktadır. Bu şekilde kendisine ulaşan rivayetleri elindeki ölçütler ışığında değerlendirirken okuyucuların büyük çoğunluğu için bir anlam ifade etmeyen isnat zincirlerini belirtmemeyi uygun bulmaktadır. Bizce de halkın ayetler hakkında bilgilendirilmesi açısından önemli olan husus müfessir tarafından bu değerlendirmenin yapılmış olmasıdır.

5. İsrâiliyyâtı Durumlarını Okuyuculara Bildirmek Amacıyla Senetsiz Olarak Nakledenler:

Bazı tefsirler bu tür rivayetleri -büyük çoğunlukla- muhtevastaki bozukluk ve batıl durumları açıklamak amacıyla aktarırlar. Bundan dolayı senetlerini zikretmeye gerek görmezler. Bunu yapan müelliflerin gayesi sanki kendilerinden önceki dönemlerde yazılmış tefsirlerdeki bu türden yanlışlıkları ortaya çıkararak bunları mutlak kesin doğru gibi kabul eden okuyucuları aldanmamaları konusunda uyarmaktır.⁴⁴

Bu türden eserlerin en meşhuru bizim de çalışmamıza konu olan Âlûsî'nin (v.1270/1854) Rûhu'l-Meânî isimli eseridir.

6. İsrâiliyyâta Yer Verenleri Eleştirip Aynı Hataya Kendileri Düşenler:

Bazı tefsir sahipleri ise önceki dönemlerde eserlerinde İsrâiliyyâta yer veren müfessirlere şiddetli tenkitler yöneltmektedirler. Bununla birlikte zaman zaman

⁴³ ZEHEBÎ, M.H., **İsrâiliyyât**, 120.

⁴⁴ ZEHEBÎ, M.H., **İsrâiliyyât**, 120.

eleştirdikleri müfessirler gibi hiçbir değerlendirmede bulunmadan bazı ayetlerle ilgili olarak İsrâiliyyât rivayetine kaymışlardır. Hatta bunları isnat ettikleri kaynağı sanki hiç yalanı olmayan, tahrif ve değişmeden uzak, sağlam bir kaynak olarak görmektedirler. Muhammed Reşîd Rızâ (v. 1354/1945) tarafından yazılan Tefsîru'l-Menâr bu türe örnek gösterilebilir.⁴⁵

II. ÂLÛSÎ'NİN HAYATI VE İLMİ ŞAHSİYETİ

A. Hayatı:

Ebu's-Senâ Şihâbu'd-dîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-ÂLÛSÎ

Âlûsî, 1217/1802 yılında Bağdat'ta doğdu. Babası Bağdat'ta müderrislik yapmış olan Abdullah Efendi, annesi ise Fatma Hanımdır.⁴⁶ Nesebinin baba tarafından Hz. Hüseyin'e, anne tarafından ise Abdülkadir Geylani'ye ve nihayetinde Hz. Hasan'a ulaştığı söylenmektedir.⁴⁷ Âlûsî'nin ataları Hülagü'nün Bağdat'ı istila etmesi üzerine oradan kaçarak Fırat nehri üzerindeki Âlûs ismindeki bir adacığa yerleşmiş ve buraya nispetle Âlûsî adıyla tanınır olmuşlardır.⁴⁸ Âlûsî ailesi bünyesinden pek çok ilim adamı ve edebiyatçı çıkarmıştır.⁴⁹

İlim tahsiline babası Abdullah Efendiden Arap dili, Hanefî ve Şafîî fıkhı ile hadis ilmi okuyarak başladı. Ayrıca o bölgedeki devrin meşhur âlimlerinden olan Alî es-Süveydî'den, Alâeddîn Alî el-Mevsilî'den ve Nakşibendî tarikatının Hâlidîye kolunun kurucusu olan Mevlânâ Hâlid en-Nakşibendî'den ilim tedris etmiştir.⁵⁰

⁴⁵ ZEHEBÎ, M.H., *İsrâiliyyât*, s.121.

⁴⁶ Muhsin ABDÛLHAMÎD, *el-Âlûsî Müfessiran*, Matbaatu'l-Mearif, Bağdat, 1969, s.40-41.

⁴⁷ Ömer Nasuhi BİLMEN, *Büyük Tefsîr Tarihi I-II*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1973, II, 743.

⁴⁸ Ömer Rızâ el-KEHHÂLE, *Mu'cemu'l-Müellifin I-XV*, Matbaatu't-Terakki, Dimeşk, 1960, XII, 175.

⁴⁹ Bunlardan Bazıları: Tarih, edebiyat ve din alanlarında ilim sahibi olan Mahmûd Şükrî el-ÂLÛSÎ, Kelam ve Fıkıh alimi Numan b. Mahmûd el-ÂLÛSÎ'dir.

⁵⁰ ABDÛLHAMÎD, M., *el-Âlûsî Müfessiran*, s.42.

Kanaatimizce bir tarikat kolunun kurucusu olan Mevlânâ Hâlid en-Nakşibendî'nin onun ilk hocaları arasında yer aldığı bilinmesi, Âlûsî'nin tefsirinde işârî yorumlara niçin sıkça yer verdiğini anlamada bize yardımcı olacaktır. Âlûsî'nin eserinde zaman zaman işari yorumlar yaptığı görülmektedir. Çoğu zaman bir ayet hakkındaki değişik görüşleri ve rivayetleri nakledeken mutasavvıfların görüşlerini en son olarak zikretmekte ve kanaatimizce böyle yapmakla, sanki bu konuda son sözün bu olduğunu ima etmek istediği görülmektedir. Hatta ülkemizde onun tefsirciliğinde işari ve tasavvufi yönünü inceleyen üç adet akademik araştırma yapılmıştır.⁵¹

Âlûsî, keskin zekâsı, kuvvetli hafızası, sağlam mantığı ve muhakeme yeteneği ile ilmi alanda çok çabuk yükselmiş ve daha on üç yaşındayken eser telif etmeye⁵² ve ders okutmaya başlamıştır.⁵³ Birçok medresede ders verdikten sonra Saltanât-ı Dâr-ı Âliyye müderrisi ünvanını aldı.⁵⁴

Otuz yaşında iken Bağdat'ın Hanefî müftüsü oldu. Yaklaşık on beş sene yürüttüğü bu görevinden onun ilmi başarısını çekemeyen kişilerin hakkında uydurdukları siyasi dedikodular sebebiyle 1847 yılında azledildi. Görevinden ayrıldıktan sonra Âlûsî bütün gayretini daha önce yazmaya başlamış olduğu Rûhu'l-Meânî isimli tefsirini tamamlamaya sarf ederek bu eserin kalan son iki cildini kaleme aldı. 1851 yılında hem tamamlamış olduğu bu eserini Padişah Abdülmecid'e takdim etmek ve hem de bir iftira sonucu görevinden haksız yere azledildiğini anlatarak hakkını aramak üzere İstanbul'a gitti.⁵⁵

Yaklaşık 21 ay kaldığı İstanbul'da devrin önde gelen ilim ve devlet adamlarıyla görüşme, tanışma ve ilmi konularda müzakerelerde bulunma fırsatı buldu. Ancak görevine iade ile ilgili istediği neticeyi alamadan Bağdat'a dönmek durumunda kaldı.⁵⁶

⁵¹ Ahmet ÇELİK, *El-Âlûsî'nin Rûhu'l-Meânî İsimli Eserinde İşari Tefsîr*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Ünv., 1996; Abdülkerim SEBER, *Rûhu'l-Meânî Tefsîrinde Tasavvuf*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Ünv., 2000; Vehbi KARAKAŞ, *Âlûsî'nin Tefsîrinde Ayetlerin İşari Açıdan Yorumu*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Ünv., 2002.

⁵² ÂLÛSÎ, Havâşi Şerhi'l-Katr adlı eseri bu yaşta yazmaya başlamış ancak tamamlayamamıştır. Abbas AZZÂVÎ, *Zikrâ Ebi's-Senâ*, Matbaatu's-Sâlihiyye, Bağdat, 1958, s.85.

⁵³ ABDÛLHAMÎD, M., *el-Âlûsî Müfessiran*, s.42.

⁵⁴ BİLMEN, Ö.N., *Büyük Tefsîr Tarihi*, II, 744.

⁵⁵ ABDÛLHAMÎD, M., *el-Âlûsî Müfessiran*, s.47; ZİRİKLÎ, Hayruddîn, *el-A'lâm I-XIII*, Dâru'l-İlmi'l-Mülâyin, 8. baskı, Beyrut, 1989, VIII, 54.

⁵⁶ Muhammed EROĞLU, "Âlûsî", *DİA*, II, 550.

Bu dönüş yolculuğu esnasında sıtma hastalığına yakalanarak ömrünün son dönemlerini bu hastalıkla mücadele içinde geçiren Âlûsî 1270/1854 yılında Bağdat'ta vefat etti ve Ma'rûf-i Kerhî Kabristanlığına defnedildi.⁵⁷

Bizim araştırmamızın ana konusunu teşkil etmediğinden bizler Âlûsî'nin hayatını, hakkında genel bir fikir sahibi olacak seviyede ana hatlarıyla aktardık. Ancak araştırmamız esnasında Âlûsî'nin hayatı farklı amaçlar doğrultusunda değişik yazarlarca gerek müstakil olarak, gerekse eserin bir bölümünde konu edilmiş olduğunu gördük.⁵⁸ Bu eserlerde Âlûsî'nin hayatı ve eserleri ile birlikte onun ilmi kişiliğine değinilmekle birlikte biz özelde onun İsrâiliyyât türünden rivayetler karşısındaki tutumunu ele almayı amaçladık.

B. Eserleri:

Kaynaklarda Âlûsî'nin çeşitli konularda yirmi civarında eser kaleme aldığı zikredilmektedir. Biz burada bu eserleri ilmi ve edebi olmak üzere başlıca iki bölüme ayıracağız.

1. İلمي Eserleri:

- Âlûsî'nin en önemli eseri olan **Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî** adlı tefsir eserini ayrıca ele alacağımız için burada sadece isim olarak zikretmekle yetiniyoruz.

⁵⁷ Mahmûd Şükrî el-ÂLÛSÎ, **el-Miskü'l-Ezfer**; Matbaatu'l-Âdâb, Bağdat, 1930, s.19-20;

Brockelmann C., **GAL, Supplement I-III**, Leiden, 1937, II, 785 vd.

⁵⁸ Âlûsî'yi müstakil olarak ele alan eserler: Azzâvi, Abbâs; **Zikrâ Ebi's-Senâ**, Bağdat, 1958; Abdülhamîd, Muhsin; **el-Âlûsî Müfessiran**, Bağdat, 1969; Ülkemizde de Âlûsî'nin hayatını ve tefsirini konu alan akademik bir çalışma mevcuttur. Dağdeviren, Alican; **Âlûsî Kişiliği ve Tefsiri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniv., 1996. Âlûsî'nin hayatının bir eserin bünyesinde ele alındığı yerler: İsmail Paşa el-Bağdâdi; **Hediyetü'l-Arifin**, II, 418-419; Brockelmann C.; **GAL, Supplement**, II, 785 vd.; ez-Ziriklî, Hayruddîn; **el-A'lâm**, VIII, 54; Kehhâle, Ömer Rıza; Mu'cemu'l-Müellifin, XII, 175; Zehebî, Muhammed Hüseyin; **et-Tefsîr ve'l-Müfessirün**, I, 231; Bilmen, Ömer Nasuhi; **Büyük Tefsir Tarihi**; II, 743; Eroğlu, Muhammed; DİA, **'el-Âlûsî, Şehabeddin Mahmud'** mad., II, 550; Yaltkaya, Şerafeddin; İA, **'el-Âlûsî'** mad., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1965, I, 391.

- **Havâşi Şerhi'l-Katr:** İbn Hişam'ın nahiv ilmi ile alakalı Katru'n-Nedâ isimli eserinin şerhi üzerine yazdığı haşiyesidir.⁵⁹
- **Ġâyetü'l-İhlâs bi-Tehzîbi Nazmi Dürreti'l-Gavvâs (Keşfu't-Turra ani'l-Ġurra):** Bu eser Hariri'nin Dürretü'l-Ġavvas adlı eserinin tenkitli bir şerhidir. Aynı zamanda Âlûsî'nin Arap dilindeki üstünlüğünü göstermesi bakımından önemli görülmektedir.⁶⁰
- **El-Ecvibetü'l-İrâkiyye ale'l-Es'ileti'l-İrâniyye:** Kelam, felsefe, fıkıh gibi çeşitli konularda İranlılar tarafından sorulan otuz adet soru ve bunlara verilen cevapları içeren eserdir.⁶¹
- **El-Ecvibetü'l-İrâkiyye ale'l-Es'ileti'l-Lâhuriyye:** Bu kitap Âlûsî'nin, Hindistan bölgesinde ortaya çıkan bir cemaatin ashab-ı kiram hakkındaki olumsuz görüşleriyle ilgili olarak Lahorluların ricası üzerine kaleme aldığı eserdir.⁶²
- **El-Feyzu'l-Varid ala Ravzi Mersiyyeti Mevlana Halid:** Nakşibendi Şeyhi Mevlana Halid'in ölümü üzerine Muhammed el-Cevad tarafından kaleme alınan kasidenin şerhidir.⁶³
- **Et-Tibyân Şerhü'l-Burhân fi İtâati's-Sultân:** Âlûsî, Vezir Ali Paşanın teklifiyle Abdülvehhab Yasincizade'nin "el-Burhan" adlı eserini şerhetmiştir.⁶⁴
- **Sefretu'z-Zâd li Sefreti'l-Cihâd:** Âlûsî bu eserini hicri 1270 yılında Abdulmecid'in padişahlığı döneminde yazmıştır. Bu eserinde Müslüman bir mücahidin cihada ve harbe dair bilmesi gereken eksikliğini hissettiği konuları açıklar.⁶⁵
- **En-Nefehâtü'l-Kudsiyye fi Redd-i ale'l-İmâmiyye:** Bu eser Şia'nın sahip olduğu Ehl-i sünnet ve'l-cemaat inancına muhalif olan akidelerine bir reddiyedir.⁶⁶

⁵⁹ AZZÂVÎ, A., *Zikrâ Ebi's-Senâ*, s.85.

⁶⁰ ABDÜLHAMÎD, M., *el-Âlûsî Müfessiran*, s.95.

⁶¹ Şihâbuddîn Mahmûd el-ÂLÛSÎ, *el-Ecvibetü'l-İrâkiyye ale'l-Es'ileti'l-İrâniyye*, Matbaatu's-Şerîfe bi Ma'rûsa, Kahire, 1314 h., s.3 vd.

⁶² ABDÜLHAMÎD, M., *el-Âlûsî Müfessiran*, s.114.

⁶³ BİLMEN, Ö.N., *Büyük Tefsîr Tarihi*, II, 751; ABDÜLHAMÎD, M., *el-ÂLÛSÎ Müfessiran*, s.97.

⁶⁴ AZZÂVÎ, A., *Zikrâ ebi'-Senâ*, s.91.

⁶⁵ ABDÜLHAMÎD, M., *el-Âlûsî Müfessiran*, s.117 vd.

⁶⁶ ABDÜLHAMÎD, M., *el-Âlûsî Müfessiran*, s.123.

- **Şehiyyü'n-Neğâm fi Tercemeti Şeyhi'l-İslâm Ârifi'l-Hikem:** Âlûsî, Şeyhu'l-İslâm Arif Hikmet Beyin hayatını kaleme aldığı bu eserine İstanbul'a gelişini ve Arif Hikmet Beyle karşılaşmasını anlatmakla başlar. Daha sonra edebi bir üslup ile onun faziletini, güzel ahlakını, takvasını, ibadetini, ilmini ve edebi yönünü anlatır.⁶⁷

2. Edebi Eserleri:

- **Enbâ'ü'l-Ebnâ bi Etyâbi'l-Enbâ:** Çocuklarına yapmış olduğu nasihatleri ve tavsiyeleri edebi bir üslupla ele aldığı bir vasiyetnamedir.⁶⁸

- **Neşvetü's-Şemûl fi's-Seferi ilâ İslâmbul:** Âlûsî, İstanbul'a yapmış olduğu yolculuğu anlattığı bu eserde yolculuğun sebebini, yol üstünde uğradığı yerleri, görüştüğü kişileri ve çeşitli intibalarını anlatmaktadır.⁶⁹

- **Neşvetü'l-Müdâm fi'l-Avd ilâ Medîneti's-Selâm:** Âlûsî bu eserinde İstanbul'dan Medine'ye dönüşünü, bu esnada uğradığı yerleri, buralardaki ilim ve edebiyat adamlarıyla yapmış olduğu sohbetleri ve çeşitli intibalarını edebi üslup içinde anlattığı eseridir.⁷⁰

- **Ğarâibu'l-İğtirâb ve Nüzhetü'l-Elbâb fi'z-Zehâb ve'l-İkâme ve'l-İyâb:** Bu eser Âlûsî'nin İstanbul seyahatine, Şeyhu'l-İslâm Arif Hikmet Bey ve diğer alimlerle yaptığı ilmi sohbetlere ve meşhurlardan bazılarının hal tercümelerine dairdir.

- **El-Makâmâtü'l-Hayâliyye:** Gençlik dönemlerinde kaleme aldığı manzum bir hikayedir.

- **Hâşiyetü Abdilmelik b. İ'sâm fi İlmi'l-İstiâre:** Âlûsî beyan ilmi ile ilgili olan bu şerh eserini gençlik yıllarında kaleme almış olup daha sonra gözden geçirerek genişletmiştir.⁷¹

⁶⁷ ABDÜLHAMÎD, M., *el-Âlûsî Müfessiran*, s.128 vd.

⁶⁸ ABDÜLHAMÎD, M., *el-Âlûsî Müfessiran*, s.139.

⁶⁹ EROĞLU, M., "Âlûsî", *DİA*, II, 551.

⁷⁰ ABDÜLHAMÎD, M., *el-Âlûsî Müfessiran*, a.g.e., s.132 vd.

⁷¹ AZZÂVÎ, A., *Zikrâ ebi's-Senâ*, s.85.

- **El-Haridatu'l-Gaybiyye fi'l-Kasideti'l-Ayniyye:** Bu eser, şair Abdülbaki el-Ömeri tarafından Hz. Ali'yi methetmek için yazılmış olan Ayniyye kasidesinin şerhidir.⁷²

- Diğer bazı eserleri: *El-Ehvâl mine'l-Ahvâl, Zecri'l-Mağrûr an Riczi'l-Ğurûr, Secü'l-Kumûriyye fi Rebi'l-U'meriyye, Kasîdetü'r-Rifâ'iyye, Şerhu'l-Kasîdeti'l-Kâdiriyye, Et-Tirâzü'l-Müzehheb fi Kasîdeti'l-Ba'zi'l-Eşheb*⁷³

Sonuç olarak diyebiliriz ki; bu eserlerde görülen Âlûsî'nin çok yönlülüğü Rûhu'l-Meânî tefsirinde tezahür etmiş ve bu sebeple tefsiri diğer bütün eserlerindeki özellikleri kendisinde toplayan bir eser görünümündedir. Âlûsî bütün birikimini bu tefsirde ortaya sermektedir. Bu tefsiri okuyan bir kişi Âlûsî'nin nasıl bir süreçte yetiştiğini ve diğer eserlerinin genel karakteristiğini tahmin edebilir.

Örneğin Âlûsî'nin tefsirde şii kaynaklardan istifade ettiğini, zaman zaman onlarla tartışmalara girdiğini görmekteyiz. Bu da bizlere onun Ecvibetü'l-İrakiyye ale'l-Es'ileti'l-İraniyye adlı şiaya yazdığı reddiyeleri içeren eserini hatırlatıyor. Yine Âlûsî'nin Havâşi Şerhi'l-Katr ve Ğâyetü'l-İhlâs bi-Tehzîbi Nazmi Dürreti'l-Gavvâs adlı eserlerini ele aldığımızda onun dil alanındaki birikimini anlarız. Tefsirini incelediğimizde de onun dil alanındaki bu birikimini ayetlerin anlaşılmasında bol bol kullandığını görürüz.

C. Tefsirdeki Metodu:

Âlûsî'nin Rûhu'l-Meânî isimli eserini incelediğimizde onun çok yönlü bir müfessir olduğunu ve birbirinden farklı tefsir türlerinin özelliklerini bu eserinde uyguladığını görmekteyiz. Âlûsî'nin zamanın ihtiyaçlarını kendi ilmi birikimi ile karşılamaya çalışması ve yaşadığı dönemin oldukça karmaşık özellik arz etmesi bunda etkili olmuştur.⁷⁴ Ayetleri ayetler ile, ayetleri hadisler ile tefsir ettiğini, ayetlerin nüzul sebeplerine yer verdiğini, sure ve ayetler arasındaki münasebetleri

⁷² ABDÜLHAMÎD, M., *el-Âlûsî Müfessiran*, s.104.

⁷³ Âlûsî'nin eserleri hakkında geniş bilgi için bkz: Alican DAĞDEVİREN, *Âlûsî Kişiliği ve Tefsiri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniv., 1996, s. 20 vd.

⁷⁴ Ahmet ÇELİK, *el-Âlûsî'nin Rûhu'l-Meânî İsimli Eserinde İşari Tefsîr*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniv., Erzurum, 1996.

belittiğini, dil konularına önem verdiğini, fihhi meselelere değindiğini, kıraat vecihlerine temas ettiğini görürüz. Bununla birlikte Âlûsî, kelami tartışmalara girmiş, başta şia ve mutezile olmak üzere diğer mezheblerin görüşlerini naklederek bunları tenkit etmiştir. Ayetlerin açıklamalarında zaman zaman şiirlerden istişhatta bulunmaktadır. Son olarak yeri geldikçe Kur'ân'ın i'caz yönüne de değinmektedir.⁷⁵

Âlûsî, ayetleri ele alırken genellikle önce dil yönünden incelemekte ve özellikle nahiv ve belağat ilimlerini kullanarak ayetin ifade ettiği mananın daha iyi anlaşılmasına çalışmaktadır. Âlûsî daha sonra, eğer varsa ayet ile ilgili nakledilen rivayetleri, onları kendilerine hüccet olarak kullanan âlimlerin görüşleri ile birlikte zikretmektedir. Ayetlerden ibare ve işârî yönden anlaşılan manaları bir araya getirmiştir.⁷⁶ Çoğu zaman farklı görüşler arasından kendi görüşünü de beyan eder. Bu nedenle Âlûsî rivayet metoduna sıklıkla başvurmakla birlikte bir nakilci olarak görülemez. Aksine o bariz ilmi bir kişiliğe sahiptir ve yeri geldiğinde kendi görüşlerini çok açık ve net olarak ortaya koymaktadır. Ancak, konudan konuya geçip zaman zaman fazla ayrıntılara girmektedir. Onun eserinden bu bölümleri çıkaracak bir çalışma yapılmalıdır.⁷⁷

Ebu Şehbe'nin burada tespit edip dile getirdiği hususlara biz de katılıyoruz. Âlûsî zaman zaman teferruata o kadar dalıyor ki, insan bir an için tefsir kitabı mı, yoksa nahiv, felsefe, kelam veya daha başka alanda yazılmış olan bir kitabı mı okuduğunu karıştırabiliyor. Kanaatimizce Âlûsî halkın ihtiyacından ziyade kendi bilgi birikimini en geniş biçimde ortaya koymak amacıyla böyle bir yol izlemiş olabilir. Veya Âlûsî'nin bu eserini telif ederken göz önünde bulundurduğu hedef kitlesi halk değil de ilim sınıfı olmalıdır. Ebu Şehbe'nin de dediği gibi bu tefsirin bir özeti çıkarılması bize okuyuculara daha faydalı olacaktır. Belki de bu tefsirin günümüzde halk arasında şöhret bulmamasının sebeplerinden birisi bu olabilir.

⁷⁵ ABDÜLHAMÎD, M., *el-Âlûsî Müfessiran*, s.210 vd.

⁷⁶ ZERKÂNÎ, M., *Menâhîlu'l-İrfân*, II, 92.

⁷⁷ EBÛ ŞEHBE; *İsrâiliyyât*, s. 146

III. Hz. ÂDEM

A. Âdem Kelimesinin Anlamı:

Âdem kelimesinin yeryüzü (أديم الأرض) anlamına gelen İbranice bir kelimedenden türemiş olduğunu savunanlar⁷⁸ gibi aslen Arapça bir kelime olduğunu söyleyenler de vardır.⁷⁹

Yaratılan ilk insana niçin Âdem isminin verildiği ile ilgili olarak şu iddialar ortaya atılmıştır:

- Bedenin yeryüzünde yaratılmasından dolayı, yeryüzü manasına gelen “el-edîme” kelimesinden türemiştir.
- Renginin esmer olmasından dolayı, esmerlik anlamına gelen “el-üdme” kelimesinden türemiştir.
- Çeşitli unsurların bir araya getirilmesi yoluyla yaratıldığından dolayı bu adı almıştır.⁸⁰

B. Semavi Dinlerin Hz. Âdem Konusunda Karşılaştırılmaları

Hz. Âdem genel görüşe göre, her üç semavi din tarafından da ilk insan olarak kabul edildiği için kutsal kitaplarda onun hakkında belli ölçülerde bilgiler vermişlerdir. Hatta Hinduizm'de⁸¹, klasik Yunan mitolojisinde⁸², Zerdüştlük'te⁸³ ve eski Türk efsanelerinde⁸⁴ de farklı şekillerde ilk insanın veya insanların yaratılışından bahsedildiğini görürüz. Bunları incelediğimizde aralarında bazı konularda paralellik olduğunu görürüz.

⁷⁸ Ebu'l-Kâsım ez-ZEMAŞERÎ, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvili fî Vucûhi't-Te'vîl I-IV*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, I, 129.

⁷⁹ Ebû Mansûr el-CEVÂLİKÎ, *el-Muarrab mine'l-Kelâmi'l-A'cemi alâ Hurûfi'l-Mu'cem*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1990, s.102.

⁸⁰ Er-RÂĠİB El-İSFEHÂNÎ, *Mu'cemu Müfredâti Elfâzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, s.20.

⁸¹ Kürşat DEMİRCİ, *Hinduizm'in Kutsal Metinleri Vedalar*, İşaret yay., İstanbul, 1991, s. 65-68.

⁸² Şefik CAN, *Klasik Yunan Mitolojisi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 12-13.

⁸³ Haluk HACALOĞLU, *Zerdüş "Ahura Mazda"*, Ruh ve Madde yay., İstanbul, 1995, s. 61-63.

⁸⁴ Hüseyin AYDIN, *Yaratılış ve Gayelilik*, DİB yay., Ankara, 1999, s. 30.

Üç semavi dinin Âdem hakkında verdiği bilgileri karşılaştırdığımızda şu sonuçlara ulaşırız:

İnsanın yaratılışı ve Hz. Âdem hakkındaki bilgiler; Kur'ân'da diğer peygamber kıssalarında da olduğu gibi değişik surelerde ve genel olarak birbirinin tekrarı ve tamamlayıcısı sayılabilecek bölümler şeklinde yer alırken Tevrat'ta bunun aksine tek bir yerde, Tekvîn bölümünde ve bir bütün halinde anlatılmaktadır.

İlk insan yeryüzünden alınan topraktan yaratılmıştır ancak bu toprağın nereden ve nasıl alındığı kutsal kitaplarda belirtilmemektedir.

Her üç dine göre ilk insan Âdem'dir, Allah Âdem'e ruh vermiştir ve Âdem, Allah'ın halifesidir. Tevrat'ta Âdem'in Allah'a benzer surette yaratıldığından bahsedilirken, Kur'ân'da Âdem'in Allah'a benzemesi konusuna hiç değinilmemekle birlikte başka vesilelerle Allah'ın bir benzerinin olmadığı belirtilmiştir.⁸⁵ Kur'ân, Âdem'e isimlerin öğretilmesini onun öğrenme yeteneğine ve meleklerden üstünlüğüne bağlı olarak anlatırken, Tevrat'ta bu olay bir üstünlük vesilesi olmaktan çok bir tanışma olarak gösterilmekte ve bunun Âdem'in kendinden kaynaklandığı ima edilerek bir eğitim meselesi olarak değerlendirilmektedir.⁸⁶

Hz. Âdem'i konu alan Kur'ân ve Tevrat ayetlerini karşılaştırdığımızda karşımıza çıkacak sonuçlarla ilgili Sait Şimşek ise şu tespitlerde bulunmaktadır:

Kur'ân'ın anlatımında Allah her şeyden haberdardır. İnsan soyunun yeryüzünde fitne ve fesat çıkaracağını önceden bilmektedir. Ama insan bunların yanında iyi şeyler de yapacaktır. Bu sebeptir ki Allah, meleklerin itirazlarına "sizin bilmediklerinizi ben bilirim" demektedir.

Kur'ân'ın anlatımında kıssa, çok özet ve dini açıdan ibret alınacak yönleriyle anlatılmaktadır. Tevrat'ta ise o kadar teferruata yer verilmektedir ki ibret alınacak yönler bu teferruat arasında adeta kaybolmuştur.

Kur'ân'da aldatanın şeytan, ilk aldananın da Hz. Âdem olduğu belirtilirken⁸⁷ Tevrat'ta aldatanın yılan, ilk aldananın da Havvâ olduğu ifade edilmektedir.⁸⁸

Tevrat, Âdem'in isyanı yüzünden lanet okumaktadır, Kur'ân'da ise kıssa bir umutla son bulmaktadır. Yeryüzünün insan için bir mesken olduğu, yeryüzünün istifadesine arz edilmesinden dolayı insanın Allah'a şükretmesi gerektiği anlatılmaktadır.

Tevrat, Âdem'in işlediği suçtan dolayı soyunu da sorumlu tutmaktadır. Hatta Hıristiyanlar bu ebedi günahı insanları kurtarmak için Hz. İsa'nın çarmıha gerildiğini söylerler. Doğan çocukları vaftiz etmelerinin sebebi budur onlara göre vaftiz edilmeden ölen kişi, bu ebedi günahı yüklenmiş olarak ölür. Kur'ân ne Âdem kıssasında, ne de başka bir yerde böyle bir anlayışı kabul etmemekte, işlenen her suçun şahsiliğini kabul etmektedir.

⁸⁵ Şura 42/11.

⁸⁶ ERDEM, M., **Hz. Âdem**, s.171 vd.

⁸⁷ Ta-Ha 20/120.

⁸⁸ Tekvîn 3/6.

Tevrat, meleklerin Hz. Âdem'e secde ettiklerinden, İblisin secde etmekten imtina ettiğinden bahsetmemektedir. Hz. Âdem ile Havvâ'nın tevbe ettiğine dair de Tevrat'ta herhangi bir malumat yoktur.

Tevrat'a göre Âdem'e yasaklanan ağaç, bilgi ağacıdır. Yüce Allah kendisine "Bu ağaçtan yediği takdirde ölürsün"⁸⁹ buyurmuştur. Âdem o ağaçtan yediğinde de yüce Allah:"Artık bizden biri oldu" buyurmuş, bari hayat ağacından yiyip ölümsüzleşmesin diye çare aramaya koyulmuştur. Böylece mevcut Tevrat'a göre, Allah ile insan arasında temelde bir çatışma vardır ve o da insanın bilgi sahibi olmasıdır. Allah, insanın bilgi sahibi olmasını istememektedir. Herhalde Ortaçağ'da kilisenin ilim adamlarına karşı takındığı tavrın temelinde bu anlayış yatmaktadır. Kur'ân'da ise, Âdem'e ilmi öğretmenin bizzat Allah'ın kendisi olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Kur'ân her vesileyle ilmi teşvik etmektedir.⁹⁰

Yukarıdaki bölümdeki karşılaştırmadan da anlaşılacağı üzere, kıssaları ele alış şekli ve içerdikleri bilgiler açısından Kur'ân ve Tevrat arasında büyük farklar bulunmaktadır. Kur'ân'ın orjinalliğinin en büyük göstergelerinden birisi de bu bölümde görülmektedir. Ancak tefsir çalışmalarında başvurulan İsrâîlî kaynaklı rivayetlerden bazıları Kur'ân'ın bu özelliğiyle çatışmaktadır. Günümüz araştırmacılarına düşen görev bu rivayetleri objektif bir ayrıma tabi tutarak İslâm'a uygun olanlarından azami faydanın elde edilmesini sağlamaktır.

⁸⁹ Tekvîn 3/3

⁹⁰ ŞİMŞEK, M.S., **Kur'ân Kıssalarına Giriş**, s. 20-22.

BİRİNCİ BÖLÜM

RÛHU'L-MEÂNÎ TEFSİRİNDE Hz. ÂDEM ve YARATILIŞ KISSASI

A. Hz. Âdem'in Yaratılışı

1. Kâinatın Yaratılış Şekli:

Tarih boyunca insanoğlunun en çok cevap aradığı sorulardan birisi “Nereden geliyoruz?” olmuştur. Bu sorunun cevabını araştıran bir kişinin yapacağı ilk işlerden birisi de Hz. Âdem hakkında bilgi sahibi olmaktır. Ancak, onun hakkında Kutsal kitaplarda belirtilenlerin dışında somut bilgiler bulunmamakta, bu sebeple hayatı ile ilgili kaynağı belli olmayan pek çok rivayetlere rastlanılmaktadır.

Bizler, Âlûsî'nin Rûhu'l-Meânî adlı eserinde Hz. Âdem'i incelemeye Kâinatın yaratılışla ilgili bölümler ile başlamayı uygun gördük. Kur'ân'da –tertip sırasına göre- Hz. Âdem'den bahsedilen ilk ayet olan Bakara 2/30 ayetinin tefsirinde Âlûsî, kâinatın yaratılışıyla ilgili herhangi bir isim belirtmeden Allah dostları olarak isimlendirdiği kişilerden tasavvufî yorumların ağır bastığı bilgiler naklediyor.

Hatırla ki Rabbin meleklerle: "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım", dedi...⁹¹

Allah dostları; âlemin yaratılışı ile ilgili olarak şu bilgileri nakletmektedir: Hakk'ın zuhur edeceği ortam ilk başta karanlıktı. Bu ortam nur ile kaplandığı zaman orada ilk olarak ortaya çıkan şey, tabii bedenler âleminin üstünde bulunan, işleri idare etmekle görevli meleklerin görüntüsüdür. Onlardan önce ne arş ne de herhangi bir mahlûk vardı. Allah onları yarattığı zaman cemîl ismi ile onlara tecelli etti. Melekler, Allah'ın cemâl sıfatının büyüklüğü karşısında kendilerinden geçtiler ve bir daha kendilerine gelemediler."⁹²

Âlûsî, kâinatın yaratıldığı ortam ile ilgili olarak kaynak belirtmeden, ancak Muhyiddin ibn Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem adlı eserindeki giriş bölümüyle pek çok

⁹¹ Bakara 2/30

⁹² ÂLÛSÎ, Rûhu'l-Meânî, I, 219.

ortak noktalar taşıyan bilgiler naklediyor.⁹³ Bu bilgileri incelediğimizde burada anlatılanların bazı açılardan Tevrat ayetleriyle uyduğunu görmekteyiz. Nitekim Tevrat'ta da kâinatın yaratılışıyla ilgili olarak Allah'ın gökleri ve yeri yarattığında yerin ıssız ve karanlık olduğu belirtilmektedir.⁹⁴ Bunun yanı sıra yaratılma sırası olarak ikinci sırada işleri idare etmekle görevli meleklerin görüntülerinin olması bizlere Tekvin 1/26 ayetinin tefsirindeki "*Tanrı, ikinci günde yaratılmış olan hizmetkâr meleklerle '... insan yapalım' dedi*"⁹⁵ ifadelerini anımsatmaktadır. Ancak bizim dikkatimizi çeken bu benzerlikler Âlûsî tarafından ya fark edilmemiş ya da dikkate değer görülmemiş olmalı ki hiç değinilmemiştir.

Âlûsî sonraki bölümlerde ise kâinatın yaratılış aşamalarıyla ilgili olarak yine kaynak belirtmeden ancak bizim tespitlerimize göre Muhyiddin ibn Arabî'nin el-Futûhâtu'l-Mekkiyye isimli eserinden alıntılıdığı bir rivayeti nakletmektedir.⁹⁶ Bu bölümde Allah'ın önce Akıl ve Kalemî yarattığı, akıldan da Levh'in meydana geldiği, sonraki aşamalarda ise Arş'ın, Hâffîn Meleklerinin, Kürsî'nin ve Göklerin yaratıldığı detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.⁹⁷

Âlûsî, kâinatın yaratılışı gibi Kur'ân'da detaylarıyla anlatılmayan ve bu sebeple de hakkında fikir uydurmaya son derece elverişli olan bir konuda, kendi yetişme tarzının etkisiyle de olsa gerek tasavvuf ehlinde bilgiler nakletmektedir. Ve bu bölümde naklettiği görüşleri herhangi bir değerlendirmeye tabi tutmamaktadır. Oysa bu nakledilen bilgiler pek çok açıdan yoruma ihtiyaç duymaktadır.

Burada dikkatimizi çeken konulardan birisi de özellikle tasavvuf ehlinde yapılan nakillerde Kur'ân'dan ayetlerin zikredilen görüşlere delil olarak getirilmesidir. Bu metot kanaatimizce; tasavvuf ehli tarafından elle tutulur bir temele dayanmayan görüşlerinin inandırıcılığını arttırmak için kullanılmıştır. Bu ise

⁹³ MUHYİDDİN İBN ARABÎ, **Fusûsu'l-Hikem**, terc: M. Nuri Gençosman, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1942, s.7 vd.

⁹⁴ Tekvîn I/1-4: "Başlangıçta Allah gökleri ve yeri yarattı. Ve yer ıssız ve boştu ve enginin yüzü üzerinde **karanlık** vardı ve Allah'ın Ruhu suların üzerinde hareket ediyordu. Ve Allah dedi: Işık olsun ve ışık oldu. Ve Allah ışığın iyi olduğunu gördü ve Allah ışığı karanlıktan ayırdı."

⁹⁵ FARŞİ Moşe, **Tora: Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara, I. Kitap Bereşit**, Gözlem yay., İstanbul, 2002, I, 11.

⁹⁶ Bu rivayetin benzeri için bkz: MUHYİDDİN İBN ARABÎ, **el-Futûhâtu'l-Mekkiyye**, (terc: Selahaddin Alpay), Seda yay., İstanbul, 1971, s.33 vd.

⁹⁷ ÂLÛSÎ, Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh, **Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesâni I-XV**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1987, I, 220.

son derece riskli bir davranıştır. Çünkü sonucunda ayetlerin esas manalarından daha farklı olarak anlaşılmasına sebep olabilir, bu durum da Kur'ân'ı metin olarak olmasa bile mana olarak tahrif edebilir.

2. Hz. Âdem İlk İnsan mıdır?

Hz. Âdem ile ilgili ortaya atılan sorulardan biri de; acaba ondan önce de başka insanların olup olmadığıdır. Özellikle; insanın Allah tarafından halife olarak seçildiğinin söylendiği ayet ile ilgili olarak yapılan yorumlarda, "O vakit daha henüz yaratılmamış olan insan neslinin yeryüzünde bozgunculuk çıkarıp kan dökeceğini acaba melekler nasıl biliyorlardı? Yoksa daha önce de yeryüzünde insanlar yaşamış mıydı?" denilerek, Hz. Âdem'in ilk insan olmadığı şeklinde bazı teoriler ileri sürülmüştür. Âlûsî bu iddiaları Nisa 4/1 ayetinin tefsirinde ele almaktadır.

*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretilen Rabbinizden sakının. Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riyetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.*⁹⁸

Âlûsî bu konudaki değerlendirmelere öncelikle ayette geçen "bir tek nefis" ifadesiyle kastedilenin Hz. Âdem olduğunu ve bu konuda âlimler arasında genel bir kanaatin olduğunu belirtir. Sonra Şia'nın değişik fırkalarına mensup olan Câmiu'l-Ahbâr kitabının müellifinden,⁹⁹ İbn-i Bâbaveyh'den¹⁰⁰ ve Meysem'den Hz.

⁹⁸ Nisa 4/1.

⁹⁹ Burada sözü edilen müellif: En-Nu'mani, Ebu Abdillah Muhammed b. İbrahim b. Ca'fer (v.360 h.)'dir; İbn Zeyneb künyesiyle meşhurdur. İmamiye şiasının muhaddislerindedir. Diğer bazı eserleri: Tefsîru'l-Kur'ân, er-Reddu ale'l-İsmâiliyye, Kitâbu'l-Ğaybe, Kitâbu'l-Ferâiz. Daha geniş bilgi için bkz: İSMÂİL PAŞA el-BAĞDÂDÎ, **Hediyetü'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin I-II**, Maârif Matbaası, İstanbul, 1955, I, 46.

¹⁰⁰ İbn Babaveyh, Muhammed b. Ahmed el-Kummî (v.381 h.); Şîfî âlimlerindedir. Eş-Şeyhu's-Sadûk adıyla meşhurdur. Bkz: İSMÂİL PAŞA; **Hediyetü'l-Ârifin**, II, 52.

Âdem'den önce de başka insan nesillerinin gelip geçmiş olduğuna dair rivayetler naklediyor. Şii âlimlerin yanısıra Şeyhu'l-Ekber olarak zikrettiği Muhyiddin ibn Arabî'nin de bu kanaatte olduğunu¹⁰¹ belirtiyor. Bu konuda son olarak naklettiği görüş olarak Babaveyhe ait, el-Hasâis isimli kitabında Peygamber Efendimizden rivayet edilen hadiste denilmektedir ki: *“Allah’ın on iki bin âlemi vardır. Onlardan her bir âlem yedi gök ve yedi yerden daha büyüktür. Bir âlemden diğer bir âlem görünmez. Allah-u Teala’nın bunlardan ayrı bir âlemi vardır.”*

Âlûsî, Hz. Âdem'den önce yine insan cinsinden başka nesillerin geçtiğini belirten rivayetleri şu şekilde değerlendiriyor:

Peki, bu âlemlerin varlığının delili nerededir. Bu gizli âlemler ile ilgili rivayetler doğru olsa bile, bunlarla kastedilenin bizim içinde bulunduğumuz dünya değil de misaller âlemi olduğu şeklinde yorumlanır. Aynı şekilde bu rivayet doğru kabul edildiği takdirde âlemdeki Âdemlerin çok sayıda olduğunun anlaşılması da uzak bir ihtimal değildir.¹⁰²

Âlûsî bu şekilde değerlendirme yaparak naklettiği bazı görüşlere katılmadığını veya yorumlanmaya ihtiyaç duyulduğunu belirtmekle birlikte tamamen de reddetmiyor. Buraya kadar olan bölümde Hz. Âdem'in ilk insan olmadığı yönündeki şii ağırlıklı müelliflerden naklettiği görüşleri delilleriyle birlikte naklediyor. Bundan sonra ise yukarıdaki görüşlerin aksini savunan Ehl-i sünnetin ve kendisinin görüşlerini aktarmaktadır. Bunda da kanaatimizce Âlûsî'nin yaşamış olduğu zaman ve coğrafyanın şartlarından dolayı şii ulema ile sık sık karşı karşıya gelmesinin etkisi vardır. Yine bununla birlikte Şiilerin görüşlerini aktarmasını konuyu okuyucuya bütün yönleriyle sunma gayretinin bir göstergesi olarak anlayabiliriz. Sonuç olarak Âlûsî'nin diğer bazı eserlerindeki Şiilerin görüşlerine cevap verme özelliğini burada da görmekteyiz. Âlûsî değerlendirmelerinin devamında; Hz. Âdem'den önce başka nesillerin geçtiği yönündeki görüşü Ehl-i sünnetin kabul etmediğini, hatta Zeynu'l-Arab¹⁰³ olarak bilinen bir âlimin bu görüşü küfür kabul ettiğini belirttikten sonra son sözü şu şekilde söylüyor:

¹⁰¹ MUHYİDDİN İBN ARABÎ, **El-Futûhâtu'l-Mekkiyye I-IV**, Matbaatu'l-Âmire, Kahire, 1293, III, 718.

¹⁰² ÂLÛSÎ, **Rûhu'l-Meânî**, II, 180.

¹⁰³ Ali b. Abdillâh el-Mısri; Zeynu'l-Arab künyesiyle meşhurdur. Hicri 751 tarihinden sonra vefat etmiştir. İSMÂİL PAŞA, **Hediyyetü'l-Ârifîn**, I, 720.

Evet, bizim atamız olan Âdem, yaratılış zamanı olarak kendisi gibi bir insandan sonra değil ama melekler, cinler, hayvanların birçoğu ve bunların dışında sadece Allah'ın bildiği pek çok mahlûkattan daha sonraki bir dönemde yaratılmıştır. Oysaki bazı filozofların "insan türünün öncesi yoktur" şeklindeki görüşlerinin aksine Âdem, gerek insan türü ve gerek şahsi olarak sonradan yaratılmıştır. Bizim birçoğumuzun bu konudaki görüşü ise şudur ki: Hz. Âdem ile peygamberimizin gönderilmesine kadar geçen süre altı bin senedir. Ve dünyanın ömrü yedi bin senedir.¹⁰⁴ Ve bu konuda pek çok haberler rivayet etmişlerdir.

Hz. Âdem'in dünya üzerinde yaratılmış olan canlı varlıkların en sonuncusu olduğu¹⁰⁵ ve onun yaratıldığı zaman ile Hz. Muhammed'in gelişine kadar olan sürenin altı bin sene olduğu yönündeki görüşlerin benzerlerine Ehl-i Kitap arasında da rastlamaktayız.¹⁰⁶ Ancak bu görüş ilim adamlarınca hatalı bulunmaktadır. Çünkü arkeolojik kazılarda M.Ö. onbin yıllarından öncesine ait insan yapısı eserlerin kalıntıları tespit edilmiştir.¹⁰⁷

Âlûsî burada son olarak zikrettiği rivayetin başına "bizim birçoğumuzun" ifadesini kullanmak suretiyle sahiplenerek nakletmesinden sonra "Bana göre ise doğru olan şudur ki" diyerek kendi görüşünü belirtmektedir:

Bana göre doğru olan şudur ki; Hz. Âdem, yokken sonradan var oldu, zaten varken var olmadı. Ne zaman var olduğu ve ne zaman yok olduğu konusuna gelince bu sadece Allah-u Teala'nın bildiği şeylerdendir. Bu konudaki haberler birbiriyle çelişkilidir. İçerdiği bilgiler birbirlerine yakın değildir. Bazıları tarafından dile getirilen "Küllî nefis (Allah) her yedi bin senede cüzi nefislerin (insanların) arasındaki hükmünü ayırmaktadır ve kıyamet bi'setin (Hz. Muhammed'in gönderilmesi) bin yılı dolduktan sonra kopacak" görüşü yukarıdaki bilgilere dayandırılır.

Bu görüşü ben ne dinimiz açısından doğru kabul edilmesine razı olurum, ne de onu kesin bilgi olarak kabul ederim.¹⁰⁸

Âlûsî, bu bölümde de Hz. Âdem yaratılmadan önce dünya üzerinde insan nesillerinin yaşadığı hakkında çeşitli kişilerden ve kaynaklardan nakiller yaptıktan

¹⁰⁴ İbn Cerîr et-TABERÎ, **Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk I-XIII**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut, trsz., I, 15.

¹⁰⁵ Michael FISHBANE, "Adam", **The Encyclopedia of Religion I-XVI**, Macmillan Publishing Company, London, 1987, I, 27.

¹⁰⁶ Maurice BUCAILLE, **İnsanın Kökeni Nedir?**, (çev: Ali Ünal), İnsan yay., İstanbul, 1984, s. 205.

¹⁰⁷ Maurice BUCAILLE, **Mukaddes Kitap Kur'ân ve İlim**, (terc: Emin Bilgin, Ekmeleddin İhsanoğlu), Diyanet Dergisi, c.XVII, sayı 6, Ankara, 1975, s. 382.

¹⁰⁸ ÂLÛSÎ, **Rûhu'l-Meâni**, II, 180.

sonra "bizim birçoğumuzun" diyerek -kanaatimizce burada müfessirlerin çoğunlunu kastediyor- konuyla ilgili görüşlerini zikrediyor. Burada bizim araştırmamız açısından esas önemli nokta ise, Âlûsî'nin Hz. Âdem'in yaratılış zamanı ile ilgili olarak kullandığı " Ne zaman var edildiği ve ne zaman yok olduğu konusuna gelince bu sadece Allah'ın bildiği şeylerdendir" ifadesidir. Çünkü bu şekilde Âlûsî insanlar tarafından bilinmesinde pek fayda olmayan ve bu sebepten dolayı Allah tarafından insanlara açıklanmayan bilgileri yine Allah'a has kılıyor. Bu şekilde de tefsire karışması muhtemel gerçekliği olmayan bilgileri önlemiş oluyor.

Âlûsî'nin Hz. Âdem ile Hz. Muhammed arasında geçen zamanın altı bin sene, dünyanın toplam ömrünün ise sadece yedi bin sene olduğu yönündeki ve bugünkü bilimsel verilerle uyuşmayan rivayetleri reddetmesi ve bunları kesin olarak sadece Allah'ın bileceğini söylemesi İslâm'a uygun olmayan İsrâiliyyâtı engellemesi bakımından çok önemli bir tavidir. Zaten bu tür rivayetlerin bolca nakledildiği Taberî'nin Tarih'ine¹⁰⁹ baktığımızda bunlardan bazılarının Ka'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi İsrâiliyyât nakletme hususunda ilim erbabı arasında meşhur olan ve bu nedenle aktardıkları rivayetlerin dikkatlice değerlendirilmesi gereken kişilerden geldiğini görmekteyiz.

Âlûsî son olarak ise kıyametin kopma zamanı olarak bi'setin bininci yılını gösteren rivayetlerin kabul edilemez olduğunu söylemektedir. Kanaatimizce kıyamet zamanı olarak belirtilen tarihten üç asır sonra hicri XIII. asırda kaleme almış olduğu bu eser bile bu rivayetlerin yanlışlığının açık bir delilidir.

Ehl-i Kitap inancında da Âdem, kendisinden önce aynı cinsten başka bir varlığın olmadığı, bütün insan neslinin kendisinden türediği ilk insan olarak kabul edilmektedir.¹¹⁰

İlk yaratılan insanın kim olduğu konusunda Âlûsî, Hicr 15/28 ayetinin tefsirinde Hz. Muhammed'in kendisinin ilk yaratılan peygamber olduğunu söylediği hadisi yorumlamakta ve bu şekilde hadisi duyan insanların kafalarında ilk yaratılan insanın gerçekte kim olduğu konusunda oluşması muhtemel şüpheleri de izale etmektedir.

¹⁰⁹ TABERÎ, *Târîh*, I, 15.

¹¹⁰ F.L. CROSS, "Adam", *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, Oxford University Press, New York, 1989, s.14.

Hız. Peygamber'in "Ben nebilerin yaratılış bakımından ilkiyim. Ben Peygamber iken Âdem su ile çamur arasındaydı."¹¹¹ sözünü ele alacak olursak; burada "yaratılış" sözünden maksat "takdir edilmiş"tir. Yoksa vücut bulma değildir. Çünkü Hz. Peygamber doğmadan önce vücut bulmuş değildi. Buna göre bu ayetin manası şöyle olur: "Düşünme (planlama) bakımından ilk, uygulamaya koyma (yaratma) bakımından ise sonudur."¹¹²

Âlûsî bu hadisi yorumlamak suretiyle her seviyeden insanın anlayacağı bir hale getirmektedir. Ancak Âlûsî'nin aynı değerlendirme yapma ihtiyacını örneğin ileriki bölümlerde gelecek olan "Allah, Âdem'i kendi suretinde veya Rahman'ın suretinde yarattı." hadisi için yapmadığını görmekteyiz.

3. Âdem'in Yaratıldığı Yer

Hız. Âdem'in nerede yaratıldığı konusu da öteden beri âlimler arasında tartışılmalıdır. Bu konuda Âlûsî yine değişik kaynaklardan görüşler nakletmeye ve değerlendirmeye devam ediyor. Bakara 2/30 ayetinin tefsirinde Âlûsî konuyla ilgili olarak öncelikle cumhura göre; Hz. Âdem'in yaratılacağı yeryüzü kelimesinden kastedilen ifadenin yeryüzünün tamamı¹¹³ olduğunu belirttikten sonra burada kastedilen yerin sadece Mekke olduğuna dair genel görüşe uymayan merfu bir hadis rivayet edildiğini belirtiyor.¹¹⁴ Ancak Âlûsî,

¹¹¹ Âlûsî'nin burada zikrettiği hadisi aynı lafızlarla bulamadım. Ancak Acluni eserinde benzer lafızlardaki iki hadis için şu bilgileri vermektedir,

"كنت نبيا وآدم بين الماء والطين" تقدم قريبا إنه لم يوجد بهذا اللفظ . لكن قال العلقمي في شرح الجامع الصغير حديث صحيح

Bu lafızlarla bir hadis bulunmamaktadır. Ancak el-Alkâmi, Camiu's-Sahih'in şerhinde bunun sahih bir hadis olduğunu söylemektedir. İsmâil b. Muhammed el-ACLÛNÎ, **Keşfu'l-Hafâ ve Mezîlu'l-Elbâs amme İştehera mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs I-II**, Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, II, 960. Benzer lafızlarla zikredilen başka hadisin Abdurrezzak tarafından, Câbir b. Abdillâh'tan nakledildiğini belirtmektedir.

... أول ما خلق الله نور نبيك يا جابر - الحديث رواه عبد الرزاق بسنده عن جابر بن عبد الله ACLÛNÎ, **Keşfu'l-Hafâ**, I, 265; Benzer ifadelerin bulunduğu hadislerin geçtiği yerler: Tirmizî; **el-Menâkıb**, I; İbn Hanbel; IV, 16674. Bu hadislerde Hz. Muhammed kendisine yöneltilen; "Sana peygamberlik görevi ne zaman verildi? şeklindeki soruya "Hz. Âdem ruh ile ceset arasındayken cevabını vermektedir."

قالوا : يا رسول الله متى وجبت لك النبوة ؟ قال وآدم بين الروح والجسد

¹¹² ÂLÛSÎ, **Rûhu'l-Meânî**, VII, 36.

¹¹³ HÂKİM En-NÎSÂBÛRÎ, **el-Müstedrek ala's-Sahihayn I-IV**, thk: Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, **Kitâbu't-Tefsîr**, 3037; Ahmed b. el-Hüseyn el-BEYHAKÎ, **es-Sünenu'l-Kübrâ I-X**, Mektebetu Dâri'l-Bâz, Mekke, 1994, **Kitâbu's-Siyer**, 17485.

¹¹⁴ İbn Cerîr et-TABERÎ, **Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân I-XII**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, I, 236.

"...zahirden bu rivayetin doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Aksi takdirde bu görüşten vazgeçilmezdi"¹¹⁵ diyerek ikinci görüşün doğru olmadığını belirtmektedir.

Âlûsî'nin tefsirinde Hz. Âdem'in yaratıldığı yerin neresi olduğu hakkında naklettiği bilgilerden birisi de şudur.

*Rabbin meleklerle demişti ki: Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratacağım.*¹¹⁶

İbn Kayyim, Miftâhu Dâri's-Saâde isimli kitabında bir topluluktan şunu naklediyor: "Hz. Âdem yeryüzünde yaratıldı. Yaratılışından sonra yerleştiği cennet de aynı şekilde oradaydı."¹¹⁷ İbn Kayyim bu görüşle ilgili birçok kuvvetli delil getiriyor. Ve bu konuyla ilgili hiçbir şeye cevap vermiyor, sadece tedebbür etmekle yetiniyor.¹¹⁸

İbn Kayyim'in tedebbür ettiği gibi Âlûsî de bu konuda sükût ediyor ve cemaat olarak isimlendirdiği gruptan nakledilen rivayetin doğruluğu veya yanlışlığı hakkında yorum getirmediği gibi İbn Kayyim'in konuyla ilgili göstermiş olduğu delillerinin neler olduğundan da bahsetmiyor. Oysa bu husus bizim araştırmamız açısından önem taşımaktadır. Çünkü bu görüş Tevrat'ta geçen bilgilerle paralellik göstermektedir. Tekvîn 2/7-8 ayetlerinde "*Ve Rab Allah yerin toprağından adamı yaptı ve onun burnuna hayat ve nefesini üfledi ve adam yaşayan can oldu. Ve Rab Allah şarka doğru Aden'de bir bahçe dikti ve yaptığı adamı oraya koydu.*" ifadeleri ile Âdem'in yeryüzünde yaratıldığı ve yerleştirildiği cennetin yine orada olduğu açıkça belirtilmektedir. Hıristiyanlara göre ise Âdem, dünyanın merkezi kabul edilen Golgotha tepesinde yaratılmış, yine oraya defnedilmiş ve İsa da orada çarmıha gerilmiştir.¹¹⁹ Ayrıca Âdem'in

¹¹⁵ ÂLÛSÎ; *Rûhu'l-Meânî*, I, 220.

¹¹⁶ Sâd 38/71.

¹¹⁷ İBN KAYYİM el-CEVZİYYE, *Miftâhu Dâri's-Saâde*, Matbaatu's-Saâde, Mısır, 1323 h., s.4.

¹¹⁸ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, XII, 223.

¹¹⁹ Mircea ELIADE, *Patterns in Comparative Religion*, The World Publishing Company, New York, 1963, s. 375.

Kudüs'te yaratıldığına dair görüşler de vardır.¹²⁰ Âlûsî ise konunun bu yönüne hiç değinmeden âlimlerden gelen rivayetleri nakletmekle yetinmektedir.

4. Âdem'in Halifeliği Meselesi:

Âlûsî sonraki bölümlerde “halife” kavramını ele alarak insanoğlunun kimin halifesi olduğu hakkında iki görüş naklediyor.

1. İnsanlar, kendilerinden önceki cin nesline veya iblis ve onunla beraber savaşmak için gönderilenlerin halifesidir,¹²¹

2. İnsanlar yine diğer insanların halifesidir. Âlûsî, devamla Ehlullah'a göre Hz. Âdem'in halifeliğinin, Allah'ın halifesi olması anlamına geldiğini belirtmektedir. Onlara göre Hz. Âdem halifelerin babasıdır, Allah'ın cemal ve celal sıfatlarının kendisinde bir araya geldiği yerdir... Bu sebeple en büyük halife Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur:

“Allah, Âdem'i kendi suretinde veya Rahman'ın suretinde yarattı.”¹²² Ve Âdem'in yaratılmasıyla birlikte zıtlar bir araya gelmiş, yaratılış tamamlanmış ve Hak zuhur etmiştir. Ve insanın bu halifeliği kıyamete kadar devam edecektir.¹²³

Bu bölümde Âlûsî, insanın kimin halifesi olacağı konusunda birbirinden farklı iki rivayeti kaynak belirtmeden aktarmaktadır. Son olarak ise mutasavvıfların görüşlerine yine kaynak belirtmeden yer vermektedir. Ancak bu son bölümde nakledilen *“Allah, Âdem'i kendi suretinde veya Rahman'ın suretinde yarattı.”* hadisi dikkatimizi çekmiştir. Çünkü aynı ifade Tevrat'ta şu şekilde geçmektedir; *“Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı, onu Allah'ın suretinde yarattı; onları erkek ve dişi olarak yarattı.”¹²⁴* Tevrat'ta insanın Tanrıya benzer şekilde yaratılması ile ilgili açıklamalar, eski Ortadoğu medeniyetlerindeki görüşler ile benzerlik göstermektedir. Eski Mısır mitolojisinde insanın, kendisini yaratan tanrısının

¹²⁰ ELIADE, M., *Patterns in Comparative Religion*, s. 378.

¹²¹ İBN KESİR, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I, 55.

¹²² MÜSLİM, *el-Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb*, 32.

¹²³ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, I, 220 vd.

¹²⁴ Tekvîn I/27.

suretinde, Mezopotomya mitolojisinde ise kralın tanrısına benzer tarzda yaratıldığı belirtilmektedir.¹²⁵

Yahudi ilim adamları bu ayetlerde belirtilen benzerliği yorumlarken; "Tüm canlılar arasında sadece insan Tanrı gibi, düşünce, karar verme ve çözümlene yeteneği ile özgür seçime hak kazanmamıştır. Bu sayede insan Tanrı'yı bilebilir, sevebilir ve O'nunla arasında manevi bir bağ yaratabilir ve sadece insan, hareketlerini bir mantık çerçevesi içinde yapabilir. Tevrat, insan'ın Tanrı'nın benzeyiş ve görüşüsünde yaratılmış olduğunu söyleyerek, tam olarak bunu ifade etmektedir"¹²⁶ demektedirler.

Ancak Âlûsî'nin yukarıda geçtiği üzere kâinatın yaratılışıyla ilgili naklettiği bilgilerde olduğu gibi hadisteki ifadeler ile Tevrat ayetleri arasındaki benzerliğe hiç değinmediğini ve hakkında hiç yorum yapmadığını görmekteyiz. Belki bunda hadisin Müslim gibi muteber bir hadis kitabında naklediliyor olması da etkili olabilir. Oysaki Âlûsî'nin bu konularda kendisine kaynak aldığı Muhyiddin ibn Arabî bu hadisi yorumlamakta ve Allah'ın, insan-ı kâmilin dış suretini Âlem'in hakikatleriyle suretinden, batını çehresini de kendi sureti üzere inşa kıldığını söylemektedir.¹²⁷

5. Allah'ın Âdemi Kendi Eli İle Yaratması

Âlûsî'nin bizlere nakletmiş olduğu bazı rivayetlerde Hz. Âdem'in diğer varlıklardan üstün olmasının sebebi olarak onu bizzat Allah'ın kendi eli ile yaratmış olmasını gösterilmektedir.

*Allah! Ey İblis! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni meneden nedir? Böbürlendin mi, yoksa yücelerden misin? dedi.*¹²⁸

¹²⁵ Yusuf BESALEL, "Yaratılış", **Yahudilik Ansiklopedisi I-III**, Gözlem yay., İstanbul, 2001, III, 773.

¹²⁶ FARSİ Moşe, **Tora: Türkçe Çeviri ve Anlamlarıyla Tora ve Aftara**, I, 10; FISHBANE, M., "Adam", **The Encyclopedia of Religion**, I, 27.

¹²⁷ MUHYİDDİN İBN ARABÎ, **Fusûsu'l-Hikem**, s.10.

¹²⁸ Sâd 38/75.

Âlûsî bu ayetin tefsirinde bu konuyla ilgili naklettiği rivayetlere göre; Allah, meleklerin "Dünyayı insanlara, ahreti ise bize ver" şeklindeki isteklerine

“İzzetim ve Celalim hakkı için ben kendi ellerimle yarattığımı (insanı), ol dediğim zaman oluveren ile bir tutmam”¹²⁹ şeklinde cevap vermiştir. Bir diğer rivayette ise;

:

“Allah dört şeyi elleriyle yaratmıştır: Arş, Adn Cenneti, Kalem ve Âdem. Sonra her şeye ol dedi ve oldu”¹³⁰ denilmektedir. Âlûsî, burada doğrudan ilgisi olmamasına rağmen Allah'ın Tevrat'ı kendi eliyle yazdığını belirten bir rivayeti¹³¹ de eserine almıştır. Ayrıca Âdem ile Musa'nın tartışmasının anlatıldığı “Mühâcce hadisi”nde, Allah'ın eli ile yaratılmak Hz. Musa'nın dediği gibi saygı gösterilmeyi gerektiren bir vasıftır. Bu hadiste bildirildiğine göre Hz. Musa dedi ki:

“Sen ki; Allah'ın kendi eliyle yarattığı Âdemsin...”¹³²

Aynı şekilde “Şefaaf hadisi”nde de; hesap gününde kendilerine şefaaf edecek birisini arayan bir grup insan ilk insan olması hasebiyle Hz. Âdem'e gelerek şöyle derler:

“...Sen insanların babası olan Âdemsin. Allah seni bizzat kendi eliyle yarattı (bize şefaaf et)...”¹³³

Âlûsî'nin, insanın melekler de dâhil olmak üzere diğer varlıklara olan üstünlüğünü ele aldığı bu bölümde naklettiği rivayetleri herhangi bir değerlendirmeye tabi tutmadığını görmekteyiz.

¹²⁹ Âlûsî'nin naklettiği bu rivayet Tarih kitaplarında benzer ifadelerle şu şekilde geçmektedir.

İBN KESİR, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I, 55.

¹³⁰ TABERÎ, *Tefsîr*, X, 606; Abdullâh b. Muhammed EBU'Ş-ŞEYH, *el-Azame I-V*, Dâru'l-Âsime, Riyad, 1408 h., V, 1556.

¹³¹ NESÂÎ, *es-Sünenü'l-Kübrâ, Kitâbu't-Tefsîr*, 148.

¹³² Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb ebü'l-Kâsım et-TABERÂNÎ, *el-Mu'cemu'l-Kebîr I-XX*, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul, 1983, II, 160.

¹³³ BUHÂRÎ, *et-Tefsîr*, 203; MÜSLİM, *el-İmân*, 84; ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, XI, 123 vd.

B. Hz. Âdem'in Cennet Hayatı

Hz. Âdem'in hayatında önemli bir yeri olan cennet, Yahudilere göre dünyada orta doğuda bir yer¹³⁴, Müslüman âlimlere göre –ihtilaf olmakla birlikte¹³⁵- Âdem'in yaratıldıktan sonra belli bir süre yaşadığı ve hesap gününden sonra mü'minlerin gideceği yerdir.

Âdem'in cennette bulunuş nedeni Tevrat'a göre oraya bakım yapmak ve korumak görevidir.¹³⁶ Bu anlayışa göre Âdem, cennette nimetlerden yararlanma yerine, sınırlı yetkileri olan bir bekçi durumundadır. İslâm'a göre ise Âdem'in oraya konulması tamamen ilahi hikmetin bir neticesidir. Âdem, ileride yeryüzünde, Allah'ın dilediği bir şekilde yaşayabilmesi için eğitime tabi tutulmuştur. Nimetler ve yasaklar kendisine orada öğretilmiştir.¹³⁷

1. Hz. Âdem'e Cennet'te Verilen Nimetler

*Şimdi burada senin için ne acıkmak vardır, ne de çıplak kalmak. Yine burada sen, susuzluk çekmeyecek, sıcaktan da bunalmayacaksın.*¹³⁸

Rûhu'l-Meânî tefsirinde, Hz. Âdem cennetteyken meydana gelen olaylardan bahseden ayetler ile ilgili olarak öncelikle Hz. Âdem'in cennete yerleştirildikten sonra oradaki rızıklarının neler olduğu konusunda Allah'a sorular yönelterek şöyle dedi: “Allah'ım! Cennette benim yiyeceğim bir yemek var mı, orada benim giyeceğim elbise var mı, orada benim içeceğim içecek var mı ve orada benim gölgeleneceğim bir yer var mı? Âdem'in sorusuna yukarıdaki ayetin ifadeleri ile

¹³⁴ Tekvîn 2/8

¹³⁵ Bu konudaki değişik görüşler ve delilleri için bkz: ŞİMŞEK, M. S., **Kur'ân Kıssalarına Giriş**, s. 204.

¹³⁶ Tekvîn 2/15.

¹³⁷ ERDEM, M., **Hz. Âdem**, s.173 vd.

¹³⁸ Tâ-Hâ 20/118-119.

cevap verildi. “Şimdi burada senin için ne acıkmak vardır, ne de çıplak kalmak. Yine burada sen, susuzluk çekmeyecek, sıcaktan da bunalmayacaksın.”

"Bu rivayetin doğruluğu hakkında ise kalbimde şüphe var."¹³⁹

Âlûsî'nin bize göre faydalı bir bilgi içeriği olmayan İsrâîli rivayetler konusundaki zaaflarından birisini burada da görmekteyiz. Sıhhati hakkında şüphesi olduğu bir rivayeti okuyucular için faydalı bir içeriği olmamasına rağmen yine de kitabında nakletmektedir.

2. Cennetteki Yasak Ağaç

Her üç semavi dinin de Hz. Âdem ile ilgili kültüründe önemli bir yere sahip olan cennetteki yasak ağaç ile ilgili Âlûsî, araştırmamız açısından önem taşıyan şu tespitleri yapmaktadır:

...

“...sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zalimlerden olursunuz, dedik.”¹⁴⁰

Bu yasak ağaç hakkında da çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Denilmiştir ki: Bu ağaç buğdaydır, hurmadır, okaliptustur, Hz. Ali'ye dayandırılan bir rivayete göre incirdir, ebu cehil karpuzudur, sevgi ağacıdır, tabiat ve heva ağacıdır vs. vs. vs...

:

Bu konudaki en doğru görüş; Allah'ın o ağacın cinsini açıklamadığı gibi bu konuda kesin ve belirli bir ağaç isminin zikredilmemesidir. Zaten ben bu ağacın isminin bilinmesinde bir fayda olduğunu düşünmüyorum."¹⁴¹

Âlûsî, cennetteki yasak ağacın cinsi ile ilgili olarak nakledilen ve herhangi sağlam bir kaynağa dayanmayan rivayetlere hiç değer vermemekte sadece değinip geçmektedir. Ancak onun burada onları zikretmesi tamamıyla bu tür rivayetlerin gereksiz olduğunu göstermek amacına matuftur. Cennetteki bu yasak ağacın

¹³⁹ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, VIII, 271.

¹⁴⁰ Bakara 2/35.

¹⁴¹ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, I, 234.

üzüm¹⁴², buğday, kavun¹⁴³ veya elma¹⁴⁴ olduğuna dair görüşlerin Yahudi inancında da yer bulduğunu düşünecek olursak, Âlûsî, bu tavrıyla Kur'ân'ı anlamaya çalışan bir kimsenin nelere dikkat etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Kanaatimizce, Âlûsî'nin İsrâiliyyâta karşı takınmış olduğu en dikkat çekici tavırlarında birini bu bölümde görmekteyiz.

Bu konuda Taberî ise rivayetleri naklettikten sonra şöyle demektedir:

:

Bu konuda en doğru olan şöyle demektir: "Allah, Âdem ve eşine cennet ağaçlarının hepsinden değil de özellikle birinden yemeyi yasakladı. Onlar ise bu yasağı çiğneyerek Allah'ın bildirdiği şekilde o ağaçtan yediler. Bu ağacın hangi ağaç olduğu hakkında bizim bir bilgimiz yoktur. Allah kulları için Kur'ân'da ve sahih sünnette bu konuda bir ipucu vermemiştir. Hal böyle iken ağacın cinsi hakkındaki bu rivayetler nereden geliyor?"¹⁴⁵

Kanaatimizce Taberî bu sorunun cevabını çok iyi biliyordu, ama bir şeylere vurgu yapmak için bu üslubu seçmiştir.

3. Havvâ'nın Yaratılması

İnsan neslinin iki cinsinden biri olan kadınlar hakkındaki doğru ya da yanlış pek çok anlayışın kaynağında Hz. Havvâ ile ilgili verilen bilgilerin olduğunu görmekteyiz. Bu rivayetler Hz. Havvâ şahsında bütün kadınlar hakkındaki kanaatleri şekillendirmiştir. Pek çok inamış Hz. Havvâ'nın yaptığı iddia edilen yanlışın faturasını onun şahsında bütün kadınlara kesmiş ve neredeyse kadınları lanetli ilan etmişlerdir.

¹⁴² COHEN, A., *le Talmud*, Payot, Paris, 1933, s.290.

¹⁴³ Elimeleih Epstein HALEVY, "Adam", *Encyclopaedia Judaica I-XVII*, editor: Cecil Ruth, Keter Publishing House, Jerusalem, trsz., II, 237.

¹⁴⁴ W.H. BENNETT, "Adam", *Encyclopedia of Religion and Ethics I-VI*, Charles Scribner's Sons, New York, 1952, I, 86.

¹⁴⁵ TABERÎ, *Tefsir*, I, 270.

Havvâ'nın yaratılışı ile ilgili olarak Kur'ân'da açık bir bilgi bulunmamakla birlikte müfessirlerin geneli Nisa 4/1 ayetinde geçen ibaresiyle Âdem'in ve ondan yaratılan eşinin de Havvâ'nın kastedildiği konusunda hemfikirdirler.¹⁴⁶ Ancak Tevrat onun Âdem'in kaburga kemiklerinden birisinden ve cennette yaratıldığını söyler.¹⁴⁷ Kur'ân'da geçmemekle birlikte aşağıda geleceği üzere bazı hadislerde Tevrat ile benzerlik gösteren bilgiler mevcuttur. Kur'ân'da konunun detaylarına değinilmemesine rağmen İslâmî kaynaklarda konu ile ilgili bir sürü tafsilata rastlanmakta ve bunların büyük bir kısmını "İsrâiliyyât" oluşturmaktadır. Bu rivayetleri eserlerine alan müelliflerden bazıları, bunların Kütübü Kadîme'den alınmış olduğunu doğrulamışlardır.¹⁴⁸ Olay Tevrat'ta şu şekilde anlatılmaktadır.

Ve Rab Allah dedi: "Adamın yalnız olması iyi değildir, kendisine uygun bir yardımcı yapacağım." Ve Rab Allah her kır hayvanını ve göklerin her kuşunu topraktan yaptı ve onlara ne ad koyacağını görmek için adama getirdi. Ve adam her birinin adını ne koydu ise, canlı mahlûkatın adı o oldu. Ve adam bütün sığırlara ve göklerin kuşlarına ve her kır hayvanına ad koydu, fakat adam için kendisine uygun yardımcı bulunmadı. Ve Rab Allah adamın üzerine derin bir uyku getirdi ve o uyudu ve onun kaburga kemiklerinden birini aldı ve yerini etle kapadı; Ve Rab Allah adamdan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı ve onu adama getirdi. Ve adam dedi: "Şimdi bu benim kemiklerimden kemik ve etimden ettir; buna kadın denilecek, çünkü o adamdan alındı."¹⁴⁹

Ve adam karısının adını "Havvâ" koydu; çünkü bütün yaşayanların anası oldu.¹⁵⁰

Aşağıda da zikredileceği üzere kadınlarla iyi geçinmeyi, onların eğitim ve öğretimini tavsiye eden hadislerde, kadın kaburga kemiğine benzetilmiştir. Ancak bu hadislerden Havvâ'nın yaratılışına ait herhangi bir tafsilat çıkarmak mümkün değildir. Çeşitli mecâzi yorumlara müsait olan hadislerin esas hedefi, kadınlara karşı

¹⁴⁶ TABERÎ, *Tefsîr*, III, 566; ZEMAHŞERÎ, *Keşşâf*, I, 451; el-Fahr Er-RÂZÎ, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut, 1997, III, 477; İsmâil b. Ömer İBN KESİR, *Tefsîru İbn Kesîr I-IV*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, trsz., I, 385.

¹⁴⁷ Tekvîn 2/22.

¹⁴⁸ TABERÎ, *Tefsîr*, III, 565.

¹⁴⁹ Tekvîn 2/18-23.

¹⁵⁰ Tekvîn 3/20.

yumuşak hareket etmenin ve onlara iyi davranmanın teminidir.¹⁵¹ Bu konuyu Âlûsî'nin de eserinde geniş bir şekilde ele aldığını görmekteyiz:

Âlûsî, Nisa 4/1 ayetinde geçen “*Ve ondan da eşini yarattı*” ifadesindeki “eş” ile Havvâ'nın kastedildiğini belirterek Havvâ'nın, Âdem'in sol kaburga kemiğinden yaratılmış olduğuna dair hadisler nakletmektedir:

*"Kadınlara karşı hayırhah olun, zira kadın bir kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en eğri yeri yukarı kısmıdır. Onu doğrultmaya kalkarsan kırarsın. Kendi haline bırakırsan eğri halde kalır."*¹⁵²

Âlûsî, eserinde bu hadis üzerindeki değişik görüşleri naklediyor. Öncelikle Ebu Müslim¹⁵³ başta olmak üzere; “Allah, Havvâ'yı da topraktan yaratmaya kadirdir. Ayrıca onun kaburga kemiğinden yaratılmasında ne gibi bir fayda olabilir” görüşünü savunarak hadiste kastedilen mananın “Âdem'in kendi cinsinden, insan olarak yaratıldı” olduğunu iddia edenlere değiniyor.¹⁵⁴ Bu görüşün sahipleri “*Allah sizlere kendi cinsinizden eşler yarattı*”¹⁵⁵ ayetini delil olarak getirmektedirler. Yine bu konuda bazı âlimler hadisi zahiri manasıyla anlamının Âdem'in bir parçasının yine kendisinden bir parça ile evlendiği manasına geleceğini iddia ederek Ebu Müslim ile aynı fikri paylaşmaktadırlar. Ancak Âlûsî bu görüşler için;

"Bana göre bu görüşte çok açık bir takım hatalar vardır"¹⁵⁶ demektedir.

Âlûsî, Havvâ'nın huri olduğunu ve Âdem'in cennete yerleşmesinden sonra diğer hurilerin yaratıldığı maddeden yaratıldığını iddia edenlerin görüşlerini de; "Bu

¹⁵¹ AYDEMİR, A., *Tefsîrde İsrâiliyyât*, s.251 vd.

¹⁵² BUHÂRÎ, *el-Enbiyâ*, 2; MÜSLİM, *er-Rada'*, 60. Ayrıca Havvâ'nın, Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığını bildiren Tevrat ayetleri için bakınız. Tekvîn, Bab 2/20-23

¹⁵³ Ebû Müslim, Muhammed b. Alî el-İsbehânî (v.457 h.); Mutezile mezhebine mensub bir âlimdir. Bazı eserleri: Câmiu't-Te'vîl li Muhkemi't-Tenzil, Câmiu'r-Resâil, Nâsihu'l-Hadîs ve Mensûhuhu.

Bkz: İSMÂİL PAŞA, *Hediyyetü'l-Ârifin*, II, 71.

¹⁵⁴ Ebu Müslim'in bu görüşü için bkz: RÂZÎ, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, III, 480.

¹⁵⁵ Nahl 16/72

¹⁵⁶ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, II, 182.

iki görüş de batıldır, kabul edilemez" diyerek reddetmekte ve bunun nedenlerini delilleriyle birlikte açıklamaktadır.¹⁵⁷

Âlûsî bu bölümde baş tarafta naklettiği rivayetleri değerlendirerek konuya açıklık getiriyor. Hadislerdeki bilgilerin Tevrat ayetleriyle olan benzerliğine değinmiyor. Bu bölümde Razi'den naklettiği Ebu Müslim'in görüşünde hatalar olduğunu belirterek bu nakillere katılmadığını dile getiriyor.

*Sizi bir tek candan (Âdem'den) yaratan, ondan da yanında huzur bulsun diye eşini yaratan O'dur. Eşi ile (birleşince) eşi hafif bir yük yüklendi (hamile kaldı). Onu bir müddet taşıdı. Hamileliği ağırlaşınca, Rableri Allah'a: Andolsun bize kusursuz bir çocuk verirsen muhakkak şükredenlerden olacağız, diye dua ettiler.*¹⁵⁸

Âlûsî'nin bu ayetin tefsirinde Havvâ'nın yaratılmasıyla ilgili olarak; Allah'ın Havvâ'yı Âdem'in sol kaburga kemiğinden yarattığına dair rivayet olduğunu belittikten sonra şu değerlendirmeyi yapıyor.

"Bu olayın keyfiyeti bizim için meçhuldür, ama hiçbir şey Allah'ı aciz bırakamaz!.." ¹⁵⁹

Âlûsî'nin kesin ve sağlam dini verilere dayalı bilgisi olmadığı konularda yorum yapmak için kendisini zorlamadığını görmekteyiz. Bize göre, İsrâiliyyâtın tefsire girmesindeki en büyük etken; ta sahabeler döneminden bu yana insanların Kur'ân'da sadece bilinmesi gereken yönleriyle özet olarak anlatılan olayların teferruatlarını merak etmesidir. Tefsir kitaplarını İsrâili hikâyeler ile dolduran da bu merakın kendisidir. Âlûsî burada Havvâ'nın yaratılmasıyla ilgili olarak bir rivayeti naklettikten sonra "Bu olayın keyfiyeti bizim için meçhuldür, ama Allah hiçbir

¹⁵⁷ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, II, 183.

¹⁵⁸ A'raf 7/189.

¹⁵⁹ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, V, 137.

şeyden aciz değildir” demek suretiyle bir ilim adamının bu gibi konularda takınması gereken tavrın en güzel örneğini sergilemektedir.

Âlûsî Rum Suresi 30/21 ayetinde geçen; *"Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi de O'nun (varlığının) delillerindendir."* ifadeleriyle ilgili olarak sadece Hz. Havvâ'nın, Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığına değinip geçiyor, bunun dışında herhangi bir yorum yapmıyor.¹⁶⁰

Zümer suresindeki ayette ise konuyla ilgili şu açıklamalarda bulunuyor:

Allah sizi bir tek nefisten (Âdem'den) yarattı, sonra ondan da eşini yarattı. Sizin için hayvanlardan sekiz eş meydana getirdi. Sizi de annelerinizin karınlarında üç katlı karanlık içinde çeşitli safhalardan geçirerek yaratıyor. İşte bu yaratıcı, Rabbiniz Allah'tır. Mülk O'nundur. O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyken nasıl oluyor da (O'na kulluktan) çevriliyorsunuz?¹⁶¹

Âlûsî yukarıdaki ayetin tefsirinde Havvânın, Âdemin sol kaburga kemiklerinin alt taraftakilerinden yaratıldığına değindikten sonra şu yorumda bulunuyor:

Bunun manası; 'Allah, Havvâ'yı kaburga kemiğinin bir bölümünden yarattı veya kemiğin tamamından yarattı' demektir. Ve denildi ki: Allah, Âdem'in sırtından bir tohum gibi onun zürriyetini çıkardı ve ondan Havvâ'yı yarattı. Burada zürriyetin yaratılmasından maksat onların çıkarılmasıdır.

Ancak bu rivayet de eğer merfu veya merfu hükmünde sahih bir haber değilse kabul edilmez.

"Sizin için hayvanlardan sekiz eş meydana getirdi" ayetiyle ilgili olarak denildi ki: Ayetin zahirinden anlaşılan manaya göre "Allah hayvanları cennette yarattı sonra onları oradan dünyaya indirdi" denilmektedir.

¹⁶⁰ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, XI, 30.

¹⁶¹ Zümer 39/6.

Ancak ben bu haberin sahih olduğunu düşünmüyorum. Burada zikredilen hayvanlar ise deve, sığır, koyun ve keçidir.¹⁶² Her türden bir erkek ve bir de dişi olmak üzere toplam sekiz hayvan olur."¹⁶³

Âlûsî, ayetin tefsiriyle ilgili olarak öncelikle Havvâ'nın, Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmasıyla kastedilenin ne olabileceği hakkındaki görüşünü naklediyor. Ancak aynı Âlûsî'nin A'raf 7/189 ayetinin tefsirinde bu konuyla ilgili olarak "Bu olayın keyfiyeti bizim için meçhuldür, ama hiçbir şey Allah'ı aciz bırakamaz!.." dediğini görmekteyiz. Başka bir ifadeyle Âlûsî, başka bir yerde ayrıntıya girmek istemediği bir konuda burada az da olsa ayrıntıya girerek çeşitli rivayetler nakletmektedir. Bunun yanısına ayette zikri geçen hayvanların cennette yaratılıp sonra da oradan dünyaya indirildiğini söyleyen rivayetin sıhhati hakkındaki şüphesini dile getirmektedir. Ancak hemen ardından bu sekiz cins hayvanın neler olduğu hakkında bilgi aktarması Hz. Nuh'un gemiyi hangi ağaçtan yaptığı ile ilgili olarak bilgi vermeye benzemektedir. Bu açılardan bakıldığında Âlûsî'nin kendisiyle çelişkiye düştüğünü görmekteyiz.

4. Havvâ'nın Yaratılma Zamanı

*Biz: Ey Âdem! Sen ve eşin beraberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yiyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zalimlerden olursunuz, dedik.*¹⁶⁴

Âlûsî bu ayetin tefsirinde Havvâ'nın ne zaman yaratıldığı konusunda aşağıdaki rivayetleri naklediyor:

¹⁶² TABERÎ, *Tefsîr*, X, 613.

¹⁶³ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, XII, 239.

¹⁶⁴ Bakara 2/35.

Hız. Âdem'in yaratıldığı cennetin nerede olduğu hakkında ihtilaf edildiği gibi Hız. Âdem'in eşinin (Havvâ'nın) ne zaman yaratıldığı konusunda da ihtilaf edilmiştir. Bununla ilgili olarak es-Suddî, İbn Mes'ûd'tan ve İbn Abbâs'tan ve bunlardan başka sahabeden bir gruptan rivayet etmiştir ki: "Allah, İblisi cennetten çıkarıp oraya Âdem'i yerleştirdi Âdem orada tek başına kaldı ve arkadaşlık yapabileceği hiç kimse yoktu. Allah, Âdem'e bir uyku hali verdi. Sol tarafından bir kaburga kemiği aldı ve oraya bir parça et koydu. O kaburga kemiğinden ise Havvâ'yı yarattı. Âdem uyandığı zaman Havvâ'yı yanı başında oturmuş bir halde buldu ve ona;

Âdem: "Sen de kimsin?" diye sordu.

Havvâ: "Ben bir kadını (امرأة)" dedi.

Âdem: "Peki niçin yaratıldın?"

Havvâ: "Bende sükûnet bulman için" dedi.

Melekler Âdem'in bilgisini sınamak için şöyle sordular: "Bu kim?"

Âdem: "Bu bir kadındır."

Melekler: "Niçin ona kadın (امرأة) ismi verilmiş?"

Âdem: "Çünkü o adamdan (امراً) yaratıldı."

Melekler: "Onun ismi ne?"

Âdem: "Havvâ."

Melekler: "Niçin Havvâ ismi verilmiş?"

Âdem: "Çünkü o canlı (حي) bir şeyden yaratıldı."¹⁶⁵

Âlûsî'nin tespit edebildiğimiz kadarıyla Taberî'den naklettiği bu rivayet, Tevrat'tan önceki bölümde naklettiğimiz bir bölümle benzerlik göstermektedir.¹⁶⁶ Tevrat'ın ayetleri açıklanırken de Havvâ'nın yaratılma zamanı ile ilgili olarak; Havvâ, Âdem'den sonra olmakla birlikte¹⁶⁷ aynı gün içerisinde¹⁶⁸ ve cennette¹⁶⁹ yaratılmıştır denilmektedir. Ancak Âlûsî bu benzerlik hakkında da herhangi bir değerlendirmede bulunmamaktadır.

Âlûsî; Havvâ'nın yaratılma zamanı hakkında âlimlerin çoğunluğu gibi kendisinin de Havvâ cennete girmeden önce yaratıldı ve oraya Âdem ile beraber girdiler." görüşünü benimsediğini belirttikten sonra;

"Biz: 'Ey Âdem! Sen ve eşin beraberce cennete yerleşin...' dedik"¹⁷⁰ ayetini bu görüşüne delil olarak zikretmektedir. Âlûsî yine kendi iddiasına destek olarak es-Suddî'den: "Allah meleklerden bir ordu gönderdi. Âdem'i ve Havvâ'yı altından yapılmış bir taht üzerinde kralların taşıdığı gibi taşıdılar. O ikisinin üzerinde

¹⁶⁵ TABERÎ, *Tefsîr*, I, 266; ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, I, 232.

¹⁶⁶ Tekvin 2/18-23.

¹⁶⁷ Tekvin 2/21.

¹⁶⁸ FARSÎ Moşe, *Tora: Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara*, I, 10.

¹⁶⁹ HALEVY, E. E., "Adam", *Encyclopedia Judaica*, II, 236.

¹⁷⁰ Bakara 2/35.

nurdan yapılmış elbiseler vardı. Melekler onları bu şekilde cennetin içerisine girinceye kadar taşımaya devam ettiler”¹⁷¹ şeklinde bir rivayet nakletmektedir.¹⁷²

Âlûsî'nin burada önce kendisinin katılmadığı kanaati zikrettikten sonra kendi benimsediği görüşü açıkladığını görmekteyiz. Bu da bizlere Âlûsî'nin kendi kabul etmese dahi değişik görüşleri okuyucuya aktardığını bir daha göstermektedir. Bunun yanı sıra kanaatimizce Âlûsî, burada da geçmişteki olayları kıssalar halinde anlamaya çalışan insanlara hitap etmek kasdıyla bu rivayetleri eserine almış olmalıdır.

C. Melekler

1. Meleklerin Mahiyeti

Pek çok inanç sistemi tarafından haklarında birbirinden farklı pek çok görüş dile getirilen varlıkların başında melekler gelmektedir. Mahiyetleri hakkında birbirinden farklı tarifler yapılırsa da genelde birleşilen nokta meleklerin var olduğudur.

Âlûsî, Allah'ın daha insanı yaratmadan önce bunu yapacağını -belli hikmetlere binaen- aktardığı varlıklar olan meleklerin mahiyeti ve bu konuyla ilgili görüşleri; *"Hatırla ki Rabbin meleklerle: "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım", dedi..."*¹⁷³ ayetini tefsir ettiği bölümlerde aktarıyor. İnsanların meleklerin varlığı konusunda aklen ve naklen ittifak etmelerine rağmen onların hakikati hakkında ihtilafa düştüklerini belirterek bu konuda değişik inanç mensuplarının görüşlerini kısaca zikrediyor: "Müslümanların çoğunluğuna göre melekler nurdan yaratılmış varlıklardır"¹⁷⁴. Bir rivayete göre ise havadan yaratılmış ve Allah'ın izniyle her şekle girmeye, gözle görünür hale gelmeye ve değişik şekiller almaya müsait bir yapıdadırlar."¹⁷⁵

¹⁷¹ Ebu's-SUÛD, Muhammed b. Muhammed el-Amâdî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm I-IV*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut, 1990, I, 90.

¹⁷² ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, I, 233.

¹⁷³ Bakara 2/30.

¹⁷⁴ Bkz: MÜSLİM, *ez-Zühhd ve'r-Rekâik*, 60.

¹⁷⁵ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, I, 218.

Âlûsî, melekler hakkında öncelikle Müslümanların çoğunluğunun görüşlerini belirterek konuya giriş yapıyor. Bundan sonra ise meleklerin mahiyetleriyle ilgili olarak dile getirilen diğer görüşleri naklederek konuyu detaylı bir şekilde ele almaya devam ediyor:

Hiristiyanlar melekler hakkında şöyle demişlerdir: Melekler; konuşma yeteneğine sahip varlıklardır. İyi, seçilmiş ve saf olan bedenleriyle diğer varlıklardan ayrılmaktadırlar. Yine Hiristiyanların inanışlarına göre meleklerin kötü olanları şeytanlardır. Putperestlere göre ise: Yıldızların uğurlu (fayda veren) olanlarına ‘rahmet melekleri’, uğursuz (zarar veren) olanlarına ise ‘azap melekleri’ denilir. Filozofların melekler hakkındaki görüşleri şöyledir: Melekler; hakikatte, konuşan nefislerden ayrılan mücerret cevherlerdir. Bazı filozoflar ise şöyle demektedirler: Melekler ukûl-u aşere’den¹⁷⁶ bir mertebedir ve gökyüzünü hareket ettiren semavi varlıklardır.¹⁷⁷

Âlûsî'nin melekler ile ilgili Hiristiyanların, putperestlerin ve filozofların görüşlerini aktardığı yukarıdaki bölümde dikkatimizi çeken bir husus onların görüşleri hakkında doğru ya da yanlış yönlerini bildiren ve bunları açıklayan herhangi bir yorum yapmamasıdır. Âlûsî'nin burada Müslümanlar tarafından öne sürülen değişik görüşlerin ötesinde Hiristiyanların, putperestlerin ve filozofların görüşlerine de yer vermesi onun ilmi ufkunun genişliğini ve konuya hâkimiyetini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu bölümde Âlûsî'nin konuya geniş bir çerçeveden baktığını ve objektif olarak bilgileri aktardığını görmekteyiz.

Âlûsî konuya melekler ve türleri hakkında kendi görüşlerini açıklayarak devam ediyor. Daha sonra meleklerin şekli ve gözle görünmeleri konusuna değiniyor:

Melekler, kendi yaratılmış oldukları surette oldukları halde özel kişilere veya zaman zaman değişik şekillere girerek bütün insanlara göründüklerinde bazen ortak aynı bedenlerde ortaya çıkmaktadırlar. Hatta Cebriâl'in Dihyetü'l-Kelbî suretinde Peygamber Efendimizin yanında zuhur ettiği zaman¹⁷⁸ sidre-i müntehâda bile onu yalnız bırakmadığı söylenmektedir. Meleklerin dünya gözüyle görünmesi olayının benzeri evliyanın tamamı tarafından yaşanmıştır.

¹⁷⁶ Farabi ve İbn Sina gibi Meşşai filozofları İslâm inancındaki Allah'ın mahlûkatı yoktan yaratması ilkesini mantiki açıdan açıklamakta güçlük çektikleri için Tanrı-varlık ilişkisini başka bir deyişle kâinatın meydana gelişini “el-Ukûlu'l-Aşere” (On Akıl, Kozmik akıllar nazariyesi) olarak isimlendirilen ve kaynağını Yeni Eflatunculuk akımından alan bir teoriyle açıklamışlardır. Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz: Süleyman Hayri BOLAY, "Akıl" **DİA**, II, 239; Mahmut KAYA, "Farabi", **DİA**, XII, 150.

¹⁷⁷ ÂLÛSÎ, **Rûhu'l-Meânî**, I, 218.

¹⁷⁸ Cebriâl'in, Hz. Muhammed'in yanında Dihyetü'l-Kelbî suretinde görüldüğünü bildiren bazı hadisler: NESÂÎ, **el-İmân ve Şerâi'ihî**, 6; İBN HANBEL, VI, 24506.

Tabi bu aklın sınırları ötesinde bir vakıdır. Ama ben buna inanmaktayım.¹⁷⁹

Âlûsî bu bölümde melekler hakkındaki kendi görüşlerini açıklıyor. Diğer görüşleri ise hiçbir yönden değerlendirmeyerek sadece zikretmekle yetiniyor. Meleklerin gözle görünmeleriyle ilgili olarak bu olayın evliyanın tamamı tarafından tecrübe edildiğini söylemesi ve bunu aklın sınırları ötesinde görmesine rağmen kabul etmesi ilk başta onun tasavvufi tecrübeleri akli ölçülere tercih ettiğine işaret eder gibi görünebilir. Ancak, daha sonraki bölümlerde müşahede edileceği üzere Âlûsî -mutasavvıflara bir sempatisi olmakla birlikte- olaylara önyargıyla yaklaşmamaktadır. Çünkü Âlûsî, yeri geldiğinde elindeki bilgiler ışığında mutasavvıflara katılmadığını açık bir şekilde dile getirmektedir.

2. Âdem'e Secde Etmeleri Emredilen Melekler

Âlûsî, Allah'ın Âdem'e secde etmelerini emrettiği meleklerin hangileri olduğuyula ilgili olarak Sâd suresinin 68. ayetinin tefsirinde şu bilgileri naklediyor.

"(nasıl) ondan yüz çevirirsiniz?"

Belki de mele-i a'lâ kelimesine raci olan bir zamir olmaksızın burada kastedilenlerin melekler olduğu şeklinde tabir edilmesi, Ehl-i Kitap arasında meleklerin bu ünvan ile ilişkili olarak aynı anlamda kullanılmasından veya melekler ile insan arasındaki konuşmanın meşhur olmasındandır.¹⁸⁰

Burada ayette kastedilenlerin melekler olduğunun bilinmesiyle ilgili kaynak olarak Ehl-i Kitap arasında kullanılan terminolojiyi göstermesi bize göre önemlidir. Âlûsî bu şekilde Ehl-i kitaba ait olan yorumları tefsirinde doğrudan kaynak olarak kullanmış olmaktadır. Bu da Âlûsî'nin kendi doğrularına uyduğu zaman veya o konuda yeterli başka bir bilgi olmadığı zaman Ehl-i Kitaptan alıntı yaptığını bizlere göstermektedir. Ayrıca bu Âlûsî'nin Ehl-i kitabın terminolojisine olan vukufiyetinin de bir delilidir.

¹⁷⁹ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, I, 219.

¹⁸⁰ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, XII, 218.

Konuyla ilgili başka bir ayetin tefsirinde bu meleklerin hangileri olduğu hakkında Âlûsî şunları naklediyor.

Hani Rabbin meleklerle demişti ki: «Ben kupkuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan bir insan yaratacağım.»¹⁸¹

Burada sözü edilen meleklerden maksat ayetin zahirine göre; gök ve yer melekleridir.

Bir mutasavvıf ise bu ayette Allah'ın konuştuğu meleklerin yer melekleri olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak onun bu konuda delili yoktur.¹⁸²

Âlûsî bu bölümde, genelde mutasavvıfların görüşlerine sempatiyle yaklaştığı halde bir mutasavvıfın görüşünü delili olmaması bakımından tercih edilemeyeceğini belirtmektedir. Kendisinin de katılmadığı ve delil yönünden zayıf olan bir görüşü burada kısaca da olsa zikretmektedir. Bu görüş sahibinin bir mutasavvıf olmasının bunda bir etkisi olduğunu düşünmekteyiz. Ama en azından bazı konularda mutasavvıfların görüşlerine sempati duyduğu açık olarak görülmekle birlikte burada da müşahade ettiğimiz gibi yeri geldiğinde onlardan gelen görüşlere de katılmadığını açıkça belirtmektedir. Bu konuda taassup sahibi değildir.

3. Meleklerin Masumiyeti

Hız. Âdemin anlatıldığı ayetlerde dikkati çeken konulardan birisi de meleklerin masum oldukları ve Allah'ın emrinden hiçbir şekilde çıkmayacakları söylenmekle birlikte nasıl olup da meleklerin insanın halife olarak seçilmesi hususunda Allah'a itirazda bulunabildikleridir. Bu durum onların masumiyetine zarar vermez mi? İşte bu konunun açıklığa kavuşturulması amacıyla Âlûsî:

¹⁸¹ Hicr 15/28.

¹⁸² ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, VII, 36.

"...Onlar (Melekler): 'Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek insanı mı halife kılıyorsun?' dediler..."¹⁸³ ayetini tefsir ederken meleklerin, gök ve yer melekleri olarak iki gruba ayrıldıklarını ve Şa'rânî gibi Allah dostlarından bazı seçkin kişilerin, masumiyetin sadece gök meleklerine has olduğu yönündeki görüşlerini naklettikten sonra yine onların; "Yer melekleri masum değildir, Âdem yaratıldığı sırada iblis batıda istiva hattında Yakut dağında oturan yer meleklerinden biri olarak bulunmaktaydı. İşte bu sebeple onun Allah'a itirazda bulunması ihtimal dâhilindedir." şeklindeki iddialarını aktarmıştır. Âlûsî, Şa'rânî'nin görüşünü destekler mahiyette Taberî'den "Âdem'in yaratılışına itiraz eden melekler on bin taneydi ve ceza olarak onların üzerine bir ateş inerek yakmıştır."¹⁸⁴ rivayetini de eserinde nakletmiştir.

Âlûsî bu görüşleri naklettikten sonra ise bunlara katılmadığını şu şekilde belirtiyor:

:

Bana göre bu görüş doğru değildir. Çünkü bir rivayete göre bu soruyu soran iblistir ve iblis o vakitler meleklerden biri olarak sayılıyordu.¹⁸⁵

Âlûsî kendisinin de takdir ettiği bir âlim olan Şa'rânî'nin görüşünü aynı yöndeki diğer rivayetlerle birlikte naklettikten sonra ona katılmadığını ve bunun nedenini delilleriyle birlikte açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu da Âlûsî'nin tefsirdeki metodunu ele aldığımız bölümde de belirttiğimiz gibi onun salt bir nakilci olmayıp aksine bariz bir ilmi kişiliğe sahip olduğunun en güzel örneklerindedir.

Bu bölümde Allah'a itiraz eden meleklerin yakılmalarıyla ilgili rivayetleri Âlûsî'nin değerlendirmedeğini gördük. Oysaki İbn Kesir bu tür rivayetlerin İslâm'a uygun olmayan İsrâiliyyâtan olduğunu belirterek kabul edilemeyeceğini söylemektedir.¹⁸⁶

¹⁸³ Bakara 2/30.

¹⁸⁴ Bu konudaki rivayetler için bkz: TABERÎ, *Tefsîr*, VII, 514.

¹⁸⁵ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, I, 219.

¹⁸⁶ İBN KESİR, *Tefsîr*, I, 104.

4. Allah'ın Hitap Ettiği Melekler Hangileridir

Aşağıda görüleceği üzere Âlûsî, bu konuda pek çok rivayet nakletmiş ancak bazı konularda doğru görüşü tespit noktasında son sözü söylememiş, değerlendirmeyi okuyucuya bırakmıştır.

"Hatırla ki Rabbin meleklerle: "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım", dedi..."¹⁸⁷

Âlûsî, yukarıdaki ayetin tefsirinde bu ayette Allah'ın konuştuğu meleklerin hangileri olduğu konusunda İslâm âlimlerinin ihtilaflarını ele almaktadır. Eserinde bu konudaki rivayetleri şu şekilde sıralamaktadır:

1. Buradaki ifade hiçbirini ayırmaksızın bütün melekleri kapsamaktadır.
2. Burada kastedilen melekler, yeryüzünde halife kılınmasından bahsedilmesinden de anlaşılacağı üzere yeryüzü melekleridir.

3. Bunlar; İblis ve onunla beraber 'cin savaşı'nda bulunanlardır. Bunlar yeryüzünde uzun bir süre yaşamışlar ve orada fesat çıkarmışlardır. Bunun üzerine Allah onların üzerine meleklerden bir ordu göndermiştir. Bu meleklerle de aynı şekilde "cin" denilmekteydi. Ve bunlar cennetin bekçileriydi. Onların ismi de cennet kelimesinden türemiştir. Bu melekler, iblis ve beraberindekileri dağlara ve yarımadalara doğru sürmüşlerdir.¹⁸⁸

4. Sufilerin ileri gelenleri ise bu konuda şöyle demişlerdir: Bunlar, "el-Âlimin" diye bilinen grubun dışındaki meleklerdir. Çünkü bu el-Âlimin denilen melekler bu hitabın dışındadır ve Allah'ın zatının dışında bir şeyin farkında olmamalarından ve devamlı O'nunla meşgul olmalarından dolayı secde emri ile yükümlü tutulmamışlardır. Şu ayette geçen yüceler ifadesi ile bu meleklerle işaret vardır. *Allah: Ey İblis! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni meneden nedir? Böbürlendin mi, yoksa yücelerden misin? dedi.*¹⁸⁹ Bunlardan bazıları "Ruh, yüce kalem veya akl-ı evvel" olarak isimlendirilen meleği Allah'ın zatının bir aynası olarak kabul ettiler. Bu durumda Allah'ın zatı sadece bu melekte zahir olur. O'nun

¹⁸⁷ Bakara 2/30.

¹⁸⁸ TABERÎ, *Târîh*, I, 58; İBN KESİR, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I, 55.

¹⁸⁹ Sad 38/75.

bütün mahlûkatta zuhur etmesi ancak sıfatlarıyla olur. O melek, dünya ve ahiret âleminin, cennet ve cehennem ehlinin, a'râf ve kesîb¹⁹⁰ ehlinin kutbudur. O melek mutlaka Âdem'in yaratılacağını ve onun Allah katındaki değerini de biliyordu. Çünkü o levh üzerine olmuş ve olacak her şeyi yazandır. Ve levh de kalemin kendisi üzerine yazdıklarını biliyordu. Bu melek, Allah'ın "*İşte böylece Biz; sana da emrimizden bir ruh vahyettik...*"¹⁹¹ ayetinde belirttiği gibi Muhammedî hakikatte bütün kemaliyle zuhur etmiştir. İşte bu sebeple Hz. Muhammed ittifakla Allah'ın yarattığı mahlûkatın en faziletlisidir. Hatta o (sav), yedi tabakadaki hakikat üzerine gerçek halifesidir.

Anlaşılmalıdır ki bu da kabulü zor bir şey değildir."¹⁹²

Âlûsî'nin bu konudaki rivayetleri sadece nakletmekle yetindiğini içlerinde kendi görüşünü belli eden herhangi bir tercih yapmadığını görmekteyiz. Naklettiği rivayetleri de kaynak belirtmeden aktarmaktadır. Bu durumda aklımıza bazı sorular gelmektedir: Eğer Âlûsî'nin kaynak belirtmemesi onlara katılmadığı bunun için önemsemediği anlamına geliyorsa niçin burada zikretmiştir? Bu rivayetlerin en azından bir kısmına katılıyor ise bunu niçin açıkça belirtmemiştir ve katılmadığı rivayetleri niçin ihmal etmemiştir?

Kanaatimizce Âlûsî, katılmadığı ve zayıf bulduğu görüşleri eserinde naklederek okuyucuları o konudaki değişik görüşlerle tanıştırmak ve tefsir ilmindeki rivayet mirasına sahip çıkmak amacındadır. Tüm bunlarla beraber tasavvuf ehlinin görüşlerini en son olarak zikretmesi onları tercih ettiği anlamına gelebilir.

¹⁹⁰ El-Kesîb (Kum tepesi) hakkında el-Futuhâtul-Mekkiyye adlı eserde şu bilgiler verilmektedir: Şunu bil ki; miskten mamul kum tepelikleri Adn cennetindedir. Adn cenneti ise bütün cennetin merkezi, kalası ve kasabasıdır. Burası padişah ve mahiyetine mahsustur. Halktan kimseler buraya ancak ziyaret maksadıyla girebilirler. Bu misk yağları arasında minberler, sedirler, karyolalar, kürsüler ve kademeli yerler hazırlanmıştır. Çünkü bu misk tepeleri alanına girecekler, yani buranın ehli dört taife teşkil eder. Bunlar müminler, evliyalar, Enbiyâlar ve elçilerdir. Bu dört sınıftan her biri bir diğerinden üstündür. Hak Teala bu yönde "O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan bir kısmı ile konuşmuş, bazılarına da derece derece yükseltmiştir." (Bakara 2/253) ve "...Gerçekten biz, peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık..." (Kehf 17/55) buyurmuştur. MUHYİDDİN İBN ARABÎ, *Futûhât-ı Mekkiyye*, s. 373 vd.

¹⁹¹ Şura 42/52.

¹⁹² ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, I, 219-220.

5. Meleklerin Tartışmaları

*Onlar orada tartışırken benim mele-i a'la hakkında hiçbir bilgim yoktu.*¹⁹³

Âlûsî'ye göre alimlerden bazıları bu ayette zikredilen Mele-i A'lâ'dan kastın, "melekler" olduğu ve onların tartışmalarının da ed-Derecât ve el-Keffârât konuları hakkında olduğu görüşündedir. Âlûsî bu konuda şu hadisi nakletmektedir:

Bir sabah namazından sonra Rasulullah bizi mescitte alıkoydu. Neredeyse güneşin doğuşunu görecektik. Hızlıca çıktıktan bir süre sonra tekrar mescide döndü ve namaz kıldı. Selam verdikten sonra bize şöyle dedi: "Sizi burada niçin alıkoyduğumu söyleyeyim mi? Ben gece kalktım ve gücüm yettiğince namaz kıldım, namaz esnasında uykum geldi ve iyice ağırlaştığım bir sırada birden en güzel suretiyle Rabbimi gördüm. Bana dedi ki: "Ey Muhammed!"

Dedim: "Buyur Rabbim."

Dedi ki: Mele-i A'la'nın hangi konuda tartıştığını biliyor musun?

Dedim: Hayır, bilmiyorum.

Allah iki avucunu omuzlarıma koydu, öyle ki parmaklarının soğukluğunu omuzlarım arasında hissettim. O anda bana her şey tecelli etti ve ben o konudaki her şeyi öğrendim.

Daha sonra Allah tekrar bana seslendi: Ey Muhammed.

Dedim: Buyur Rabbim.

Dedi ki: Mele-i A'la'nın hangi konuda tartıştığını biliyor musun?

Dedim: Derecat ve Keffarat konusunda tartıştı.

Dedi: Derecat nedir?

Dedim: Yemek yedirmek, selamı yaymak ve insanlar uyurlarken gece namaz kılmaktır.

Dedi: Doğru söyledin. Peki, keffarat nedir?

Dedim: Zor şartlarda dahi abdesti tam almak, bir namazdan sonra diğer namazı beklemek ve cemaate (camiye) yürüyerek gitmek.

Dedi: Doğru söyledin. Ey Muhammed! Şimdi dile benden ne diler sen.

Dedim: Allah'ım senden iyi ameller işlemeyi, kötü amelleri terk etmeyi, miskinleri sevmeyi istiyorum. Eğer benim günahlarımı affetmek ve bana rahmet etmek istersen kulların için fitne olacak bir hareket yapmak istediğim zaman hemen benim Rûhumu al. Allah'ım senin sevgini ve seni sevenlerin sevgisini ve beni sana yaklaştıran amellerin sevgisini istiyorum."

Sonra Rasulullah şöyle dedi: "Bu amelleri öğrenin ve onları yapmaya çalışın, çünkü onlar kesin gerçektir."¹⁹⁴

Âlûsî, bu hadisle ilgili olarak el-Bahru'l-Muhît tefsirinden tartışmanın amellerin sevabının derecesi üzerinde olduğunu nakletmektedir.¹⁹⁵ Âlûsî'ye göre; önceki bölümlerdeki bilgiler ışığında ayetteki tartışmanın bu konularda olduğu

¹⁹³ Sad 38/69.

¹⁹⁴ TİRMİZÎ, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 39; TABERÂNÎ, *el-Mu'cemu'l-Kebîr XX*, 141; İBN HANBEL, *IV*, 16672.

¹⁹⁵ Muhammed b. Yusuf el-Endülîsî EBÛ HAYYÂN, *el-Bahru'l-Muhît I-VIII*, Mektebetu Dari'l-Bâz, Beyrut, 1993, VII, 391.

kanaatine varmak normaldir. Çünkü bunlar Ehl-i kitabın asla bilmediği ve müşriklerin Hz. Peygambere teslim etmedikleri şeylerdendir.

Âlûsî, Kirmânî'nin el-Acâib isimli eserinde anlattığı, meleklerin ilimlerden istinbat etme konusunda yeryüzündeki ilim ehlinin münazara ettiği gibi kendi aralarında münazara etmelerinden bahseden görüşü¹⁹⁶ bu konudaki en ilginç rivayetlerden kabul eder. Zaten bu görüş meleklerin ilimlerinin hepsinin fiilden ibaret olduğunu iddia edenler tarafından reddedilir. Âlûsî, ayrıca seleften bu tartışmanın Âdem'in durumu hakkında konuşulanların olduğunu nakletmektedir. Aynı şekilde bunun reddi de vardır.¹⁹⁷

Hz. Peygamberin, Allah'ı en güzel suretinde gördüğünü anlattığı Muaz b. Cebel'den nakledilen ve çok iddialı bilgiler içeren hadisi Âlûsî'nin burada zikredilen ve okuyucunun aklında yanlış bilgiler oluşmaması için daha iyi irdelenmesi gereken olayları yorumlamadan naklettiğini görmekteyiz.¹⁹⁸ Ayrıca mele-i a'lâ'daki tartışma hakkında uzun uzadıya rivayetlerde bulunmasına rağmen sonuç olarak kesin bir hüküm belirtmiyor. Oysaki böyle çeşitli tevellere ve özellikle hakkında İsrâiliyyât nevinden haberlerin uydurulmasına müsait olan bir konuda yetkili bir müfessirin yanlış yorumlara mahal vermeyecek şekilde bu konuyu kesin bir hükme bağlaması gerektiğini düşünmekteyiz.

D. İblis

1. Cinlerin Yaratılış Keyfiyeti

Âlûsî, insanlar tarafından en çok merak edilen konulardan biri olan cinlerin yaratılış keyfiyeti hakkında şu bilgileri nakletmektedir:

¹⁹⁶ Mahmûd b. Hamza El-KİRMÂNÎ, *Ğarâibu't-Tefsîr ve Acâibu't-Te'vîl I-II*, Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, 1988, II, 1006.

¹⁹⁷ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, XII, 220.

¹⁹⁸ Bu hadis hakkındaki yorumlar için bkz: Muhammed b. Abdillâh MÛBÂREKFÛRÎ, *Tuhfetu'l-Ahfâz I-X*, Müessesetü'l-Kurtuba, el-Herm, trsz., IX, 102-103.

*"Cinleri de, daha önce, dumansız ateşten yarattık."*¹⁹⁹

Âlûsî cinlerin yaratılmalarıyla ilgili olarak İbn Abbas'tan bu dünyadaki ateşin cinlerin yaratılmış olduğu semum (dumansız, öz) ateşinin yetmiş cüzünden biri olduğunu bildiren bir hadis naklediyor.²⁰⁰ Sonraki bölümde cinlerin ateşten yaratılma keyfiyetini açıklıyor. Âlûsî'ye göre cinlerin ateşten yaratılmış olmalarının manası; nasıl ki insan da toprak olduğu gibi cinlerin de bedenlerinin tamamı değil de büyük bölümünün ateşten yaratılmasıdır. Buradan anlaşılacağı üzere, cinler sadece ateşten yaratılmış değildir.

Ruhu'l-Meânî'de geçtiği üzere; "Bazı âlimler; cinlerin şeytanlardan ayrı bir tür olduklarını söylemektedir. Ancak doğru olan görüş şeytanların cinlerden bir grup olduğudur. O cinlerden her kim iman ederse artık o şeytan olarak isimlendirilmez. Cinlerin ancak kâfir olanları şeytan olarak isimlendirilir. Bu görüşün doğru olduğunun delili ise 'cin' kelimesinin 'gizli olmak' anlamına gelen bir kökten türemiş olmasıdır. Dolayısıyla gözle görünmeyen her canlı cinlerdendir.

Vehb b. Münebbih şöyle demiştir: 'Cinlerden bazıları, aynı insanoğlu gibi biri tarafından doğrulmuştur, yemek yerler ve su içerler. Onların diğer bir kısmı ise rüzgâr gibi başkası tarafından doğrulmamıştır, yemek yemezler ve su içmezler. İşte bunlar şeytanlardır.'²⁰¹

İbn Arabî; cinlerin cinsel birleşmelerinin nasıl olduğu hakkında, insanların dişilerinin rahmine sperm göndermek suretiyle olduğu gibi cinlerin de dişilerin rahmine hava üfleme yoluyla olduğunu, yine onların menşee olarak on iki kabile olduğunu ama sonra değişik soylara ayrıldığını zikretmektedir. Onların arasında savaşlar meydana gelmekte ve bazı fırtınalar da onların savaşları esnasında ortaya çıkmaktadır. Fırtınalar birbirini delip geçemeyen ve sonra kendi yoluna dönen iki rüzgârın karşılaşmasından oluşur. Ancak her fırtına cinlerin savaşı değildir. Bazı rivayetlere göre; Cinler üç sınıftır: Birinci sınıfın havada uçtukları kanatları vardır.

¹⁹⁹ Hicr 15/27.

²⁰⁰ Bu hadisin İbn-i Abbas tarihini bulamadım ama İbn-i Mesud'dan rivayet edilerek geçtiği yer: TABERÂNÎ, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, IX, 217; Ebu Bekr b. Hemmâm ABDURREZZÂK, *el-Musannef I-XI*, Mektebetu'l-İslâmi, Beyrut, 1983, XI, 213.

²⁰¹ TABERÎ, *Tefsîr*, VII, 513.

İkinci sınıf; yılanlar ve köpeklerdir. Üçüncü sınıf ise birbirinden bağımsız ayrı bulunmaktadır.²⁰²

Bu bilgileri naklettikten sonra Âlûsî şu değerlendirmeyi yapıyor:

Bence bu sınıflandırmada üzerinde düşünülduğünde ortaya çıkan bir problem vardır. Belki de buradaki sınıflandırmanın ortaya çıkardığı sonuç; onlardan bazı sınıflarda havadaki uçanların sayısının çok olmasıdır. Diğer bir sınıfta ise ayrılarak bırakıp gidenlerin sayısının çok olmasıdır. Diğer bir sınıfta ise bir yeryüzünü yurt edinip orada yerleşip kalanlar çoğunluğu oluşturmaktadır ve onlar da diğer iki sınıf değil de bunlar, o hayvanların suretlerine çok girdikleri için yılanlar ve köpekler diye tabir edilir. Onlar cinlerden oldukları için değişik şekillere girmeleri mümkündür.²⁰³

Âlûsî, cinlerin sınıflandırılmalarıyla ilgili olarak kaynaklarda sahih olarak nakledilen bir hadisi kendi bilgileri açısından doğru bulmadığı açılardan eleştirmektedir. Kanaatimizce de hadisler sadece senetlerinin güvenilirliği açısından değerlendirilmemelidir. Nice sahihlik sıfatını taşıyan rivayet vardır ki Hz. Peygambere merfu senetle ulaşsa bile en azından doğru anlaşılması için bir yoruma ihtiyaç duymaktadır. Âlûsî de burada bunun bir örneğini vermiştir.

2. İblisin Mensubiyeti

İblisin mensup olduğu varlık cinsi de âlimler arasında tartışılmaktadır. Ayetleri değişik şekilde yorumlayan âlimler onun cin mi, yoksa melek mi olduğu hususunda değişik görüşler ortaya koymuşlardır. Âlûsî de eserinde bu konuya değinmeden geçmemiştir.

"Hani biz meleklere: Âdem'e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu".²⁰⁴

Âlûsî, iblisin cinlerden ve cinlerin de bir tür melek oldukları yönünde İbn Abbas'tan; "Cinler cennetin bekçileriydi veya oradakileri (cennet ehlini) süsleyen

²⁰² İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim et-Temîmî, **Sahîh I-XVIII**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993, XIV, 26; HÂKİM EN-NÎSÂBÛRÎ, **el-Müstedrek**, II, 495.

²⁰³ ÂLÛSÎ, **Rûhu'l-Meânî**, VII, 34 vd.

²⁰⁴ Bakara 2/34.

kuyumculardı”²⁰⁵ şeklindeki bir rivayeti naklediyor. Ayrıca, meleklerin de insanların gözleriyle görülememelerinden dolayı; 'Melekler de bu açıdan bakıldığında bir tür cindir' denilmekte ve “*Bunlar (müşrikler) Allah ile cinler arasında bir hısımlık (neseb) uydurdular.*”²⁰⁶ ayetinde cinler ile aslında meleklerin kastedildiği söylenmektedir. Âlûsî, cin kelimesinin melek anlamında kullanımına delil olarak Arap edebiyatında el-A’sa’nın Hz. Süleyman ile ilgili olarak söylediği bir şiiri delil olarak getirmektedir.

*Meleklerin cinlerinden dokuzunu (Hz. Süleyman’a) boyun eğdirdi
Onun yanında ayakta ücret almaksızın çalışıyorlardı.*

Âlûsî, meleklerin yaratılma şekli hakkında bizim kaynağını bulamadığımız ilginç bir rivayeti naklediyor: “Arş’in altında bir nehir vardır, Cebrâîl oradan her yıkandığında silkinir ve ondan düşen her bir damladan bir melek yaratılır.”

Konunun genel bir değerlendirmesi yapmak açısından şöyle demektedir: "Bu görüşten anladığım şudur ki; Meleklerden bazıları zat olarak şeytanlardan ayrı değildir. İnsanlardan ahlak bakımından iyileri ve kötülerini ayrı birer grup olduğu gibi, melekler ve cinler de esasta aynı olup sadece arazlar ve sıfatlar bakımından birbirinden ayrılırlar. 'Cin' kelimesi; hem melekleri hem de cinleri ifade etmek için kullanılmaktadır. İblis de bu gruptandır.

Bu açıklamalardan sonra artık sen iblisi ister melek, ister cin, istersen şeytan olarak kabul et. İşte bu şekilde konuyla ilgili bütün görüşler cem edilebilir. Bu olayın gerçeğini ise sadece Allah bilir.”²⁰⁷

²⁰⁵ Ebu Bekr Ahmed b. El-Hüseyn el-BEYHÂKÎ, *Şu'abu'l-Îmân I-VII*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, I, 170.

²⁰⁶ Saffât 37/158

²⁰⁷ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, I, 229 vd.

Âlûsî'nin meleklerin yaratılış şekliyle ilgili olarak Cebrâîl'in kanatlarından dökülen su damlalarından yaratılmışlardır şeklindeki garip bir rivayeti hiç değerlendirme yapmadan burada zikrettiğini görmekteyiz.

Âlûsî konuyla ilgili ulaştığı rivayetleri ve görüşleri naklettikten ve kendi görüşünü de belirttikten sonra son kararı okuyucuya bırakıyor. Son olarak gerçeği Allah bilir diyerek bu konuda kendi görüşü üzerinde çok da ısrarcı olmadığını gösteriyor. Belki de bu konunun sonuçta çok da önemli olduğuna inanmadığı için bu şekilde söylemektedir.

İblisin mensup olduğu varlık türü ile ilgili olarak Âlûsî değerlendirmelerini Kehf suresindeki ilgili ayetlerin tefsirinde şu şekilde dile getirmektedir:

"Hani biz meleklerle: Âdem'e secde edin, demiştik; İblis hariç olmak üzere, onlar hemen secde ettiler. İblis cinlerdendi; Rabbinin emrinden dışarı çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onun soyunu mu dost ediniyorsunuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır. Zalimler için bu ne fena bir değişmedir! Ben onları (İblis ve soyunu) ne göklerin ve yerin yaratılışına, ne de bizzat kendilerinin yaratılışına şahit tuttum. Ben yoldan çıkaranları yardımcı edinecek değilim."²⁰⁸

Âlûsî, bu ayetten iblisin meleklerden olmadığını açıkça anlaşıldığını belirtiyor. Ancak bununla birlikte o, meleklerle bir arada bulunmaktadır ve onlardan biri sayılmaktadır. Bu konuda Taberî'den bir nakilde bulunuyor: "Melekler cinlerle savaştıkları sırada o zamanlar daha küçük yaşta olan iblisi esir almışlardı. Daha sonraki dönemlerde iblis meleklerle birlikte bulunuyor ve onlarla beraber secde halinde ibadet ediyordu."²⁰⁹ Âlûsî, iblisin meleklerden olmadığına dair daha başka görüşler de naklediyor. Bazıları şunlardır: "İblisin bizzat kendisi meleklerden

²⁰⁸ Kehf 18/50-51.

²⁰⁹ TABERÎ, *Târîh*, I, 60.

değildir. Çünkü Âdem'in insanların atası olduğu gibi o da cinlerin atasıdır.”²¹⁰ Bu rivayette ayrıca Âdem'den önce insan olmadığı gibi iblisten önce de cin olmadığına dair bir işaret vardır.

Bu rivayetin sıhhati hakkında sadece eldeki bilgiler vardır. Bu nakledilen haberlerden doğruluğa en yakın olanı çoğunluğun savunduğu şu görüştür: “İblisten önce de cinler vardı ama onlar helak oldular ve cin neslinden geriye sadece iblis kaldı ve bugünkü bütün cinler ve şeytanlar iblisin soyundan gelmektedir. Bu da göstermektedir ki; meşhur olan görüşe göre insan nesli için Nuh (as) ne ise, cin nesli için de iblis odur.

Bu nakillerden sonra İblisin meleklerden olduğunu bildiren rivayetlere yer veriyor:

1. İblis meleklerdendir, cinler de meleklerden bir kabiledir.²¹¹
2. İblis meleklerin eşrafındandır ve önde gelen bir kabileye mensuptur. Cennet bahçelerine bekçilik yapmaktaydı. Aşağı semanın yönetimi ile birlikte Rum ve Fars denizlerinin hepsi ve yeryüzünün idaresi de onun elindeydi. Sahip olduğu bu görevlerin öneminden dolayı kendinde sema ehline karşı bir büyüklük ve üstünlük hissetti. Bunun sonucunda nefsinde kibir oluştu ve bu durumu Allah dışında hiç kimse fark etmemişti. Ne zaman ki iblis Âdem'e secde etmekle emrolduğunda nefsinde gizli olan bu kibir ortaya çıktı. Ve Allah onu emrine karşı kibirlenmesinden dolayı kıyamet gününe kadar lanetledi.²¹²
3. İblis meleklerdendir. Çünkü iblis meleklerden olmasaydı secde ile emredilmezdi.²¹³
4. İblisin cinlerden olmasının manası onun, Allah'a itaatten gizli kalması yani örtmesi, men etmesidir.
5. İblis meleklerdendir. “*iblis cinlerdendi*” ayetinin manası ise; şeklini değiştirerek cinlerden olmuştur demektir.

²¹⁰ EBU'Ş-ŞEYH, *el-Azame*, V, 1645.

²¹¹ TABERÎ, *Târîh*; I, 56; EBU'Ş-ŞEYH, *el-Azame*, V, 1676; BEYHAKÎ, *Şu'abu'l-Îmân*, I, 170.

²¹² TABERÎ, *Târîh*, I, 56.

²¹³ TABERÎ, *Tefsîr*, I, 261; Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-SUYÛTÎ, *ed-Durru'l-Mensûr fî Tefsîri'l-Me'sûr I-VIII*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1983, V, 402.

6. İblisin cinlerden sayılması; Allah'a isyan etme yönünden cinlerle benzerlik gösterdiği içindir. Şöyle ki cinler daha önceki zamanlarda da yine Allah'a isyan etmişler ve Allah da onların üzerine savaşmaları için meleklerden bir grup göndermiştir.

Âlûsî bu rivayetlere katılmadığını şu şekilde belirtiyor.

Bu görüşe katılmıyorum ve bu iddialara yukarıda işaret ettiğimiz rivayetler ve gizli olmadığından dolayı herkese aşikâr olan deliller ile cevap veriyorum... Bunlar saçma bir tevidir. ()... Ve sen de biliyorsun ki: Meleklerin günah işleme konusunda masum olduklarını savunmakla beraber iblisin meleklerden olduğunu iddia etmek kişiyi zor durumda bırakmaktadır. Çünkü bu durumda ayetin zahir manasının tersine bir mana çıkarmak gerekmektedir.

Evet, her ne kadar Allame Taftazânî'nin dediği gibi; meleklerin masumiyeti meselesi ihtilafli ve üzerinde uzlaşmış kesin hüküm olmayan bir konu olsa da²¹⁴; Kadı İyaz şöyle zikretmektedir: “Bir grup alim, meleklerden sadece elçi olanların ve mukarrabin olanların masum olduğunu diğerlerinin ise masum olmadığını söylemektedirler. Bu durumda İblisin meleklerden olduğunu iddia eden bir kişi, bu görüşü savunduğu zaman iblisin mukarrabin meleklerden olmadığını belirtmedikçe bu iddiası hakkında itiraza uğramaktan kurtulamaz. Ve bu konuda kaynaklar da ona yardımcı olmaz. Artık o kişiye ancak acıdır, çünkü ayetin manası da onun iddiasının tersinedir.”²¹⁵

Âlûsî, bu konuda yaklaşık iki sayfa yer kaplayan iblisin melek olup olmadığı yönündeki rivayetleri çok detaylı olarak ele alarak konu ile ilgili değişik görüşleri delilleriyle birlikte sunmaya çalışmaktadır. Tespitlerimize göre, Âlûsî bir konu üzerindeki değişik rivayetleri ortaya koyarak konuyu okuyuculara bütün yönleriyle sunmak istemektedir.

3. İblisin Zürriyeti ve Çoğalması

Rûhu'l-Meânî tefsirinde araştırmamız açısından ilgimizi çeken konulardan birisi de Âlûsî'nin İblisin zürriyeti ile ilgili olarak aşağıdaki ayetin tefsirinde naklettiği rivayetlerdir.

“Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onun soyunu mu dost ediniyorsunuz?”²¹⁶

²¹⁴ Sa'duddîn et-TAFTAZÂNÎ, *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*, Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, Kahire, 1988, s. 90.

²¹⁵ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, s.295 vd.

²¹⁶ Kehf 18/50.

Âlûsî, bu ayetin iblisin çocukları olduğuna işaret ettiğini söyledikten sonra İbn-i Zeyd'den bir rivayet naklediyor: Allah, iblise şöyle demiştir: "Ben senin için de bir mislini yaratmadıkça Âdem için bir nesil yaratmam." ²¹⁷ Bundan dolayı Âdem'in neslinden bir çocuk doğduğu zaman muhakkak ki ona yakın olacak bir şeytan da doğmaktadır.

İblis de Âdemoğulları gibi nikâhlanıp çoğaldığı, ²¹⁸ dolayısıyla onun bir karısı olduğu, eş-Şa'bi'ye; İblisin bir karısı olup olmadığı sorulduğunda buna "Karı, ancak düğün (gerdek, zifaf) ile olur ben iblis için böyle bir şey duymadım" ²¹⁹ dediği Âlûsî tarafından nakledilen rivayetler arasındadır.

Âlûsî, iblisin (ثبر)Seber, (أعور)A'ver, (داسم)Desim, (مسوط)Müsevvit ve (زلبنور)Zelebnur adındaki beş çocuğu ve bunların görevleri ile ilgili rivayetleri naklettikten sonra ²²⁰

"Allah-u Teala bu haberlerin doğruluğunu daha iyi bilir" diyerek bu tür rivayetlere bakış açısını belirtmektedir. Bu konudaki değerlendirmelerine şöyle devam eder;

Bizim için iblisin üremesinin nasıl olduğunu keyfiyetini bilmek gerekli değildir. Zaten pek çok şeyin keyfiyeti bizim için meçhuldür. Biz de deriz ki; eğer iblisin doğurma haberi doğru ise -bu kabil şeylerde- biz o habere göre aynı şeyi söyleriz." ²²¹

Âlûsî bu son paragrafta Kur'ân'a inanan insanların bilmesinin gerekli olmadığı konular hakkında bunların gereksiz olduğunu açıkça belirterek okuyuculara bu konuda önemli bir mesaj veriyor. Ancak bunu da yine o gereksiz gördüğü bilgileri iki sayfa boyunca rivayet ettikten sonra söylüyor. Burada Âlûsî'nin genel karakterinin bir örneğini daha görmekteyiz. Sonunda katılmadığını belirtecek

²¹⁷ EBÛ HAYYÂN, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, 129.

²¹⁸ EBÛ HAYYÂN, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, 129.

²¹⁹ SUYÛTÎ, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 403.

²²⁰ SUYÛTÎ, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 404.

²²¹ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, VIII, 292 vd.

dahi olsa yine de değişik rivayetleri nakletmekten imtina etmiyor. Bir açıdan bakıldığında kendisiyle çelişkiye düşüyor gibi görünse de diğer açıdan bakıldığında okuyucuya bir fikir edinmesi için geniş bir alan bırakmak amacıyla böyle yapmış olduğunu düşünebiliriz.

4. İblisin Âdem'i ve Havvâyı Aldatma Şekli

İblisin, cennette bulunan Âdem ve Havvâyı nasıl kandırdığı hakkındaki bilgileri değerlendirdiği bu bölümde Âlûsî çok sayıda rivayet nakletmektedir:

*Şeytan onların ayaklarını kaydırıp haddi tecavüz ettirdi ve içinde buldukları (cennetten) onları çıkardı. Bunun üzerine: "Bir kısmınız diğerine düşman olarak ininiz, sizin için yeryüzünde barınak ve belli bir zamana dek yaşamak vardır" dedik.*²²²

Âlûsî, Şeytanın Âdem ve Havvâ'yı nasıl aldattığı konusunda değişik görüşleri naklediyor:

1. Şeytan cennete Âdem ve Havvâ'yı imtihan etmek için girmiştir.
2. Cennetin kapısının önünde durdu o ikisini yanına çağırarak onları orada kandırdı.
3. Şeytan bir sürüngen şekline girerek cennet girdi ve onu cennet bekçileri tanımadı.
4. İblis kendisi değil de kendisine tabi olanlardan bir grubu Âdem ve Havvâyı kandırmak için gönderdi.
5. Âdem ve Havvâ cennette gezerlerken onları gözetlemekte olan tavus kuşu cennetin duvarı üzerinde onlara göründü. Havvâ ona yaklaştı, Âdem de onun arkasından gitti. Tavus kuşu o ikisine cennet duvarının arkasından vesvese vererek kandırdı.

²²² Bakara 2/36.

6. İblis bir yılanı Âdem ve Havvâyı kandırmak için aracı olarak kullandı ve o yılan da cennetin duvarına tırmandı. Bu yılan hikâyesi meşhurdur.

Âlûsî bu görüşler hakkında sadece son iki görüş hakkında işari yorum yapmakla yetiniyor. Rivayetlerin sıhhatleri ve kaynakları konusuna değinmiyor.²²³

Müellifin bu konuda o kadar rivayeti naklettikten sonra hiçbir değerlendirme yapmaması ve bir tercihte bulunmaması bizim açımızdan dikkat çekicidir. Onun burada rivayetleri naklediş amacını belirtmediğini ve onlar hakkında detaylı bilgi vermediğini görmekteyiz. Kanaatimizce bunun nedeni son bölümde gizlidir. Âlûsî'nin tasavvuf büyüklerine ve onların görüşlerine karşı bir sempatisi olduğu bilinmektedir. Bu durumda onların da bazı açılardan savunduğu ve kendi işari görüşlerine kaynak olarak aldığı rivayetleri reddetmek, onların da görüşlerini bir nevi zayıf addetmek olacağından, Âlûsî tasavvuf büyüklerinin hatırına bu rivayetlere hakkında bir değerlendirme yapmamış olabilir.

İblis'in, Hz. Âdemle eşini aldatmak suretiyle yasak ağaçtan yedirdiği, gizli yerlerinin açılmasına sebep olduğu ve onların cennetten çıkarılmasına vesile olduğu bir gerçektir. Yalnız iblis'in Cennete girmek için birçok hayvanlara teklifte bulunduğu, onların kabul etmemeleri ve nihayet yılanla anlaşması yolundaki rivayetler tamamıyla İsrâîliyattır.²²⁴ Konu ile ilgili rivayetleri tefsirine alan Taberî:

"Bize göre bunlardan gerçeğe en yakın olanı, Kur'ân'a uygun olanıdır"²²⁵ diyerek bir ölçüde rivayetleri kabul etmediğini ifade eder.

Âdem ve Havvânın yasak ağacın meyvesinden yedikten sonra yaşadıklarıyla ilgili olarak Âlûsî bizlere değişik rivayetler nakletmektedir.

²²³ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, I, 235.

²²⁴ İBN KESÎR, *Tefsir*, 117.

²²⁵ TABERÎ, *Tefsir*, I, 275.

"(Allah buyurdu ki) : Ey Âdem! Sen ve esin cennette yerleşip dilediğiniz yerden yeyin. Ancak su ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz. Derken şeytan, birbirine kapalı ayıp yerlerini kendilerine göstermek için onlara vesvese verdi ve: Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedi kalanlardan olursunuz diye yasakladı, dedi. Ve onlara: Ben gerçekten size öğüt verenlerdenim, diye yemin etti. Böylece onları hile ile aldattı. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rableri onlara: Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi? diye nida etti."²²⁶

Âdem yasak ağaçtan yediği zaman, midesi içindeki fazlalığın çıkması için hareketlendi. Hâlbuki bu durum (tuvalet ihtiyacı) cennette bu yasak ağaç dışındaki bir şeyi yemekten dolayı meydana gelmezdi. İşte bu sebeple o ağaçtan yemek yasaklanmıştı. Âdem bu ihtiyacın verdiği sıkıntıyla cennette dolanmaya başladı. Allah bir meleğe Âdemle konuşmasını emretti. Melek Âdeme şöyle dedi: "Ey Âdem ne istiyorsun?"

Âdem: "Karnımda bana sıkıntı veren şeyi çıkarmak istiyorum."

Melek: "Onu nereye çıkaracaksın, döşegin üstüne mi, tahtın üstüne mi, nehirlere mi yoksa ağaçların gölgeleri altına mı? Sen bu cennette bu iş için uygun bir yer görüyor musun?" dedi ve sonra Âdeme (cennetten) inmesini emretti" şeklinde bir rivayet nakletmektedir.

"Ben ise bu haberi doğru görmüyorum."

Ruhu'l-Meânî tefsirinde bunun bir benzeri de Muhammed b. Kays'dan rivayet edilmektedir. Şöyle ki; "Âdem yasak ağaçtan yediği zaman Rabbi ona seslendi: "Ey Âdem! Sana yasakladığım halde niçin o ağaçtan yedin?"

Âdem: "Bana Havvâ yedirdi."

²²⁶ A'raf 7/19-22.

Allah: “Ey Havvâ! Âdeme niçin o ağaçtan yedirdin?”

Havvâ: “Bana ondan yememi yılan söyledi.”

Allah, yılanı şöyle dedi: “Niçin bunu emrettin?”

Yılan: Bana böyle yapmamı iblis emretti.”

Allah şöyle dedi: “Ey Havvâ sana (verdiğim cezaya) gelince ağaçtan reçine (özsü) akıttığım gibi her ay senden (hayız) kanı akıtacağım. Ey yılan sana gelince senin iki ayağını keseceğim ve sen yüzünün üstünde yürüyeceksin, seninle karşılaşan herkes senin başına saldıracak. Ey iblis sana gelince sen lanetlendin.”²²⁷

Yasak meyvedan yemelerine karşılık Allah tarafından Âdem, Havvâ, yılan ve iblise verilen cezaların anlatıldığı buradaki rivayetler bizlere sanki bir tefsir değil de Tekvîn kitabının üçüncü babını okuyormuşuz izlenimi vermektedir. Nitekim ilgili bölümlerde Tevratta şöyle denilmektedir.

Ve Rab Allah yılanı dedi: “Bunu yaptığın için, bütün sığırlardan ve bütün kır hayvanlarından daha lanetlisin; karnın üzerinde yürüyeceksin ve ömrünün bütün günlerinde toprak yiyeceksin ve seninle kadın arasında ve senin zürriyetinle onun zürriyeti arasında düşmanlık koyacağım; o senin başına saldıracak ve onun topuğuna saldıracaksın.” Kadına dedi: “Zahmetini ve gebeliğini ziyadesiyle çoğaltacağım; ağrı ile evlat doğuracaksın ve arzun kocana olacak, o da sana hakim olacaktır.” Ve Âdem’e dedi: “Karnın sözünü dinlediğin ve ondan yemeyeceksin diye sana emrettiğim ağaçtan yediğin için toprak senin yüzünden lanetli oldu, ömrünün bütün günlerinde zahmetle ondan yiyeceksin ve sana diken ve çalı bitirecek ve kır otunu yiyeceksin. Toprağa dönünceye kadar alının teriyle ekmek yiyeceksin; çünkü ondan alındın; çünkü topraksın ve toprağa döneceksin.”²²⁸

Âlûsî, naklettiği birinci rivayetten sonra bunlara katılmadığını açıkça belirtmektedir. Bu durum da bizlere Âlûsî'nin kendi katılmadığı İsrâili rivayetleri nakletmekte bir beis görmediğini göstermesi açısından önemlidir. Bu bölümde ayrıca Âlûsî'nin naklettiği rivayetler ile Tevrat ayetleri arasındaki benzerliğe hiç vurgu yapmadığını görmekteyiz.

Âlûsî, Âdem ile Havvâ'nın yasak ağaçtan yedikten sonra çıplak kalmalarıyla ilgili rivayetleri Tâ-Hâ suresindeki ilgili ayetlerin tefsirinde naklediyor.

²²⁷ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, IV, 98.

²²⁸ Tekvîn 3/14-19.

*“Nihayet ondan yediler. Bunun üzerine kendilerine ayıp yerleri göründü.”*²²⁹

İbn Abbas bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak şöyle demektedir: “Allah’ın kendilerine giydirmiş olduğu nurdan soyundular ve ayıp yerleri kendilerine göründü.”

Yine İbn Abbas’tan nakledilen başka bir rivayette şöyle denilmektedir: “Âdem ve Havvâ’nın cennetteki elbiseleri tırnak idi (vücutları tırnak ile kaplıydı). Ancak o malum hatayı yaptıkları zaman Allah onların tırnaktan elbiselerini söküp aldı ve sadece parmakların uçlarındaki bölümleri bıraktı. ”

"Bu rivayetin doğruluğunu ise en iyi Allah bilir."²³⁰

Âlûsî'nin bu bölümde de yine doğruluğundan emin olmadığı halde bazı rivayetleri naklettiğini görmekteyiz. Muhtelif eserlerde, Âdem ile eşinin Cennet'te giydikleri elbisenin şekli ve neden ma'mûl olduğuna dair benzer rivayetler vardır.²³¹ Ancak bu rivayetlerin doğruluğunu ispatlamaya imkân olmadığı gibi, bunları araştırmaya da gerek yoktur. Allah, bizlere Âdem'le eşinin avret yerlerinin kapalı olduğunu haber veriyor.²³² Bize bu yeter, elbisenin keyfiyeti hakkındaki diğer rivayetler ise fazladır ve faydasızdır"²³³

E. Hz. Âdem’in Dünya Hayatı

Âdem’in dünyaya indirildikten sonraki hayatı hakkında gerek Tevrat’ta, gerekse Kur’ân’da detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. Tevrat, Âdem’in Kabil, Habil ve Şit adında üç oğlundan ve 930 yaşında öldüğünden bahsederken²³⁴, Kur’ân sadece Kabil ve Habil’in kıssalarına yer vermektedir. Dolayısıyla Tevrat ve Kur’ân dışında bu konuda nakledilen bilgiler sadece tarihi rivayetlerdir.

²²⁹ Tâ-Hâ 20/121.

²³⁰ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, VIII, 274.

²³¹ TABERÎ, *Tefsîr*, I, 272; V, 451; İBN KESÎR, *Tefsîr*, II, 276.

²³² A'râf 7/20.

²³³ İBN KESÎR, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, I, 78.

²³⁴ Tekvîn, 5/3-5

1. Âdem'in Tevbesi

İblisin kendisini kandırmasından sonra Âdem'in bu hatasından dolayı nasıl tevbe ettiği konusundaki rivayetleri Âlûsî şu şekilde aktarmaktadır:

*Bu durum devam ederken Âdem, Rabbinden bir takım ilhamlar aldı ve derhal tevbe etti. Çünkü Allah tevbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır.*²³⁵

İbn-i Abbas'tan meşhur olan rivayete göre bu kelimeler “(Âdem ile eşi) dediler ki: *Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.*”²³⁶ ayetindeki sözlerdir.²³⁷

İbn-i Mesud'tan rivayet edildiğine göre ise şunlardır:

*“Ey Allah'ım! Seni hamdinle tesbih ederim, senin ismin yüce ve şanın büyüktür. Senden başka ilah yoktur. Ben nefsim yazık ettim, beni bağışla. Çünkü senden başka günahları bağışlayacak olan yoktur.”*²³⁸

Başka bir rivayette de denildi ki: Hz. Âdem arşın üzerinde “Muhammed Rasulullah” ibaresinin yazılı olduğunu gördü ve bu söz ile şefaet diledi.²³⁹

Âlûsî, Âdem ile Havva'nın kaybettikleri nimetlerden dolayı iki yüz sene ağladıklarına dair İbn-i Abbas'tan bir rivayet nakletmektedir.²⁴⁰

Âlûsî Hz. Âdem'in Allah'a tevbe etmek için yine ondan aldığı kelimelerin ne olduğu hakkında üç değişik görüş naklediyor. Kanaatimizce ayetin ayetle tefsirine en güzel örneklerden biri olan bu konuda, Âlûsî'nin Hz. Âdem'in hangi ifadeler ile tevbe ettiği hakkında A'raf 7/23 ayetini naklettikten sonra diğer rivayetleri bu konudaki değişik görüşlere delil olması açısından nakletmiş olmalıdır.

²³⁵ Bakara 2/37.

²³⁶ A'râf/23.

²³⁷ TABERÎ, *Tefsîr*, I, 281.

²³⁸ Benzer Rivayetler için bkz: TABERÎ, *Tefsîr*, I, 282.

²³⁹ SUYÛTÎ, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 146.

²⁴⁰ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, I, 237.

İstisnasız bütün müfessirlere göre bu âyette geçen "kelimeler" den maksat el-A'raf sûresinin 23. âyetidir. Yalnız, "Âdem'in tevbe ettiği zaman Allah'tan alıp bellediği kelimeler şunlardır" tarzında yüzde yüz kesin delillere sahip olmadığımız için bazı müelliflerce bunlar istismar edilmek istenmiş, kendi fâsid görüş ve mezheplerini takviye için kullanılmıştır.²⁴¹

Bu ve benzeri durumları beraber değerlendirdiğimizde Âlûsî'nin biraz da eserine hacim kazandırmak için burada olduğu gibi doğruluğuna inanmasa bile eline geçen her rivayeti nakletmeye çalıştığını görmekteyiz. En azından bizde öyle bir intiba uyandırmaktadır. Âlûsî'nin eserinin tamamlanan bölümlerini devrin padişahına göstermesinin de bunda etkili olup olmadığı düşünülmelidir. Âlûsî sanki okuyucusuna şunu demek istemektedir. "Tefsir ile ilgili olarak benim bilmediğim bir alan yoktur." Ayetleri öncelikle dil yönünden ele alarak bu yöndeki maharetini, yeri geldiğinde Aristo'dan bile alıntılar yaparak felsefeye olan aşinalığını, tasavvuf büyüklerinin görüşlerini aktararak ise bu alandaki birikimini göstermektedir.

2. Hz. Âdem ve Havvâ Dünyada Nereye İndirildi

Hz. Âdem'in dünya hayatı ile ilgili ele alınan konulardan birisi de Âdem ve Havvâ'nın cennetten çıkarıldıktan sonra yeryüzünde nereye indirildikleri hakkındaki rivayetlerdir. Âlûsî bu rivayetlere az da olsa yer vermiştir.

*Şeytan oradan ikisinin de ayağını kaydirtti, onları buldukları yerden çıkardı, onlara "Birbirinize düşman olarak inin, yeryüzünde bir müddet için yerleşip geçineceksiniz" dedik.*²⁴²

Âdem Serendib²⁴³ dağına, Havvâ Cidde civarına, iblis ise Ubulle²⁴⁴ civarına, iblisin arkadaşı ise Nusaybin, Esbahan veya Sicistan civarına inmiştir.²⁴⁵

²⁴¹ AYDEMİR, A., *Tefsirde İsrâiliyyât*, s. 266.

²⁴² Bakara 2/36.

Âlûsî, bir tefsir kitabında nakledilmesi pek de gerekli olmayan bu bilgileri kaynak belirtmeden naklediyor ve haklarında herhangi bir değerlendirme yapmıyor. Zaten bu konuda kitaplarda pek çok isim geçmesine rağmen bunların hemen hiçbirinin mesnedi yoktur. Bu rivayetleri uzun boylu sayıp dökmenin de hiçbir faydası mevcut değildir. Konuya ait rivayetler tamamen israîliyattan ibarettir. İbn Kesîr'in dediği gibi bunlar "gayba taş atmak"dan başka bir şey değildir²⁴⁶

Âdem ile Havvâ'nın dünya hayatlarıyla ilgili nakledilen bilgilerden biri de onların dünyaya gelirken yanlarında cennetten getirmiş oldukları eşyalardır. Bu konudaki rivayetler Âlûsî tarafından A'raf suresindeki ilgili ayetlerin tefsirinde nakledilmektedir.

"(Âdem ile eşi) dediler ki: Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz. Allah: Birbirinize düşman olarak inin! Sizin için yeryüzünde bir süre kadar yerleşme ve faydalanma vardır, buyurdu. "Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve orada (diriltilip) çıkarılacaksınız" dedi. Ey Âdemoğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise yarattık. Takva elbisesi... İşte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın ayetlerindedir. Belki düşünüp öğüt alırlar (diye onları indirdi)."²⁴⁷

Âlûsî, bu ayetin tefsirinde Âdem ile Havvâ'nın cennetten inerken yanlarında giyecek olarak sağlam elbiseleri olduğu hakkındaki rivayetlerin sıhhati üzerinde görüş birliği olmadığını belirtir. Sonra ibn-i Asâkir'in zayıf bir senetle Enes'den

²⁴³ Serendib: Hind ülkesinin uzak tarafında Hindistan ile Çin arasında Herkend denizinde büyük bir adadır. Şihâbuddin ebî Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî El-HAMEVÎ, **Mu'cemu'l-Buldân I-V**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, trsz., III, 243.,

²⁴⁴ Ubulle: Basra yakınlarında Dicle kenarında bir belde. El-HAMEVÎ, **Mu'cemu'l-Buldân**, I, 98.

²⁴⁵ ÂLÛSÎ, **Rûhu'l-Meânî**, I, 236.

²⁴⁶ İBN KESÎR, **Tefsîr**, III, 104.

²⁴⁷ A'râf 7/23-26.

naklettiği bir hadisi okuyucularla paylaşır; Rasulullah buyurdu ki: “*Âdem ve Havvâ ikisi de cennetten hepsi çıplak olarak indirildi, üzerlerinde cennet yaprakları vardı. Âdemi sıcaklık rahatsız etti ve hatta bu rahatsızlıktan dolayı ağlamaya başladı. Havvâ’ya şöyle dedi: “Ey Havvâ, sıcaklık beni çok rahatsız ediyor.” Bunun üzerine Cebrâil ona pamuk getirdi. Havvâ’ya da ondan ip eğirmesini söyledi ve bunu nasıl yapacağını öğretti. Âdeme de o ipten elbise dokumasını söyledi ve bunu nasıl yapacağını öğretti.”*”

Bu hadisin yanı sıra Âlûsî, Âdem'in cennetten inerken yanında bitki tohumları olduğunu, ancak iblisin bu tohumlara dokunması sonucunda bunların insan için faydalarının kaybolduğunu nakleder.²⁴⁸ Yine Âdem'in cennetten yanında sekiz çift deve, sığır, koyun, keçi, çuval veya harar, kerpeten, üzüm fidanı ve reyhan olduğu halde indiğini ve bunların hepsinin aynı bugünkü hallerinde olduklarını bildiren bir rivayette bulunur.

Âlûsî rivayetler hakkında son söz olarak şunları söylemektedir:

"Bu rivayette sayılanların bazıları doğru olsa bile iddia edilenin hepsinin doğru olduğuna delalet etmez..."²⁴⁹

Âlûsî her ne kadar son söz olarak rivayette iddia edilenlerin bazılarının doğru olma ihtimaline rağmen hepsinin de doğru kabul edilemeyeceğini belirtse de kanaatimizce yine bilinmesi gerekli olmayan haberleri nakletmektedir. Âlûsî'nin zayıf rivayetleri nakletme hususunda müsamahakâr davrandığını ancak bunları sadece nakletmekle yetinmeyip eleştirdiğini ve okuyucuyu bu konuda uyardığını burada da görmekteyiz. Yine bu konudaki rivayetler de, tefsir ve tarih kitaplarında bir hayli uzun ve detaylı olarak aktarılmaktadır. Ancak bu haberleri doğrulayacak elimizde sahih hadisler yoktur.²⁵⁰

3. Hz. Âdem'in Dünyadaki Rızık Temini

²⁴⁸ EBU'Ş-ŞEYH, *el-Azame*, V, 1572.

²⁴⁹ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, IV, 101.

²⁵⁰ AYDEMİR, A., *Tefsirde İsrâiliyyat*, s.268.

Bunun üzerine: "Ey Âdem! Bu, hem senin için hem de eşin için büyük bir düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra yorulur, sıkıntı çekersin!" dedik.²⁵¹

Âlûsî bu ayetin son bölümünde geçen "sonra yorulur, sıkıntı çekersin!" ifadesi ile ilgili olarak, burada ifade edilen yorulmaktan maksadın dünya ihtiyaçların gidermek için gereken çalışma olduğunu belirttikten sonra şöyle diyor:

Bu görüşü Abdullah b. Hamid, ibni Asâkir, ve Said b. Cübeyr'den bir cemaatin naklettiği şu rivayet desteklemektedir: "Âdem cennetten indirildiği zaman dünyada onu alaca renkli bir öküz karşıladı. Âdem'e; 'O öküzle çalışarak rızkını kazan!' denildi. Âdem onunla çalışırken öküzün alnındaki terleri silmeye başladı ve şöyle dedi: 'İşte bu, Rabbimin bana vaat ettiği şeydir.' Sonra Âdem, Havvâ'ya şöyle seslendi: 'Havvâ Havvâ! Sen de benimle beraber çalışır mısın?' Daha o zamanlar onlarla beraber öküzle çalışacak çocuklarından hiçbiri yoktu." Daha sonra rivayet şöyle devam ediyor: "İblis vesvese vermek için onların yanına Âdem'in tarafından yanaştı."²⁵² Aynı şekilde ondan sonra gelen 120. ayet de bunu teyit etmektedir.²⁵³

Âlûsî'nin bu bölümdeki rivayetleri hiçbir değerlendirme yapmadan naklettiğini görmekteyiz. Cennet gibi bir nimetten mahrum kalan bir kişinin çekeceği vaat edilen yorulma ve sıkıntının sadece dünya hayatındaki çalışmaya hasredilmesi, kanaatimizce Hıristiyanların asli günah anlayışını çağrıştırmaktadır. Yani bu durumda bizim de bu dünyadaki rızığımızı temin etmek için çalışmamız Hz. Âdem'in şeytanın vesveselerine kanması sonucu ona ve onun nesli olan bizlere yüklenen bir ceza anlamına gelmektedir.

"Derken şeytan onun aklını karıştırıp "Ey Âdem! dedi, sana ebedilik ağacını ve sonu gelmez bir saltanatı göstereyim mi?" Nihayet ondan yediler. Bunun üzerine kendilerine ayıp yerleri göründü. Üstlerini cennet yaprağı ile örtmeye çalıştılar. (Bu

²⁵¹ Tâ-Hâ 20/117.

²⁵² SUYÛTÎ, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 605.

²⁵³ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, VII, 270.

*suretle) Âdem Rabbine asi olup yolunu şaşırtdı. Sonra Rabbi onu seçkin kıldı; tevbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti.*²⁵⁴

Âlûsî'ye göre Hz. Âdem'in büyüklüğüne ve Allah katındaki derecesinin yüksekliğine işaret eden delillerden birisi de; Beyhâkî'nin Şu'abu'l-Îmân adlı eserinde Ebî Abdillâh el-Mağribî'den naklettiği şu rivayettir: “Hz. İbrahim, Hz. Âdem'in durumunu düşündü ve şöyle dedi: “Ey Rabbim! Âdemi kendi elinle yarattın, ona Rûhundan üfledin ve melekleri ona secde ettirdin. Daha sonra ise sadece bir günah yüzünden insanların ağızlarını onun isyanının zikriyle doldurdun (herkes Hz. Âdem'in isyanı hakkında konuşur oldu). Allah İbrahim'e şöyle vahyetti: “Ey İbrahim! Bilmez misin ki sevenin sevdiğine muhalefeti şiddetlidir (büyük suçtur).”²⁵⁵

Âlûsî'nin bu rivayeti naklettikten sonra sıhhati hakkında herhangi bir değerlendirme yapmadığını görmekteyiz.

4. Âdem Ve Havvâ'nın Çocukları Konusunda Allah'a Ortak Koştukları İddiası

A'raf suresinde Âdem'in kıssasının anlatıldığı ayetlerden biri olan aşağıdaki bölümle ilgili bazı rivayetlerde Âdem ile Havvâ'nın Allah'a şirk koştukları sonucu anlaşılmaktadır. Âlûsî bunlar hakkında şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır.

*Fakat (Allah) onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği bu çocuk hakkında Allah'a ortak koştular. Allah ise onların ortak koştuğu şeyden yücedir.*²⁵⁶

Âlûsî, bu ayetin tefsirinde şu açıklamalarda bulunmaktadır: “Ortak koştular” ifadesinde Âdem ve Havvâ'nın kastedilmiş olması mümkündür. Zira ayetin zahirinden istifhâm-i inkârî manası anlaşılmaktadır. Burada esas ortak koşmakla

²⁵⁴ Tâ-Hâ 20/120-122.

²⁵⁵ BEYHAKÎ, Şu'abu'l-Îmân, I, 383; ÂLÛSÎ, Rûhu'l-Meânî, VIII, 274.

²⁵⁶ A'raf 7/190.

itham edilenler ise müşriklerdir. Çünkü müşrikler şöyle diyorlardı: “Âdem de putlara tapıyor ve bizim ortak koştığımız gibi o da Allah’a ortak koşuyordu.” Allah, bu ayette müşriklerin iddialarını reddetmiştir. Bu durum şuna benzer: “Bir adam ihtiyaç sahibi birisine değişik şekillerde yardımda bulunuyor. Sonra bu iyilik yapan kişiye başkaları şöyle diyor: ‘Sen, ancak sana zarar vermek ve kötülük yapmak isteyen bir kişiye yardım ediyorsun.’ O iyilik yapan kişi ise bu sözlere karşı şöyle der: ‘Ben onun her türlü ihtiyacını gidermiş ve değişik şekillerde iyilikte bulunmuşken o mu bana zarar verecek?’ İyilik yapan adamın bu sözünde kastettiği mana; yardım yaptığı kişinin kendisine zarar vermekten uzak olduğu ve böyle düşünmeyeceğidir.

Âlûsî'nin naklettiği başka bir rivayette: Bu ayette “... hakkında ortak koştular” sözünde kastedilen İblistir. Buna göre bu ayetine manası “çocuklarına Abdu'l-Hars ismini vermek suretiyle bu isim ile İblisi (Allah'a) ortak tuttular”²⁵⁷ denilmektedir. Âlûsî bu rivayetleri şu şekilde değerlendiriyor:

Bu iki görüşü de el-Âmidî, Ebkâru'l-Efkâr²⁵⁸ isimli eserinde reddetmektedir. (Âlûsî diyor ki:)

Bu iki görüş de -hayatım üzerine yemin olsun ki- örümceğin yuvasından daha zayıftır. Ben ise bu rivayetleri sadece bu konudaki görüşlerin tamamını zikretmiş olmak için buraya aldım.

Seleften ibn Abbas, Mücahit, Said bin Müseyyeb ve daha başkaları gibi bir gruba göre ise “ortak kıldılar” kelimesindeki tensiye zamiri ile Âdem ve Havvâ işaret edilmektedir. O ikisine ise şirk isnat edilmesi (Peygamberlerin masumiyetinden dolayı) akla gelmeyecek bir şeydir.

Nitekim biz bu konuyu yukarıda “Allah onların ortak koştuklarından yücedir” bölümünde açıkladık. Bu görüşü Ahmed²⁵⁹, Tirmizi hasen olarak²⁶⁰ ve Hakim sahih olarak Semira b. Cündüb'ten rivayet ettikleri hadis desteklemektedir: Rasulullah buyurdu ki: “Havvâ doğum yaptığı zaman İblis onun etrafında dolaştı ve o zamana kadar Havvânın hiçbir çocuğu yaşamıyordu. İblis Havvâ'ya şöyle dedi: Bu çocuğun adını Abdu'l-Hars koy, böylece bu çocuk yaşar. Ve Havvâ İblisin dediğini yaptı ve çocuk yaşadı. Bu şeytanın vahyindedir. Ona bunu emretti ve “Hars” ile kendisini kastetti. Çünkü melekler arasında onun adı buydu.” Bu davranış Kutbun²⁶¹ açıkladığı üzere gerçekte şirk sayılmaz. Çünkü özel isimler luğat mefhumlarını ifade etmez. Ancak yine de Allah, bu olayı konunun öneminden dolayı ve kendilerini ilgilendirmediği halde bu büyük olayı soruşturanları şirke düşmemeleri konusunda uyarmak için “şirk” olarak nitelemiştir.²⁶²

²⁵⁷ TABERÎ, *Tefsîr*, VI, 144 vd.

²⁵⁸ El-Âmidî: Tam adı; ebu'l-Hasan Ali b. ebi Ali b. Muhammed'dir. Ebkâru'l-Efkâr adlı eserini kelimeler alanında kaleme almıştır. KÂTİP ÇELEBİ, *Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Maârif Matbaası, İstanbul, 1941, I, 4.

²⁵⁹ İBN HANBEL, V, 20129.

²⁶⁰ TİRMİZİ, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 8.

²⁶¹ Âlûsî, "Kutub" ifadesiyle Abdülkâdir Geylânî'yi kastetmektedir.

²⁶² ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, V, 140.

Âlûsî'nin zaman zaman yaptığı zayıf görüşleri detaylarıyla nakletme metodunun bir örneğini burada da görmekteyiz. Kendisi böyle yapmasının sebebini de “Ben ise bu rivayetleri sadece bu konudaki görüşlerin tamamını zikretmiş olmak için buraya aldım” diyerek açıklamıştır.

Hele Âdem ile Havvânın, seleften bazı müfessirlere dayanılarak Allah’a şirk koştuklarının ifade edildiği bölümde Âlûsî'nin bu iddiaları “O ikisine ise şirk isnat edilmesi akla gelmeyecek bir şeydir. Bilakis biz bu konuyu yukarıda “Allah onların ortak koştuklarından yücedir” bölümünde açıkladık.” demesine rağmen yine de Âdem ile Havvânın Allah’a nasıl şirk koştuklarını anlatan ve Havvâ ile İblis arasındaki çocuklarının yaşaması ile ilgili anlaşmanın anlatıldığı rivayeti nakletmektedir.

Bu türden rivayetleri eserinde değerlendiren Abdullah Aydemir; "...yukarıda zikrettiğimiz rivayetler tam ve katıksız bir isrâîliyattır, Zîra rivayetlerden birinde çocuğa (Abdü'l-Hâris) isminin verilmesinde işe Âdem (a.s.)'de karıştırılmıştır. Bu açık bir şirktir. Allah elçisi olan bir zat nasıl olur da şirke düşer? Peygamberlere mahsûs sıfatlarla bu nasıl bağdaştırılır"²⁶³ demek suretiyle eleştirmektedir.

²⁶³ AYDEMİR, A., **Tefsirde İsrâîliyyat**, s.269 vd.

İKİNCİ BÖLÜM

ÂLÛSÎ'NİN İSRÂİLİYYATA KARŞI TUTUMU:

Araştırmamızın bu bölümünde gerek Âlûsî'nin tefsirciliğini inceleyen ilim adamlarının görüşlerinden ve gerekse bizim yukarıda ele aldığımız bölümlerde gözlemlediğimiz verilerden hareketle onun İsrâîli rivayetlere karşı nasıl bir tavır takındığını daha yakından incelemeye çalışacağız.

Birçok müfessir yalan haberleri doğru kabul ederek eserlerinde kullanmalarına rağmen Âlûsî, eserinde zaman zaman İsrâîlî rivayetlerden zorunlu olarak faydalanmakla birlikte genel olarak bu rivayetlere karşı çok şiddetli bir tutum sergilemektedir.²⁶⁴ Kendisi de bu tür rivayetleri önceki tefsirlerden nakletmesine rağmen onu diğerlerinden ayıran özellik rivayetleri nakletmekteki amacıdır. O, çoğunlukla bu rivayetleri tasdik etmek veya onlara olan düşkünlüğünden dolayı değil, tam aksine onların yanlış olduklarına dikkat çekmek, insanları onlara inanmaktan sakındırmak ve tefsirlerde zikredilen her bilginin doğru olmadığını göstermek için yapmıştır.²⁶⁵

Zehebî, Âlûsî'nin, Rûhu'l-Meânî tefsirinde İsrâîliyyât türünden haberlere karşı takındığı tutumları şu şekilde sınıflandırmaktadır²⁶⁶:

A. İsrâîliyyâtı Tenkit Eden Alaycı Bir Üslup Kullanması:

Âlûsî, İsrâîliyyâtı tenkit ederken, bazen alaycı, hoş ve tepkili bir üslup kullanarak bu tür rivayetleri ve bunları nakledenleri tenkit eder:

²⁶⁴ Muhammed ABDURRAHÎM, *Rûhu'l-Meânî Mukaddimesi*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994, I, 7.

²⁶⁵ ZEHEBÎ, M.H., *İsrâîliyyât*, s.167; EBU ŞEHBE, *İsrâîliyyât*, s.147.

²⁶⁶ ZEHEBÎ, M.H., *İsrâîliyyât*, s.167 vd.

*Nebileri onlara şöyle söyledi: O'nun mülk ve saltanatının belirtisi o Tabut'un size gelmesidir. Onun içinde Rabbinizden bir huzur, Harun hanedanının, Musa hanedanının bıraktığından bir kalıntı vardır. Eğer iman sahipleri iseniz, bunda sizin için elbette bir ibret vardır.*²⁶⁷

Bu ayetle ilgili bölümlere baktığımızda, Âlûsî'nin, tabutla ilgili olarak tarihçilerin görüşlerini burada naklettiğini görmekteyiz. Buna göre, tabut; Allah'ın Hz. Âdem'e indirdiği ve içinde bütün peygamberlerin resimlerinin bulunduğu bir sandıktır. Şimşir ağacından yapılmıştır ve boyutları üç ziraya iki ziradır. Bu tabut Hz. Yakub'a kadar salih insanların elinde nesilden nesile intikal edip geldi. Yakub'un vefatından sonra ise çocuklarına geçti. Hz. Musa'dan sonra insanlar anlaşmazlığa düştükleri bir konuda onun hakemliğine başvururlar, o da insanların arasında hükmeder ve onlarla konuşurdu. Bu durum insanlar ahlaki yönden bozulana kadar sürdü. Sonra tabutu Amalika kabilesi himayesine almıştır.

Âlûsî, bu bilgileri zikrettikten sonra istihzâ ve alaycı bir üslupla bu rivayeti tenkit ederek şöyle demektedir:

Bu sandığın kilidini açacak ne sahih merfu bir hadis, ne de doğru bir düşünce gördüm.²⁶⁸

Bu konudaki başka bir örnek ise:

*“Andolsun ki Allah, İsrâiloğullarından söz almıştı. (Kefil olarak) içlerinden on iki de başkan göndermiştik...”*²⁶⁹ ayeti ile ilgili tefsirinde; Âlûsî'yi bizlere

²⁶⁷ Bakara 2/248

²⁶⁸ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, I, 168.

²⁶⁹ Maide 5/12.

Bağavi'den, U'c bin Unuk hakkında acayip saçma bir hikaye anlatırken buluruz²⁷⁰. Ancak o, bu hikâyeyi naklettikten sonra konuyla ilgili kendi görüşlerini bizlere şu şekilde aktarır:

Ve ben derim ki: U'c bin Unuk hakkındaki bu hikâye halk arasında yayılmıştır ve onunla ilgili çok saçma hikâyeler anlatılmaktadır. İbn-i Hacer'in Fetvalarında²⁷¹ bu konuyla ilgili olarak şöyle denilmektedir: "İbn Kesîr şöyle diyor: U'c kıssası ve onunla ilgili anlatılan hikâyelerin hepsi aslı olmayan hezeyanlardır. Ve Ehl-i Kitabın sonradan uydurduğu şeylerdendir. Nuh (a.s.) zamanında kesinlikle böyle bir şey olmamıştır ve kâfirlerden hiçbiri Müslüman olmamıştır."²⁷² İbn-i Kayyim ise şöyle demektedir: "Bir hadisin uydurma olduğunun belirlenmesindeki ölçülerden birisi de onun batıl olduğuna dair güvenilir delillerin olmasıdır. U'c bin Unuk hadisinde olduğu gibi.²⁷³ Burada esas şaşılacak olan bu hadisi uyduran ve Allah adına yalan uyduran kişinin cüreti değildir! Esas şaşılacak olan bu hadisi sıhhat derecesini açıklamadan tefsir ve diğer ilim kitaplarına sokan kişilerdir."²⁷⁴

Konuyla ilgili başka bir örnek olarak;

"Nuh gemiyi yapıyor, kavminden ileri gelenler ise, yanına her uğradıkça onunla alay ediyorlardı. Dedi ki: "Eğer bizimle alay ediyorsanız, iyi bilin ki siz nasıl alay ediyorsanız biz de sizinle alay edeceğiz!"²⁷⁵ ayetinin tefsirinde onu geminin yapımında kullanılan ağaç türüyle, geminin uzunluğu, genişliği, yüksekliği ve yapıldığı yer ile ilgili pek çok haber rivayet ederken buluruz. Sonra bütün bu haberleri onun şu değerlendirmesi takip eder:

²⁷⁰ Adı geçen Tefsîrde 'Ûc bin Unuk hakkında şu bilgi veriliyor: "Boyu 3333 ve 1/3 zira idi. Eliyle bulutları yakalayıp sıkıyor ve onlardan su içiyordu. Denizin derinliklerinden balık yakalayıp onu güneşin gözünde pişirdikten sonra yiyordu. Rivayet edilir ki Nuh tufanında sular yeryüzündeki dağları kapladığında dahi onun dizlerini geçmemişti. Allah onun canını Hz. Musa vasıtasıyla alıncaya kadar 3000 sene yaşamıştır..." Ebî Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd El-BAĞAVÎ, **Tefsîru'l-Bağavî Meâlimu't-Tenzîl I-VIII**, Dâru't-Tayyibe, Riyad, 1989, III, 29.

²⁷¹ İbn Hacer el-Askalânî ve İbn Hacer el-Heytemî'nin Fetvalar isimli kitaplarında bu rivayete rastlamadım. İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, **Akâid Konusundaki Fetvalar**, trc: Bilal Uzun, Hak yay., trsz.; İBN HACER EL-HEYTEMÎ, **el-Fetâvâ I-IV**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, trsz.

²⁷² İBN KESÎR, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, I, 114.

²⁷³ İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, **el-Menâru'l-Münîf fi's-Sahîhi ve'd-Da'if**, thk: Abdulfettâh Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmî, Halep, 1983, s.76.

²⁷⁴ ÂLÛSÎ, **Rûhu'l-Meânî**, III, s.86.

²⁷⁵ Hud 11/38

Gördüğümüz kadarıyla bu olayın incelenmesinde, rivayetlerde anlatılan gemi binilmesinin uygun olmadığı bir haldedir. Çünkü o gemi kusurlardan arınmış değildir. Aşırılığa meyletmeyen kişilere yakışan Nuh(a.s.)'un gemiyi Allah'ın Kur'ân'da anlattığı şekilde yaptığını inanmaktır. Yoksa onun uzunluğunu, genişliğini, yüksekliğini, hangi tür ağaçtan yapıldığını ve ne kadar sürede yapıldığını öğrenmeye çalışmak değildir. Bunun dışındaki bilgiler Allah'ın kitabında açıklamadığı ve sahih sünnette belirtilmeyen şeylerdir.²⁷⁶

Bizim de incelediğimiz bölümlerde Âlûsî'nin bu şekildeki tutumlarının örneklerini görmekteyiz. Örneğin Nisa 4/1 ayetinin tefsirinde Hz. Âdem'den önce dünyada başka insan nesillerinin yaşayıp yaşamadığı konusundaki rivayetleri naklettikten sonra;

Bana göre doğru olan şudur ki; Hz. Âdem, yokken sonradan var oldu, zaten varken var olmadı. Ne zaman var olduğu ve ne zaman yok olduğu konusuna gelince bu sadece Allah-u Teala'nın bildiği şeylerdendir. Bu konudaki haberler birbiriyle çelişkilidir. İçerdiği bilgiler birbirlerine yakın değildir. Bazıları tarafından dile getirilen “Külli nefis (Allah) her yedi bin senede cüzi nefislerin (insanların) arasındaki hükümünü ayırmaktadır ve kıyamet bi'setin (Hz. Muhammed'in gönderilmesi) bin yılı dolduktan sonra kopacak“ görüşü yukarıdaki bilgilere dayandırılır.

Bu görüşü ben ne dinimiz açısından doğru kabul edilmesine razı olurum, ne de onu kesin bilgi olarak kabul ederim.²⁷⁷

Şeklinde değerlendirme yapmak suretiyle bu konudaki rivayetlere katılmadığını belirtmektedir.

B. Peygamberlerin Masumiyetine Zarar Veren Rivayetleri Eleştirmesi

Bu tür değerlendirmelerine örnek vermek gerekirse:

²⁷⁶ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, VI, 50.

²⁷⁷ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, II, 180.

*Geldi mi sana, o çekişme hikâyesinin haberi? Hani o hasımlar, duvarı aşarak mihraba ulaşmışlardı... Davud, kendisini imtihan ettiğimizi düşündü; hemen Rabbinden af diledi, rükû ederek yerlere eğildi ve Allah'a yöneldi.*²⁷⁸

Zehebî, Âlûsî'nin bu ayetle ilgili yorumlarını şöyle değerlendiriyor: "Âlûsî burada ayetlerin tefsirinde zikredilen şeyleri, bu arada Uriya kıssasını da nakleder. Ardında şöyle diyerek bu rivayetleri tenkide tabi tutar:

Bu sözler içinde makbul olan, peygamberlik makamına hâlel getirmekten uzak olandır. Kaldı ki; kıssacıların -peygamberlerin makamlarını ihlali oldukça aşan- doğru olmayan pek çok sözleri vardır. Bundan dolayıdır ki, bazı kitaplarda geçtiğine göre, Hz. Ali "Davud kıssasını, kıssacılar gibi anlatanlara yüz altmış değnek vurduracağım. Peygamberlere iftira atanların cezası budur." demiştir... Ayrıca bizler kesin olarak bilmekteyiz ki, peygamberler günahlardan masumdurlar. Bu nedenle herhangi bir günahı işlemeleri mümkün değildir. Bu mutlaka böyle olması gereken bir husustur. Onlar hakkında tersi bir şeyin olabileceğini düşündüğümüzde, getirdikleri dinler batıl olur, Allah'tan gelen vahiy olduğunu anlattığı şeyler, O'nun murat ettiği şekilde geçmektedir. Kıssacıların anlattıkları ve içlerinde peygamberlik konumuna hâlel getiren şeylere gelince, bunları atarız. Bir şairin dediğine biz de katılmaktayız:

و نؤثر حكم العقل في كل شبهة
إذا أثر الأخبار جلاس قصاص

*Aklın hükmünü tercih ederiz her şüphede
Tarihçiler kıssacılarla oturmayı tercih edince.*²⁷⁹

Âlûsî'nin hassasiyet gösterdiği konulardan birisi de Peygamberlerin masumiyeti konusudur. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi Âlûsî yeri geldikçe gerekli açıklamaları yapmaktan kaçınmamıştır. Bizim ele aldığımız bölümde de

²⁷⁸ Sad 38/21-24

²⁷⁹ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, XII, 178 vd.

A'raf 7/190 ayetiyle ilgili olarak Hz. Âdem ve Havvâ'nın kendilerine verilen çocuk konusunda şirke düştüklerine dair rivayetleri ve görüşleri naklettikten sonra;

"Bu iki görüş de -hayatım üzerine yemin olsun ki- örümceğin yuvasından daha zayıftır. Ben ise bu rivayetleri sadece bu konudaki görüşlerin tamamını zikretmiş olmak için buraya aldım."²⁸⁰ diyerek Hz. Âdem ve Havvâ hakkındaki bu iddiaları kesin bir dille reddetmektedir.

C. Sahih Olarak Kabul Etmediği Rivayetleri Remiz Ve İşaretlerle Açıklaması

Bu bölümle ilgili Zehebî'nin tespitleri şu şekildedir: "Âlûsî, İsrâiliyyâta düşkün müfessirlere karşı katı bir tavır takınır, delillerin sahih olmadığını gösterdiklerini reddeder. Bununla beraber, bazen, bir kısım İsrâili haberleri zahirine göre sahih kabul etmediğini fakat remiz ve işaretler olarak mütalaa ettiğini görmekteyiz. Bunlar onun nezdinde sahih değilken -ki gerçek de böyleyken-, Allah da batıl ve bozuk olan bu rivayetleri tetkik etmekten bizi kurtarmışken, onun böyle bir sıkıntı ve zorlamaya girmesinin nedeninin ne olduğunu keşke bilseydim."

Örneğin:

...

*Süleyman'ın mülk ve saltanatı konusunda onlar, şeytanların okuyup durduklarına uydular. Halbuki Süleyman küfre sapmamıştı. Ancak şeytanlar küfre sapmıştı; insanlara büyüü öğretiliyorlardı...*²⁸¹

Âlûsî ayetin tefsiriyle ilgili olarak rivayet edilen şu haberi nakleder:

Melekler insanların Allah'ın emirlerine aykırı davranışlarına şaşarlar. Allah'a 'onların yerlerine biz olsaydık, sana asla asi olmazdık' derler. Allah da 'öyleyse içinizden iki meleği seçin' buyurur. Onlar da seçerler. Bunlar iki insan suretinde yeryüzüne inerler. Allah onların içine şehveti koyar. Bu ikisi insanlar arasındaki problemlerde hakemlik yapmaya başlarlar. Daha sonra Zühre adlı bir kadına tutulurlar. Sevişmek isterler ancak, kadın şart olarak

²⁸⁰ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, V, 141.

²⁸¹ Bakara 2/102

onların bir puta tapmalarını veya içki içmelerini veyahut da birini öldürmelerini ister. Onlar da isteğini yerine getirirler. Kadın daha sonra gökyüzüne onun sayesinde çıktıkları duayı onlardan öğrenir ve göğe yükselir. Burada, gökyüzünde gördüğümüz Zühre yıldızına çevrilir. Aşağıdaki iki melek de göğe çıkmak isterler ancak muvaffak olamazlar. Dünya azabıyla ahiret azabından birini seçmekte muhayyer bırakılırlar. Onlar da dünya azabının tercih ederler. Şimdi dünyada buldukları yerde azap görmektedirler.²⁸²

Âlûsî bu kıssayı reddeder, alimlerden bunu kabul etmeyenleri de zikrettikten sonra rivayetleri işari açıdan yorumlar:

Belki de bu remiz ve işaret kabilinden bir şeydir. Şöyle ki: iki melekle nazari akıl ile ameli akıl kastedilmiştir. Bunların ikisi de kutsi âlem varlıklarıdır. Zühre adındaki kadın ile de nefis-i natika kastedilmiştir. İkisinin de Zühre'ye ilgi duymaları neticesinde, onu gökyüzüne çıkaracak duayı öğretmeleri; Zühre'nin onları günaha sokmasıyla, insani tabiatın etkisiyle cevherlerini bozacak sufli şeylere meylettirmesi; onlardan öğrendikleriyle semaya yükselmesiyle, nasihatlerini dinleyerek mele-i a'laya yükselmesi ve burada azizlere karışması; ikisinin de azap çekmeye başlamasıyla da, bedenlerinin ihtiyaçlarını karşılama ve onu kontrol altında tutmayla meşgul olmaları kastedilmiş olabilir. Çünkü akıl kuşu o yüce katın etrafında uçamaz...

Âlûsî bu konuyu anlatmaya devam ederek bu remizleri çözmeye yönelik başka âlimlerden nakiller yapar ve der ki:

:

Evet, bu kıssanın gerçekte sahih olduğunu söyleyen ve zahirine göre yorumlayan insan ölçüyü kaçırmış, yanlış konuşmuş ve ölüleri güldürüp dirileri ağlatacak bir sihir kapısını açmış, İslâm sancağını indirmiş, kafirler topluluğunun başlarını yükseltmiş olur. Bu durum, insaf sahibi araştırmacı ilim adamlarının bilmediği bir durum değildir.

Zehebî, bunları belirttikten sonra şöyle devam ediyor: "Ben de diyorum ki: Oysa Âlûsî'nin kendisi de, önce, bu kıssanın aslının olmayışını, ölçüyü kaçırma ve yanlış konuşmaya dâhil etmiş gibidir. Çünkü rivayeti remiz ve işaretlerle açıklamak için kendisini zorlayıp duruyor. Böylelikle bizi de sıkıntıya sokuyor. Âlûsî'nin rivayeti bu şekilde yorumlamasına sebep olan etkenin ne olduğuna gelince: İmam Suyûtî bu kıssanın, Ahmed b. Hanbel, İbn Hibbân, Beyhakî ve başkalarınca merfu olarak Hz. Peygamber'den, mevkuf olarak da Hz. Ali, İbn Abbas, İbn Ömer ve İbn Mesud'dan çok sayıda sahih senetlerle rivayet edildiğini söylemiştir. Pek çok

²⁸² ÂLÛSÎ; **Rûhu'l-Meânî**, I, 338 vd.

kişiden hem de sağlam isnat zinciriyle geldiğini gören kişi neredeyse bu rivayetin kesin olarak sahih olduğuna hükmeder. Bu durum da Âlûsî'yi söz konusu kıssayı reddetmek yerine remiz ve işaretlerle yorumlamaya sevk etmiştir. Ancak bunu, ölçüyü kaçırpı zorlamaya kaçması için geçerli bir neden olarak görmüyorum. Çünkü Suyûtî'nin kıssayı sahih sayması veya sahih olduğunu gözler önüne sermeye çalışması yanında, Kadı İyaz, Ebu Hayyân ve Fâhru'r-Râzî gibi âlimler bu kıssanın kesinlikle yalan olduğunu söylemektedirler. Şihâb el-İrâkî de şöyle demektedir: Harut ile Marut kıssasına ve onların Zühre ile işledikleri günah yüzünden dünyada azap edildiklerine inanan kişi küfre girmiştir. Çünkü melekler masumdurlar: *'Onlar, kendilerine emir verdiği konuda Allah'a isyan etmezler ve emredildikleri şeyi yaparlar.'*²⁸³ *'O'na ibadet etmekten ne çekinirler ne de yorulurlar. Gece ve gündüz bıkmadan tesbih ederler.'*²⁸⁴ Ayrıca Zühre yıldızı Allah'ın gökleri ve yerleri yarattığı gün var olmuş bir yıldızdır. Bunun iki meleğe kadın suretinde görüldüğü, daha sonra eski bulunduğu yere geri gönderildiği aklın kabul edemeyeceği şeylerdir.

Sonuç olarak zikrettiğimiz alimler bu rivayeti reddeden bir görüşü savunurken ayrıca Kur'ân ve akıl da onların desteklerken, Âlûsî'yi, remiz ve işaretler kabilinden de olsa bunu sahih kabul etmeye sevk eden nedir acaba?"²⁸⁵

Biz de çalışmamız esnasında Âlûsî'nin zaman zaman sahih olarak kabul etmediği rivayetleri bazı remiz ve işaretler olarak tevil etmek suretiyle açıklama yoluna başvurduğunu müşahede ettik. Örneğin; İblisin Âdem ve Havvâ'yı nasıl kandırdığıyla ilgili olarak nakledilen birbirinden farklı çok sayıda rivayeti naklettikten sonra şöyle bir yorumlamaya gidiyor.

Bu son iki görüşten birincisi bizim sufi büyüklerin kanaatine göre; iblisin Âdem ve Havvâyı kandırmak için cennetin dışında önce şehvete tevessül ettiğine, ikincisi ise iblisin gazabı tevessül ettiğine işaret etmektedir. Sufi büyüklere göre iblisin cennetin duvarına tırmanması şuna işaret eder ki gazap ruhani ufka kalbi duygulara şehvetten daha yakındır.²⁸⁶

Oysaki Abdullah Aydemir eserinde bu konuyla ilgili rivayetlerin İsrâiliyyât olduğunu ve asıllarının bulunmadığını açıklamaktadır.²⁸⁷ Bu durumda Âlûsî'nin rivayetleri reddetmek yerine onları remiz ve işaretlerle açıklama yoluna gitmesinin

²⁸³ Tahrîm 66/6

²⁸⁴ Enbiyâ 21/19-20

²⁸⁵ ZEHEBÎ, M.H.; *İsrâiliyyât*, 174 vd.

²⁸⁶ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, I, 235.

²⁸⁷ AYDEMİR, A., *Tefsîrde İsrâiliyyât*, s.253 vd.

sebebini yukarıda ondan aktardığımız paragrafın ilk cümlesinde açıkça görülmektedir. Âlûsî, bu yorumu yapan mutasavvıflardan "bizim sufi büyüklerin kanaati" diyerek alıntı yapıyor. Bu da onun bu görüşleri sahiplendiğinin bir göstergesidir.

D. Bazen Bir Değerlendirmede Bulunmadan İsrâiliyyâtı Rivayet Etmesi

Zehebî'ye göre; İsrâiliyyâttan nefret eden, tefsirlerinde bu türden haberleri nakledenleri kınayan Âlûsî'nin bazen böylesi şeyleri rivayet etmeye temayül ettiğini, ayrıca bunlarla ilgili bir tenkit ve değerlendirmede bulunmadığını veyahut da insanları bunlar hakkında uyardığını görmekteyiz.

...

*"Yusuf'tan ümidi kesince bir kenara çekilip tartışmaya başladılar."*²⁸⁸

Ayetinin tefsirinde Âlûsî şöyle demektedir:

Bazı rivayetlerde şöyle denilmektedir: 'Kardeşleri, kayıp maşrapanın kendi kardeşlerinin yükünden çıktığını görünce babalarına verdikleri sözü hatırladılar. Daha önce de "*Çalınan mal kimin yükünden çıkarsa, çalınan mala karşılık yükün sahibine el konulur.*"²⁸⁹ diye karar vermişlerdi. İçlerinden Rubil öfkesinden çılgına döndü. Onun öfkesini hiçbir şey yatıştırıyordu. Tüyleri diken diken oldu, öyle ki elbisesinden dışarı fırladı ve dedi ki: 'Ey Melik! Ya kardeşimi serbest bırakırsın ya da öyle bir nara atarım ki Mısır'daki bütün hamile kadınlar düşük yapar.' Hz. Yusuf küçük oğluna; 'Şu adamın yanına gidip elini ona dokundur' dedi. Çünkü Hz. Yakub'un soyundan biri Rubile dokunduğunda kızgınlığı geçerd. Çocuk babasının dediğini yapınca kızgınlığı geçti. Kardeşlerine bana kim dokundu diye sordu. Onlar bizden kimse sana el sürmedi dediler. O da bana mutlaka Yakub'un çocuklarından bir elini sürdü dedi. Sonra kardeşlerine "Mısır'da kaç tane çarşı var?" diye sordu. Onlar on tane dediler. Rubil "Siz çarşıları halledin, ben meliki hallederim. Veya siz meliki halledin ben çarşıları hallederim." dedi. Yusuf (a.s.) bunun farkına varınca kalkıp onun yanına geldi ve yakasından tuttuğu gibi onu fırlatıp attı. Sonra da "Ey İbraniler! Sizden daha kuvvetli kimse yok mu sanırsınız?" dedi. Bunu görünce onlar da süklüm püklüm oldular."²⁹⁰

Zehebî, bu bölümle ilgili olarak şöyle diyor: "Âlûsî'nin bu rivayeti doğru kabul ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü bu rivayeti naklettikten sonra şöyle demektedir: "Buna göre, kardeşlerin tamamen ümit kesmeleri iki şeyden kaynaklanmaktaydı."

²⁸⁸ Yusuf 12/80

²⁸⁹ Yusuf 12/75

²⁹⁰ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, VII, 34 vd.

Âlûsî burada, kardeşlerinin Yusuf'un elinden zorla almalarına engel olacak kuvvetini görmelerini, bir de daha önce zikretmiş olduğu şu yorumu kastetmektedir: "Kardeşlerinde bu derece ümitsizliğin oluşmasının sebebi, Hz. Yusuf'un, çalınan malın yanında bulunduğu kimse dışında başka birini alıkoymaktan Allah'a sığındığını görmeleriydi."²⁹¹ Oysaki bu kıssanın batıl olduğu gayet açıktır. Bu durumda Âlûsî bunu nasıl doğru kabul etmekte ve bununla birlikte rivayette geçen bazı hususları, kardeşlerin biraderlerini kurtarmaktan ümit kesmesinin nedenleri arasında zikretmektedir?²⁹²

Biz de, ele aldığımız Hz. Âdem ile ilgili bölümlerde Âlûsî'nin zaman zaman İsrâiliyyât türünden haberleri nakletmesine rağmen herhangi bir değerlendirmede bulunmadığını gördük. Örneğin; A'raf 7/16-18 ayerlerinin tefsirinden İblisin Allah'a yöneltmiş olduğu soruları Şehristânî aracılığıyla dört İncil şarihinden "Tevrat'ta şöyle zikredilmektedir" diyerek naklettikten sonra bu konuda değerlendirme yapmadığını müşahede ettik.

Âlûsî bazen doğruluğunu kabul etmediği rivayetleri sadece bu türden bilgilere meraklı olan okuyucularının heveslerini tatmin etmek için naklettiğini belirtmektedir. Bu konudaki örneklerden birisi şudur:

*"O söz üzerlerine indiğinde, yerden onlar için bir hayvan çıkarır da onlara, insanların bizim ayetlerimize gereğince inanmadıklarını söyler."*²⁹³

Âlûsî bu ayetin tefsirinde sözü edilen hayvan ve onun özellikleriyle ilgili oldukça çok sayıda rivayet naklettikten şöyle der:

Bu hayvanla ilgili olarak nakledilenler oldukça çoktur. Bahru'l-Muhît tefsirinde şöyle geçmektedir: Bu hayvanın mahiyeti, şekli, nereden çıkacağı, kaç kez çıkacağı, ne kadarının çıkacağı, insanlara ne yapacağı, beraberinde neyin çıkacağı hususunda ihtilaf edilmiştir. Söylenenler birbiriyle zıt ve çelişmektedir. Biz bu türden bilgileri attık, çünkü bunları nakletmek kâğıdı gereksiz şeylerle karalamak ve zaman öldürmekten başka bir şey değildir.

²⁹¹ Yusuf 12/79

²⁹² ZEHEBÎ, M.H., **İsrâiliyyât**, s. 179 vd.

²⁹³ Neml 27/82

Âlûsî daha sonra bu eserin müellifi olan Ebu Hayyan'ın sözlerine şunu ilave eder:

Bu söz doğrudur. Ben ise bunların bir kısmını, doğru olsun yalan olsun, bu hayvanla ilgili bir şeyler öğrenmeye hevesli olan insanların arzusunu gidermek için zikrettim.²⁹⁴

Bu konuda gösterilecek başka bir örnek ise şu ayete dair Âlûsî'nin naklettiği rivayetlerdir:

*Andolsun ki biz Lokman'a şu yolda hikmeti verdik: "Allah'a şükret." Şükreden kendisi için şükreder, nankörlük eden ise şunu bilmelidir ki: Allah her şeyden müstağnidir, övülmeye layık olandır.*²⁹⁵

Âlûsî bu ayetin tefsirinde Lokman'ın nesebiyle ilgili olarak bir takım rivayetler zikreder. İsrâiloğullarından bir kadı mı idi, peygamber mi idi, hür mü idi, Habeşli bir köle mi idi, kalın dudaklı, geniş ayaklı mıydı, Nubya'lı mıydı, deve dudağı gibi ayakları yarık mıydı, terzi miydi, çoban mıydı gibi çeşitli görüşler hakkında açıklamada bulunan selef âlimlerinin isimlerini vererek nakleder. Ardından da şu tenkidi yapar:

"Ben bu haberlerin hiçbirine güvenmiyorum." Âlûsî bunlara güvenmemesine rağmen niye kitabında zikrettiği hususunda şu mazereti ileri sürer: "Bunları nakleden bazı muhterem müfessirleri örnek alarak, bu rivayetleri aktardım. Ancak

²⁹⁴ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, X, 21.

²⁹⁵ Lokman 31/12

benim tercih ettiğim görüş şudur: Lokman bir peygamber değildi, sadece salih ve hikmet sahibi bir insandı.”²⁹⁶

Zehebî, bu dördüncü gruba giren rivayetleri Âlûsî’ye yakıştıramamış ve onu İsrâiliyyât konusundaki bu zafiyetinden dolayı eleştirmekten kendini alamamıştır.²⁹⁷ Bizler de bu konuda Zehebî’ye katılmaktan kendimizi alamıyoruz. Kanaatimizce Âlûsî pek çok şeyin farkındaydı ve öncekilerin bazı eksikliklerini tamamlayabilecek kapasiteye sahipti. Ancak kendisinin de yukarıda tefsirinden naklettiğimiz bazı sebeplerden dolayı bu amacını tam olarak gerçekleştirememiştir.

²⁹⁶ ÂLÛSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, XI, 82.

²⁹⁷ ZEHEBÎ, M.H., *İsrâiliyyât*, s.167.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Âlûsî'nin Rûhu'l-Meânî adlı tefsirinde İsrâiliyyât konusunu Âdem ve Yaratılış kıssası çerçevesinde ele aldığımız bu çalışmamızda ulaştığımız sonuçları özetleyecek olursak:

Öncelikle Âlûsî ve tefsiri hakkında yapılan akademik çalışmaların ağırlıklı olarak onun işari tefsirciliği yönünü incelediğini gördük. Biz ise Âlûsî ve tefsirini farklı bir açıdan, İsrâiliyyât yönünden ele aldık. Âlûsî'nin İsrâiliyyât karşısındaki tavırları çeşitli ilim adamları tarafından değişik vesililerle incelenmekle birlikte tespitlerimize göre bu konu müstakil olarak ele alınmamıştır. Oysa tefsirleri İsrâiliyyât açısından incelediğimiz bölümde de belirttiğimiz üzere İsrâiliyyât türünden rivayetleri durumlarını okuyuculara bildirmek amacıyla nakledenlere örnek olarak, Âlûsî akla ilk gelen örneklerden birisidir.

Giriş bölümünde İsrâiliyyâtın tanımını yaptıktan sonra bu tür rivayetlerin tefsir kaynaklarına giriş sürecini tarihi seyri içerisinde sebepleriyle birlikte açıkladık. Bu sebeplerin başında da insanlardaki tarihi kıssalara karşı duyulan merakın geldiğini gördük. Bu meraklarının tesirinde kalan sahabeler daha detaylı bilgi sahibi olmak için Ehl-i kitaba başvurmuşlar ve İsrâilî rivayetler bu şekilde Kur'ân ayetlerinin açıklanmasında kullanılır olmuştur.

Ancak yine araştırmamız esnasında İsrâilî rivayetlerin hepsinin aynı şekilde değerlendirilemeyeceğini, İslâm'a uymayanlarının bulunduğu gibi bazılarının İslâm'ın hükümleriyle paralellik gösterdiğini, bazıları hakkında ise olumlu ya da olumsuz bir hükümde bulunulamadığını tespit ettik.

Kanaatimizce dikkat edilmesi gereken en önemli mesele, bu rivayetlerin ayet ve hadislerin anlaşılmasında yardımcı unsurlar olarak kalmaları, gereğinden fazla önem atfedilerek bizzat ayetlerin ve hadislerin yerlerini almamalarıdır. Günümüzde özellikle temel dini eğitimden yoksun olan kişilerin Kur'ân'ın içeriğinden yeterince haberdar olmadıkları gibi, kendi dini inanç ve yaşamlarını da bazen İslâm'ın özüne uymayan İsrâilî rivayetlere göre şekillendirdiklerini müşahade etmekteyiz. Bu sebeple günümüzde İsrâiliyyatın sınırları çizilmeli ve nerede, ne kadar onlara başvurulması gerektiği tam olarak belirlenmelidir.

Âlûsî'nin hayatı, eserleri ve tefsirdeki ilmi şahsiyetini incelediğimizde; onun 52 yıllık kısa sayılabilecek hayatında ilmi alanda çok sayıda çalışmaya imza attığını ve değişik alanlarda 20'nin üzerinde eser kaleme aldığını görürüz. Bu eserlerin çeşitliliğinde onun yetiştirme tarzıyla birlikte yaşadığı zaman ve coğrafyanın da etkisinin olduğu muhakkaktır.

Bu çok yönlülük Âlûsî'nin tefsirciliğine de yansımakta ve dolayısıyla onun eserinde pek çok tefsir metodunun örneklerini görmek mümkün olmaktadır. Ayetlerdeki ifadeleri nahiv, sarf ve belâğat yönüyle ele alan Âlûsî, şiirlerden deliller getirmekte, değişik görüş sahiplerinin söylediklerini delilleriyle birlikte rivayet etmekte, zaman zaman bu rivayetleri değerlendirerek kendi tercih ettiği görüşü belirtmektedir. Yeri geldiğinde ise ayetlere işari yorumlar getiren Âlûsî, başta Şiiler olmak üzere diğer mezheplerin görüşlerine cevaplar vermekte, ayetlerden fihhi çıkarımlarda bulunmakta, eserinde çeşitli filozoflar ile felsefi konularda tartışmalara girmektedir.

İlk insan olarak kabul edilmesi hasebiyle her üç semavi dinde Hz. Âdem hakkındaki bilgilerde benzerlikler görülmekle birlikte bazı konularda önemli farklılıkların olduğunu örnekleriyle sunduk.

Çalışmamızın ana bölümünü teşkil eden Âlûsî'nin Rûhu'l-Meânî Tefsirinde Hz. Âdem ve Yaratılış Kıssası ile ilgili İsrâili rivayetleri incelediğimiz birinci bölümde bu rivayetlerden hareketle Âlûsî'nin İsrâiliyyât konusundaki tavırlarını tespit etmeye çalıştık.

Bazen İsrâili rivayetler hakkında "bunları bilmeye gerek yoktur" diyerek zikretmeden geçmiş ve okuyucunun zihnini faydasız konularla meşgul etmemek adına bize göre çok doğru bir davranış sergilemiştir. Bazı zamanlarda ise İsrâili rivayetleri kabul etmediğini belirtmekle birlikte yine de onları zikretmiştir. Bunu zaman zaman bu ve benzeri rivayetlerin yanlış olduğunu okuyucuya açık bir şekilde göstermek için, zaman zaman da bu tür rivayetlere düşkün olan insanları tatmin etmek için yapmış gözükmektedir. Yine az olmakla birlikte Âlûsî'nin de bu tür rivayetleri herhangi bir değerlendirme yapmadan naklettiğini ve okuyucuyla bunları baş başa bıraktığını görmekteyiz. Yetiştirme tarzından kaynaklanan tasavvufî yönü sebebiyle bazı rivayetleri kabul etmemekle beraber işari açıdan yorumlamaktadır.

Böyle çok yönlülüğü ve kendine has ilmi yapısı olan bir âlimin eserinin hak ettiği değeri görmesi için bize göre şu tür bazı çalışmalar yapılabilir:

- Eserde zaman zaman derinlemesine incelenilen ayetlerdeki ifadelerin dil yönünün daha yüzeysel geçilmesi,
- Başta hadisler olmak üzere eserde nakledilen görüşlerin, bizim de çalışmamızda bir derece yapmaya çalıştığımız gibi kaynaklarının tespit edilerek belirtilmesi ve okuyuculara görüş sahipleri hakkında daha detaylı bilgi verilmesi,
- İsrâîli rivayetler konusunda Âlûsî'nin değerlendirme yapmadan geçtiği veya yeterince değerlendirme yapmadığı bölümlerin aynı anlayış ile tamamlanarak, eserde bu rivayetler konusunda bir birlikteliğin sağlanması,
- Ayetlerin tefsirlerindeki gereksiz detayların ve tekrarların temizlenerek eserin okuyucu açısından daha verimli hale getirilmesi gibi...

KAYNAKÇA

- ABDÜLBÂKÎ, M.F., **el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1994.
- ABDÜLHAMÎD, M., **el-Âlûsî Müfessiran**, Matbaatu'l-Meârif, Bağdat, 1969.
- ABDÜREZZÂK, Ebu Bekr İbn Hemmâm es-San'ânî (v.211/826), **el-Musannef I-XI**, el-Mektebetü'l-İslâmi, Beyrut, 1983.
- ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed (v. 1162/1749), **Keşfu'l-Hafâ ve Mezîli'l-Elbâs ammâ İštehera mine'l-Ehâdîsi ale Elsineti'n-Nâs I-II**, Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- AHMED EMÎN (v.1373/1953), **Fecru'l-İslâm**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.
- AHMED b. HANBEL (v.241/855), **el-Müsned I-VI**, Çağrı yay., 2. baskı, İstanbul, 1992.
- ÂLÛSÎ, Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh (v. 1270/1854), **Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesâni I-XV**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1987.
- _____, **Ecvibetü'l-İrâkıyye ale'l-Es'ileti'l-İrânîyye**, Matbaatu'ş-Şerîfe bi Ma'rûse, Kahire, 1314 h.
- ÂLÛSÎ, Mahmûd Şükrî, **el-Miskü'l-Ezfer**, Matbaatu'l-Âdâb, Bağdat, 1930.
- AYDEMİR, A., **Tefsirde İsrâiliyyât**, DİB yay., Ankara, 1979.
- AYDIN, H., **Yaratılış ve Gayelilik**, DİB yay., Ankara, 1999.
- AZZÂVÎ, A., **Zikrâ Ebi's-Senâ**, Matbaatu's-Sâlihiyye, Bağdat, 1958.
- BAĞAVÎ, Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud (v.516/1122), **Tefsîru'l-Bağavî Meâlimu't-Tenzîl I-VIII**, Dâru'l-Tayyibe, Riyad, 1989.
- BENNETT, W.H., "Adam", **Encyclopedia of Religion and Ethics I-VI**, Charles Scribner's Sons, New York, 1952, I, 84-87.
- BESALEL, Y., "Yaratılış", **Yahudilik Ansiklopedisi I-III**, Gözlem yay., İstanbul, 2001.
- BEYHÂKÎ, Ahmed b. El-Hüseyn b. Ali b. Musa Ebu Bekr (v.458/1066), **es-Sünenu'l-Kübrâ I-X**, Mektebetu Dâri'l-Bâz, Mekke, 1994.
- _____, **Şu'abu'l-İmân I-VII**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410 h.

- BİLMEN, Ö.N., **Büyük Tefsir Tarihi I-II**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1973.
- BOLAY, S.H., "Akıl", **DİA**, İstanbul, 1989, II, 238-242.
- _____, "Âdem", **DİA**, İstanbul, 1988, I, 358-363.
- BROCKELMANN, C., **Geschichte der Arabischen Litteratur Eister Supplement I-III**, Leiden, 1937.
- BUCAILLE, M., **İnsanın Kökeni Nedir?**, (çev: Ali Ünal), İstanbul, 1984.
- _____, **Mukaddes Kitap Kur'ân ve İlim**, (terc: Emin Bilgin, Ekmeleddin İhsan), Diyanet Dergisi, c.XVII, sayı 6, Ankara, 1975
- BUHÂRÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail (v.256/870), **el-Câmiu's-Sahîh I-VIII**, Çağrı yay., 2. baskı, İstanbul, 1992.
- CAN, Ş., **Klasik Yunan Mitolojisi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994.
- CERRAHOĞLU, İ., **Tefsir Tarihi I-II**, Fecr Yayınevi, Ankara, 1996.
- CEVÂLİKÎ, ebu Mansûr (v.539/1154), **el-Muarrab mine'l-Kelâmi'l-A'cemi alâ Hurûfi'l-Mu'cem**, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1990.
- CEVHERÎ, İsmâîl b. Hammâd (v.393/1002), **es-Sihâh I-VIII**, Dâru'l-İlmi'l-Mülâyin, Beyrut, 1984.
- COHEN, A., **Le Talmud**, Payot, Paris, 1933.
- CROSS, F.L., "Adam", **The Oxford Dictionary of the Christian Church**, Oxford University Press, New York, 1989.
- ÇAĞATAY, N., **İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- ÇELİK, A., **El-Âlûsî'nin Rûhu'l-Meânî İsimli Eserinde İşari Tefsîr**, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniv., 1996.
- DAĞDEVİREN, A., **Âlûsî Kişiliği ve Tefsiri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniv., 1996.
- DEMİRCİ, K., **Hinduizm'in Kutsal Metinleri Vedalar**, İşaret yay., İstanbul, 1991.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistani (v.275/889), **Sünen I-V**, Çağrı yay., 2. baskı, İstanbul, 1992.
- EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yusuf el-Endülisî (v.745/1344), **el-Bahru'l-Muhît I-VIII**, Mektebetü Dâri'l-Bâz, Beyrut, 1993.

- EBU'S-SUÛD, Muhammed b. Muhammed el-Amidî (v.982/1574), **İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm I-IV**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2. baskı, Beyrut, 1990.
- EBÛ ŞEHBE, Muhammed b. Muhammed, **el-İsrâiliyyât ve'l-Mevzûât fi Kütübi't-Tefsîr**, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1992.
- EBU'Ş-ŞEYH; Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyan el-Esbahânî (v. 369/983), **el-Azame I-V**, Dâru'l-Âsime, Riyad, 1408 h.
- ELIADE, M., **Patterns in Comparative Religion**, The World Publishing Company, New York, 1963.
- ERDEM, M., **Hz. Âdem**, TDV Yayınları, 2. baskı, Ankara, 1994.
- FARSÎ Moşe, **TORA, Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara, I. Kitap Bereşit**, Gözlem yay., İstanbul, 2002.
- FISHBANE, M., "Adam", **The Encyclopedia of Religion I-XVI**, Macmillan Publishing Company, London, 1987, I, 27-28.
- EI-FÎRÛZÂBÂDÎ, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Müessesetü'r-Risâle, 2. baskı, Beyrut, 1987.
- GINZBERG, L., "Adam", **The Jewish Encyclopedia I-XII**, Funk and Wagnalls Company, New York, 1901, I, 173-180.
- GOLDZİHER, I., **İslâm Tefsir Ekolleri**, terc: Mustafa İslâmoğlu, Denge Yay., İstanbul, 1997.
- HACALOĞLU, H., **Zerdüş "Ahura Mazda"**, Ruh ve Madde yay., İstanbul, 1995.
- HÂKİM EN-NÎSÂBÛRÎ, Muhammed b. Abdillâh ebi Abdillâh (v.405/1114), **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn I-IV**, thk: Mustafa Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.
- HALEVY, E.E., "Adam", **Encyclopaedia Judaica I-XVII**, editor: Cecil Ruth, Keter Publishing House, Jerusalem, trsz, II, 236-238.
- EI-HAMEVÎ, Şihâbuddîn ebî Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî (v. 626/1228), **Mu'cemu'l-Buldân I-V**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, trsz.
- HATİBOĞLU, İ., "İsrâiliyyât", **DİA**, İstanbul, 2001, XXIII, 195-199.
- İBN HACER EI-ASKALÂNÎ (v.852/1448), **Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî I-XII**, thk: M. Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Meârif, Beyrut, trsz.
- _____, **Akâid Konusundaki Fetvalar**, trc: Bilal Uzun, Hak yay., trsz.

- İBN HACER el-HEYTEMÎ, **el-Fetâvâ I-IV**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, trsz.
- İBN HALDÛN, Abdurrahmân el-Mağribî (v. 808/1403), **Mukaddime**, Dâru İbn Haldûn, İskenderiyye, trsz.
- İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim et-Temîmî, **Sahîh I-XVIII**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993.
- İBN HİŞÂM, ebu Muhammed Abdülmelik (v.218/883); **es-Sîretü'n-Nebeviyye I-VI**, thk: Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1991.
- İBN KAYYIM EI-CEVZİYYE (v.751/1349), **Miftâhu Dâri's-Saâde**, Matbaatu's-Saâde, Mısır, 1323 h.
- _____, **el-Menâru'l-Münîf fi's-Sahîhi ve'd-Da'îf**, thk: Abdulfettâh Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmî, Haleb, 1983.
- İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer (v.774/1372), **Tefsîru İbn Kesîr I-IV**, Dâru'l-Kalem, Beyrut, trsz.,
- _____, **el-Bidâye ve'n-Nihâye I-XIV**, Mektebetu'l-Meârif, Beyrut, trsz.
- İBN MÂCE, Muhammed b. Yezîd (v. 273/886), **es-Sünen I-II**, Çağrı yay., 2. baskı, İstanbul, 1992.
- İBN MANZÛR, **Lisânu'l-Arab I-XV**, Dâr Sâdır, Beyrut, 1990.
- İBN SA'D (v. 230/842), **et-Tabakâtu'l-Kübrâ I-IX**, Dâr Sadr, Beyrut, trsz.
- İSMÂİL PAŞA EI-BAĞDÂDÎ, **Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn I-II**, Maârif Matbaası, İstanbul, 1955.
- KARAKAŞ, V., **Âlûsî'nin Tefsîrinde Ayetlerin İşari Açından Yorumu**, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniv., 2002.
- KÂTİP ÇELEBÎ, **Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn**, Maârif Matbaası, İstanbul, 1941.
- KAYA, M., "Farabi", **DİA**, İstanbul, 1995, XII, 145-162.
- KEHHÂLE, Ö.R., **Mu'cemu'l-Müellifîn I-XV**, Matbaatu't-Terakkî, Dimeşk, 1960.
- KİRMÂNÎ, Mahmûd b. Hamza (v.500/1106), **Ğarâibu't-Tefsîr ve Acâibu't-Te'vîl I-II**, Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, 1988.
- Kitabı Mukaddes**, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1996.
- MUHYİDDİN İBN ARABÎ, **el-Futûhâtu'l-Mekkiyye**, trc: Selahaddin ALPAY, Seda yay., İstanbul, 1971.
- _____, **El-Futûhâtu'l-Mekkiyye I-IV**, Matbaatu'l-Âmire, Kahire, 1293.

- _____, **Fusûsu'l-Hikem**, çev: M. Nuri Gençosman, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1942.
- MÜBÂREKFÛRÎ, Muhammed b. Abdillâh. (v.1353/1934), **Tuhfetu'l-Ahfâzî I-X**, Müessesetü'l-Kurtuba, el-Herm, trsz.
- MÜSLİM, ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc (v.261/875), **el-Câmiu's-Sahîh I-III**, Çağrı yay., 2. baskı, İstanbul, 1992.
- NESÂÎ, ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb (v. 303/915), **es-Sünen I-VIII**, Çağrı yay., 2. baskı, İstanbul 1992.
- Er-RÂĞİB EL-İSFEHÂNÎ, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed b. Muhammed (v. 503/1109), **Mu'cemu Müfredâtî Elfâzi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- Er-RÂZÎ, el-Fahr (v. 606/1209), **et-Tefsîru'l-Kebîr - Mefâtihu'l-Ğayb I-XII**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2. baskı, Beyrut, 1997.
- SEBER, A., **Rûhu'l-Meânî Tefsîrinde Tasavvuf**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniv., 2000.
- SUYÛTÎ, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (v.911/1506), **ed-Durru'l-Mensûr fî Tefsîri'l-Me'sûr I-III**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1983
- _____, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân I-II**, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1987
- ŞİMŞEK, M. S., **Kur'ân Kıssalarına Giriş**, Yöneliş Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1998.
- TABERÂNÎ, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb ebu'l-Kasım (v. 360/971), **el-Mu'cemu'l-Kebîr I-XX**, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2. baskı, Musul, 1983.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (v. 310/922), **Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân I-XII**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
- _____, **Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk I-XIII**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut, trsz.
- TAFTAZÂNÎ, Sa'duddîn (v.793/1390), **Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye**, Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, Kahire, 1988.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (v.279/892), **es-Sünen I-V**, Çağrı yay., 2. baskı, İstanbul, 1992.

- el-VEKÎL, Muhammed es-Seyyid, **Yesrib Kable'l-İslâm**, Dâru'l-Müctema', Cidde, 1989.
- WENSINCK, A.J., **el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî I-XIII**, Mektebetu Berîl, Leiden, 1936.
- _____, "İsrâîl", **İA I-XIII**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1965, I, 1128-1129.
- ZEHEBÎ, ebu Abdillâh Şemsuddîn Muhammed (v.748/1346), **Tezkiratu'l-Huffâz I-IV**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut, trsz.
- ZEHEBÎ, M.H., **el-İsrâiliyyât fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs**, Dâru'l-Îmân, 2. baskı, Dimeşk, 1985.
- _____, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn I-III**, Dâru'l-Erkâm, Beyrut, trsz.
- ZEMAŞERÎ, ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (v.538/1143), **el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vîl I-IV**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- ZERKÂNÎ, Muhammed Abdulazîm, **Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân I-II**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- ZİRİKLÎ, Hayruddîn, **el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li Eşhuri'r-Ricâl I-XIII**, Dâru'l-İlmi'l-Mülâyin, 8. baskı, Beyrut, 1989.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı : Mehmet ERGÜN

Doğum Yeri : Salihli / MANİSA

Doğum Yılı : 1973

Medeni Hali : Evli

Eğitim Durumu:

Lise: 1987-1990 Salihli Endüstri Meslek Lisesi

Lisans: 1993-1998 Dokuz Eylül Ün. İlahiyat Fakültesi

İş Deneyimi:

2001-... Diyanet İşleri Başkanlığında Vaizlik görevini sürdürüyor.